

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
UNITARIUS EGYHAZ

104 ÉVFOLYAM

ALAPÍTÁSI

ÉVE

1861

3-4

1998

KERESZTÉNY MAGVETŐ

104. évfolyam • 1998 • 3-2. szám
Kolozsvár

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Dr. Szabó Árpád:	A szentlélek fogalma a Bibliában	203
Dr. Erdő János:	A dogmatikus kereszténység tanítása a szentlélekről	211
Dr. Rezi Elek:	Az unitárius kereszténység felfogása a szentlélekről	216
Tóth Zoltán:	A szabadság filozófusa	221
Szabó László:	Egyház és politika (I. rész)	227
Kovács István:	Voltaire (I. rész)	244

SZÓSZÉK - ÚRASZTALA - SZERTARTÁSOK

Lőrinczi Károly:	Isten legnagyobb ajándéka: Jézus	267
Pálfi Dénes:	Féleleműző - örömhözó angyal	269
Máthé Sándor:	„Szorong(attat)ásaink”	272
Józsa Lajos:	Atyai örökség	276
	„Mivel fizessenek az Úrnak minden hozzám való jótéteményéért?”	280
Mezei Csaba:	Az igazi hálaadás	283
Pálfi Dénes:	A türelem apostola	285
Simén Domokos:	Légy erős és legyünk bátrak	287
Pap László:	Az ígéret földje	290
	A hit bizonyossága	292
Albert Schweitzer:	„Uram, taníts minket imádkozni”	295
Zsakó Erzsébet:	Berde-serleggel elmondott beszéd	297
Pypei Burus János:	Falum és én	299
Eszmék, gondolatok		303
Egyházi élet - Hírek		304
Könyvszemle		313

Alapítási éve: 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkeszti: dr. Szabó Árpád. Munkatársak: Kovács István,
Kürti Miklós olvasószerkesztő, Kriza János technikai-szerkesztő.
Szerkesztőség: Kolozsvár, December 21 út 9.sz. Tel: 064/193236
Fax: 064/195927. Postacím: 3400 Cluj-Napoca, B-dul 21 Decembrie nr.9.
Készült az Unitárius Egyház Nyomdájában.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania
CIV • Cluj-Napoca • 1998/3-4

CONTENTS

STUDIES

Dr. Árpád Szabó:	The Concept of the Holy Spirit in the Bible	203
Dr. János Erdő:	The Teaching of Dogmatic Christianity on the Holy Spirit	211
Dr. Elek Rezi:	The Understanding of Unitarian Christianity about the Holy Spirit	216
Zoltán Tóth:	A Philosopher of Freedom	221
László Szabó:	Church and Politics (I)	227
István Kovács: .	Voltaire (I.)	244

SERMONS

Károly Lőrinczi:	Jesus, as God's Greatest Gift	267
Dénes Pálfi:	Fear-banishing and Joy-bringing Angel	269
Sándor Máthé:	Our Anguishes	272
Lajos Józsa:	Father's Heritage	276
	„How Can I Repay the Lord for All His Goodness to Me?”	280
Csaba Mezei:	The True Thanksgiving	283
Dénes Pálfi:	The Apostle of Toleration	285
Domokos Simén:	Let Us Be Strong and Brave	287
László Pap:	The Promise Land	290
	The Witness of Faith	292
Albert Schweitzer:	„Lord, Teach Us to Pray”	295
Erzsébet Zsakó:	Traditional Adress with „Berde-Chalice”	297
János Burus:	My Village and Me	299
Ideas, Thoughts		303
Church Life - News		304
Book Review		313

The President and Responsible Editor: dr. Árpád Szabó.

Members of the Editorial Board:

István Kovács, Miklós Kürti, János Kriza.

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie nr.9, 3400 Cluj-Napoca, Romania

Tel: 064/19.32.36. Fax: 064/19.59.27.

Printed in the Unitarian Printing House Kolozsvár.

Tanulmányok - fejéset

Dr. SZABÓ ÁRPÁD — *merő*

A SZENTLÉLEK FOGALMA A BIBLIÁBAN* — *aku*

A szentlélek a Biblia kulcsfogalmai közé tartozik. Ismerete nemcsak a tájékozódást könnyíti meg a bibliai teológia világában, de hozzásegít evangéliumi alapon álló hitfelfogásunk kérdéseinek a tisztázásához, jobb megértéséhez is.

A Bibliában két fogalmat találunk a lélek, szentlélek megjelölésére. Az Ószövetségben a héber *ruah*, amely 378-szor fordul elő a szövegekben, míg az Újszövetségben a görög *pneuma*, amely 379-szer található meg az ide tartozó iratokban.

I. A ruah és pneuma jelentésének alapterületei — *Alain 1*

Már a legkorábbi héber gondolkozásban a ruah-nak számos jelentésével találkozunk, s valamennyi egyaránt jelentős.

1. *Szél*: mint láthatatlan, titokzatos hatalmas erő. Néhány példa ennek szemléltetésére: Imóz 8,1: „...szelet bocsátott Isten a földre”. (Lásd még 2Móz 10,13.19: Péld 25,23).

A szél kifejezésben rendszerint az erő vagy az erőszak fogalma is jelen van: 1Kir 19,11 „És amikor elvonult az Úr, nagy erős szél szaggatta a hegyeket” (2Móz 14,21: Zsolt 55,8).

2. *Lélegzet*: (ti. gyenge szél) vagy lélek. Tehát ugyanaz a titokzatos erő, amelyet az ember (és az állatok) életének és életerejének tekintettek. Meg lehet zavarni, vagy bizonyos irányban működtetni: Imóz 41,8. „nyugtalanná vált a lelke”, Józ 5,1: „megdermedt a szívük, és elállt a lélegzetük...” (1Kir 10, 5; Zsolt 143,7; Bir 15,19). Tehát az a dinamikus erő, amely az embert alkotja, ami aztán lehet egészen gyenge (sőt a halálban eltűnik), vagy az életerő váratlan, erőteljes kiáradása.

3. *Isteni erő*: ahol a ruah-t olyan alkalmak leírásában használták, amikor az emberek maguktól bár, de váratlanul hajtottak végre valamit. Nem csupán az életerő kiáradásáról van itt szó, hanem a természetfeletti erő hirtokbavételéről. Ezt különösen a korai időszak karizmatikus vezetőinél láthatjuk: Bir 6,34: „Ekkor az Úr felruházta lelkével Gedeont”, 13,25 „Az Úr lelke működni kezdett benne”, de a korábbi prófétáknál is szemléltethetjük. Az az isteni lélek volt, amely az eksztázist idézte elő, és a prófétát beszédre kényszerítette: 1Sám 10,6

* Elhangzott az 1998. november 20-21. között Budapesten tartott teológiai konferencián

„Akkor az Úrnak lelke reád fog szállani, és velük együtt profétálni fogsz, és más emberré leszel.”

A fentieket nem szabad úgy tekintenünk, mint egymástól eltérő jelentések egy csoportját, sokkal inkább a jelentések spektrumával állunk szemben, amelyben a fogalom különböző értelmei egybefolynak. Megfigyelhetjük ezt pl. a Zsolt 78,39-ben, ahol az 1. és 2. jelentés átfedésével találkozunk: „Azért eszébe vette, hogy test ők, és olyanok, mint az ellebbenő szél, amely nem tér vissza.” Az 1Sám 16,14-ben a 2. és 3. kapcsolatával: „És az Úrnak lelke eltávozott Saultól, és gonosz lélek kezdte gyötörni őt ...”. Míg Ezék 37,9-ben mindhárom jelentés együtt van: „És monda nékem: Profétálj a léleknek, profétálj embernek fia, és mondd a léleknek: Ezt mondja az Úr Isten: A négy szelek felől jöjj elő lélek, és lehelj ezekbe a megölettekbe, hogy megéledjenek.”

Kezdetben ezeket mind egyszerűen a ruah megnyilvánulásainak tekintették, és a jelentéseket nem különítették el szigorúan egymástól. Ezért nem szabad feltételeznünk, hogy a héber gondolkodásban különbséget tettek volna az isteni ruah és az emberi lélek között. Ellenkezőleg, az emberi lelket azonosítani lehet az istenivel. Pl. IMóz 6,3: „És monda az Úr: Ne maradjon az én lelkem örökké az emberben...”, vagy Jób 32,8: „Pedig a lélek az az emberben és a Mindenható lehelése, ami értelmet ad neki.”

Az is mindjárt nyilvánvaló lesz, hogy a ruah fogalma a létezést jelölő kifejezés. Középpontjában a titokzatos, félelmetes erővel kapcsolatos tapasztalat áll: a szél láthatatlan, hatalmas ereje, az életerő misztériuma, a természetfeletti átalakító erő - mindezek a ruah, az isteni energia megnyilvánulásai.

A későbbi használatban három jelentés lesz uralkodó, s ezek el is különülnek egymástól: emberi lélek, angyali vagy démoni lélek és isteni lélek (vagy szellem). Így pl. az Újszövetségben a pneuma negyvenszer szerepel az emberi személyiség állapotának leírására, ami által az Istennel való kapcsolat lehetségessé válik: Mk 2,8 „És Jézus azonnal észrevette az ő lelkével ..”, Lk 23,46 „Atyám a te kezeidbe teszem le az én lelkemet.”, Róm 8,16 „Ez a Lélek bizonyosságot tesz a mi lelkünkkel együtt, hogy Isten gyermekei vagyunk.”

Valamivel gyakoribb a tisztátalan, rossz, démoni léleknek a fogalma, egy olyan hatalomé, amelyet az ember mint szenvedést tapasztal meg, mint ártalmas korlátozását az Istennel és embertársaival való kapcsolata megélésének. Mt 8,16: „és egy szóval kiűzte a tisztátalan lelkeket ..” (lásd Mk 1,26-t is). Alkalmilag utalás történik a mennyei (jó) lélekre is (lásd ApCsel 23,8-9), vagy a halottak lelkére Lk 24,37: „Megrémülvén pedig és félvén, azt hívték, hogy valami lelket látnak.”

De az Újszövetségben a legtöbb utalás Isten Lelkére, a szentlélekre történik (több mint 250-szer). Ugyanakkor a korábbi szélesebb jelentésterület még mindig tükröződik olyan nem egészen világos helyeken, mint pl. Jn 3,8: „A szél fú, ahová akar, és annak zúgását hallod, de nem tudod honnan jő és hová megy: így van mindenki, aki Lélektől született.” És találunk számos olyan helyet is, ahol nem lehet végérvényesen meghatározni, hogy vajon az emberi lelket vagy az isteni Lelket érti-e a kifejezés alatt. Pl. 2Kor 4,13: „Mivel hogy pedig a hitnek mi bennünk is ugyanaz a lelke van meg ...”, 2Tim 1,7: „Mert nem

a félelemnek lelkét adta nekünk az Isten, hanem erőnek és szeretetnek és józanságnak lelkét.”

II. A keresztyénység előtti használat jellegzetességei

A ruah legrégebbi értelmezésében alig volt, vagy egyáltalán nem, különbség a természeti és a természetfeletti között. A szelet költői hasonlattal a Jáhve orrlukáiból kijövő fúvásnak képzelték el: 2Móz 15,10 „Leheltél leheltezzel, s tenger borítá be őket ...” Ézs 40,7: „Meggászradt a fű, elhullt a virág, ha az Úrnak szele fuvallt reá ...”. A ruah éppen ugyanaz a titokzatos életető erő volt, amelyet a legtalálóbban a szélben lehetett megtapasztalni, vagy egy próféta vagy karizmatikus vezető eksztázisában (révületében) meglátni.

Eredetileg az Isten Lelkét sokkal inkább az erő, hatalom értelmében, mintsem erkölcsi vonatkozásban használták. Nem volt még Isten szentlelke. Az Istentől jövő lélek mind a rossz, mind a jó irányában hathat, tehát egyszerűen mint természeti erőt képzelték el - Isten hatalma alatt -, amely bizonyos irányban erőt fejt ki.

Izrael nemzetté formálódásának időszakában az első vezetők tekintélyüket az isteni lélek különleges, eksztatikus megnyilvánulására alapozták, amint azt a bírák esetében már láttuk. Sámuel, akinek hírneve, mint „látó”-nak messze elterjedt, nyilvánvalóan az eksztatikus próféták egy csoportjának a vezetője volt, de Saulnál is láthatunk hasonló jeleket. Megjegyezzük, hogy a zene különleges szerepet játszott az eksztázis előidézésében. Lásd 1Sám 10,5-6: „Mikor pedig bemegy oda a városba, a próféták seregével fogsz találkozni, kik a hegyről jönnek le, előttük lant, dob, síp és hárfa lesz, s ők maguk prófétálnak. Akkor az Úrnak lelke reád fog szállani, és velük együtt prófétálni fogsz, és már emberré leszel.”

A következő időszakokban a fogalom változatos fejlődését figyelhetjük meg. Ebben a folyamatban a legfontosabb az a törekvés, hogy különbséget tegyen a természeti és természetfeletti, az Isten és az ember között. Az Isten-fogalom fejlődéséhez hasonlóan, ahol elmaradnak a korábbi élénk antropomorfizmus vonásai, a ruah is olyan fogalommá tisztul, amelyet egyrészt a természetfeletti jellemez, másrészt pedig az isteninek a pusztán emberitől való megkülönböztetése.

Így jelenik meg a ruah és a nephes közti különbség: a ruah az emberben az Istennel való közvetlen kapcsolatot jelenti, és az emberi lét magasabb, azaz isteni dimenzióját jelöli. Zsolt 51,12: „Tiszta szívet teremts bennem, oh Isten, és az erős lelket újítsd meg bennem.” (vö. Ezék 11,19). Ezzel ellentétben a nephes egyre inkább az emberi tudat „alsóbb” aspektusára vonatkozik, a személyes, de pusztán emberi élet az emberben, az étvágy, az érzelmek és a szenvedélyek székhelye. Így készül el a megalapozása a Pálnál található élesebb különbségtételnek az érzéki (fizikai) és a lelki között. 1Kor 15,44: „Elvetetik érzéki test, feltámasztatik lelki test. Van érzéki test, és van lelki test is.”

Egy másik vonása ennek a folyamatnak, hogy a tekintély vagy a hatalom forrását nem az eksztázisban, mint a ruah megnyilvánulásában keresik,

hanem intézményes fogalmat látnak benne. Isten lelkének birtoklását úgy fogják fel, mint állandó, átruházott képességet. Feltehetően a király felkenetését is fokozatosan a lélek általi, ill. a lélekkel való felkenetésnek fogták fel és fejezték ki. 1Sám 16,13: „Vevé azért Sámuel az olajos szarut, és felkenete őt testvérei között. És attól a naptól fogva az Úrnak Jelke Dávidra szállott...”

A fogság előtti időszak legfeltűnőbb vonása a klasszikus vagy író próféták különös idegenkedése, hogy elhivatásukat az isteni léleknek tulajdonítsák. Sem a J.e. 8. századi próféták: Ámos, Hózeás, Ézsaiás és Mikeás, sem a 7. századiak: Jeremiás, Zofóniás, Habakuk nem utalnak a lélekre, mint prófétai prédikálásuk hitelesítőjére. Amikor elhivatásukról beszélnek, előszeretettel hivatkoznak Isten szavára (Ám 3,8: „Az én Uram, az Úr szólt, ki ne prófétálna”), Isten kezének megragadó kényszerére (Jer 15,17: „a Te hatalmad miatt egyedül ültem”).

Mi lehetett ennek az oka? Ma már nem tudunk rá válaszolni, talán az, hogy a ruah-t túlságosan az eksztázissal azonosították mind Izraelben, mind a Közel-Kelet más részein, vagy talán mert kikeltek a kultuszi professzionizmus ellen, vagy pedig már akkor kialakult az a meggyőződés, hogy az isteni lélek tevékenysége elsődlegesen eszkatologikus.

A fogságban és a fogság utáni időszakban a lélek tevékenysége előtérbe kerül. Kihangsúlyozták az isteni lélek inspiráló szerepét a próféciaiban, sőt úgy értelmezték, hogy a korábbi prófétákat is a lélek ihlette. Nehém 9,30: „s bizonyosságot tettél ellenük lelkeddel, prófétáid által ...”. Annak kifejezésére, hogy Isten az ő lelkén keresztül van jelen a világ és az ember életében Zsolt 51,13 szemléletes: „Ne vess el engem a te orcád elől, és a te szent lelkedet ne vedd el tőlem.” Ugyanakkor kapcsolatot fedeznek fel az isteni lélek és az esztétikai-erkölcsi értékek között. Valószínű, hogy ez abból a megfontolásból táplálkozik, miszerint a lélek a szent és jó Istennek a lelke. Ez néhány szerzőt arra indít, hogy az isteni lelket „szent léleknek” nevezze, habár ez a kifejezés mindössze 3-szor fordul elő az egész Ószövetségben, az egyik éppen a fent idézett Zsolt 51,13.

Egy másik hangsúly, amelyik elég ritkán és különböző időszakokban jelentkezik, az isteni léleknek a teremtés művével való társítása. 1 Móz 1,2: „és az Isten lelke lebegett a vizek felett”. A Zsolt 139,7-ben a ruah-t Isten kozmikus jelenléteként tünteti fel: „Hová menjek a te lelked elől, és a te orcád elől hová fussak?”

Valószínű, hogy keresztény szempontból mindenképp között a legfontosabb az a meglátás, amely szerint a kor prófétai körei az isteni ruah-t fokozatosan eszkatológiai értelemben és kifejezésekben fogták fel, mint a Vég hatalmát, s az új korszak meghatározó jelét. Az isteni lélek új teremtést fog hozni. Újjáteremti az embereket, hogy örülhessenek az Istennel való valóságosabb és azonnali kapcsolatuknak. Jer 31,33: „Hanem ilyen lesz az a szövetség, amelyet Izrael házával fogok kötni, ha eljön az ideje - így szól az Úr - : Törvényemet a belsejükbe helyezem, szívükbe írom be. Én Istenük leszek, ők pedig népemmé lesznek.”

Az intertestamentális korban az isteni lélek szerepe erősen lecsökkent. A hellenisztikus bölcsesség-irodalomban a léleknek nem tulajdonítottak fon-

tosságot. Az isteni-emberi kapcsolatában teljes mértékben a bölcsesség az uralkodó. Ebben az értelemben a ruah csupán egyik módja lesz a bölcsesség meghatározásának, sőt magát a próféciaát is inkább bölcsességnek, mintsem az isteni léleknek tulajdonították.

Philo kísérletében, hogy a zsidó teológiát egybeolvassza a görög filozófiával, az isteni lélek még mindig a prófétaság lelke, noha az ő prófeciáról alkotott felfogása inkább a görög eksztázison keresztüli ihletettség vonalát követi. A teremtéssel kapcsolatos elképzelésében szintén helye van az isteni léleknek, itt azonban gondolkodásában az uralkodó kategória a sztoikus Logosz.

Az apokaliptikus irodalomban a hivatkozások inkább az emberi lélekkel kapcsolatosak. Még ennél is számosabbak az angyali vagy démoni lélekre való utalások, míg az isteni lelket viszonylag alig említik, s ha szó is van róla, mint az ihletés forrásáról, ezirányú szerepét teljesen a múltba vetítik vissza.

A rabbinikus judaizmushoz az isteni lélek sajátosan, s csaknem kizárólagosan a prófécia lelke. De itt szerepe még hangsúlyosabban a múlthoz tartozik. Egyre inkább teret hódít és megerősödik a rabbik között az a hit, hogy az utolsó próféták Aggeus, Zofóniás és Malakiás voltak, és attól kezdve az isteni lélek teljesen visszavonult a világból. Az isteni lelket szándékaiban és céljaiban alárendelik a Törvénynek. Természetesen a Törvényt a lélek ihlette (ezt a nézetet a korai kereszténység is átveszi), de ezen a rabbi azt értik, hogy a Törvény az isteni lélek egyetlen hangja, és hogy a lélek nem beszél a törvényen kívül. A rabbinikus reménységben, amely az eljövendő időre tekint, a Törvénynek sokkal kiemelkedőbb szerep jut, mint a léleknek.

III. A szentlélek Keresztelő János és Jézus tanításában

1. *A kortárs judaizmus:* Jézus korában Istenről úgy gondolkoztak, mint aki egyre távolabb van az embertől, mint világszerte szentséges Istenről, aki megközelíthetetlen dicsőségben lakozik. Innen érthető a habozás, hogy még Isten nevét se ejtsék ki, és így egyre többet beszélnek a közbenjáró alakokról, mint amilyenek: Isten neve, az angyalok, Isten dicsősége (shekinah), a bölcsesség stb. Mindezek valójában különböző úton próbálják kifejezni Isten tevékenységét a világban, anélkül azonban, hogy feladnák az ő transzcendenciáját. Korábban az „isteni lélek” jelentette a legfőbb módját ahogyan Isten jelenlétéről beszéltek. Most azonban az isteni jelenlét tudata is hiányzott (kivételt csupán a kumráni közösség képviselt). Az isteni lélek, a prófétálás lelke, ahogyan értelmezték, a múltban tevékenykedett (megihletvén a prófétákat és a Törvényt), és ki fog áradni az eljövendő új korban is. A jelenben azonban a lelket teljesen alárendelték a bölcsességnek, a Logosznak és a Törvénynek, és különösen a rabbiakkal a Törvény fokozatosan a vallásos élet és tekintély kizárólagos központjává vált.

Ebben az összefüggésben Keresztelő János jelentős izgalmat teremtett. Nem azért, mintha ő igényelte volna az isteni lélek birtoklását, hanem mert őt széles körben prófétának ismerték el, és így őt is a prófétaság lelke ihlette. Lk 1,15,17-ben az angyal így jellemzi: „és már anyja méhében megtelik Szentlélekkel... és előtte jár Illés lelkével és erejével”. Prédikálása még meglepőbb

volt, mert azt hirdette, hogy az isteni lélek kiáradása közel van - az Eljövendő Lélekkel és tőzzel fog keresztelni. Ennek az erőteljes hasonlatnak részben a folyadék metafora lehetett a forrása, amelyet általánosan használtak az Ószövetségben a lélek megjelölésére, részben pedig az általa gyakorolt sajátos keresztelési szertartás, amelyben a vízzel való meghintés, vagy a vízbe merítés a tűzben megjelenő lélek megtapasztalását ábrázolta. Ez lehetett az ítélet tapasztalata is, de nem szükségszerűen a teljesen romboló, mert a tűznek tisztító hatása is van.

Itt Keresztelő János valószínűleg az ún. messiási bajok kifejezéseiben gondolkodott, amelyek bevezetik a szenvedések és nyomorúság korát - a messiási szülési vajúdasokat. Az új korszakba való belépés eszméje, a ruah tűzfolyamába való bemerítéssel, amelyik megsemmisíti a keményszívűeket és megtisztítja a bűnbocsánathan megtérteket, nem volt sem idegen, sem meglepő János számára, hogy megfogalmazza ezt a szemléletet, párhuzamosan Ézs 4,4-el: „Ha lemossa az Úr Sion leányainak szennyét, és leöblíti Jeruzsálem vértét ítélő lelkével, megtisztító lelkével.”

2. *Jézus*: még nagyobb izgalmat teremtett, mivel azt hirdette, hogy az új korszak, Isten országa, nemcsak hogy nemsokára eljön, hanem már működésben is van az ő tevékenységén és tanításán keresztül. Ennek világos előfeltétele az volt, hogy az eszkatologikus lélek, a Vég hatalma már rajta keresztül állandóan munkálkodik, amelyet az ő ördögűzése és a Sátán áldozatainak megszabadítása, valamint az örömmüzenet hirdetése a szegényeknek tett nyilvánvalóvá. Az evangélisták nem kételkedtek abban, hogy Jézus tevékenysége kezdettől fogva az isteni lélek hatalmában folyt. Máté és Lukács számára a léleknek ez a sajátos munkája Jézusban és általa már a fogantatástól kezdődik. Lukács Jézus születésével hirdette a prófétai tevékenység kitörését, amelyik a régi korszak végének a kezdetét jelentette. De mind a négyen egyetértenek abban a legősibb szemléletben, hogy Jézus a Jordánnál tevékenységének egy sajátos meghíztatását élte át: felszentelését a lélek által, amelyik nyilvánvalóan kapcsolódott a fiúság megbizonyításához. Ezért az ezt követő megkísértési jelenetben képes volt megtartani ezt a bizonyosságot, és meghatározni, hogy a fiúság mit foglal magában, ugyanazon erő által fenntartva.

Jézus üzenetének hangsúlya jelentősen különbözött a Keresztelő Jánosétól, nemcsak abban, hogy ő Isten országát eljöttek tanította, de abban is, ahogyan ő ezt az országot jellemezte. Tevékenységét sokkal inkább az áldás (holdogság), mintsem az ítélet kifejezéseiben látta. Különösen a Keresztelő János kérdésére adott válasza (Mt 11,4kv) mutatja az áldás ígéretének csúcspontját azokban a részekben, amelyeket ő visszhangoz (Ézs 29,18-20), és az ítéletre való figyelmeztetés elhagyását, amelyet azok szintén tartalmaznak. Másrészt, amikor előre tekintett tevékenységének végére, haláláról nyilvánvalóan a Keresztelő János prédikálásából átvett kifejezésekkel beszél (Lk 12,49-50: kereszttség és tűz), valószínűleg, mert úgy látta halálát, mint a Keresztelő János által megjövendölt messiási bajok szenvedését, mint Isten haragja poharának kiürítését.

De ő már hirtokában volt a lélek ígéretének is, hogy bátorítsa tanítványait, amikor azok üldözést szenvednek. Másrészt azonban a „szent lélek” ki-

fejezés Lk 11,13-ban csaknem bizonyosan egy alternatíva a kevésbé kifejező „jó dolgok” megjelölésére.

IV. Az isteni lélek az ApCselben, Pálnál és Jánosnál

Az Újszövetség íróinak többsége megegyezik a szent lélekről való értelmezésben, noha különböző hangsúlyos helyzetek vannak.

1. A szent lélek ajándéka a keresztény élet kezdetét jelöli

Az ApCselben a szent lélek kitöltése az első pünkösdkor az az időpont, amikor a tanítványok először tapasztalták az „utolsó napokat”, az az időpont, amikor az ők keresztény hite elkezdődött.

Pálnál is hasonlóan a szent lélek ajándéka a keresztény tapasztalat kezdete, egy másik út a megigazulás új viszonyának a leírására. Más szavakkal, addig senki sem bírhatja Krisztust, amíg nincs birtokában az ő lelkének. Róm 8,9: „akiben nincs Krisztus lelke, az nem az övé”, mivel nem lehet egyesülni vele, csak a szent lélek által. Nem osztozhatik Krisztus fiúságában anélkül, hogy ne osztaná az ő lelkét, nem lehet Krisztus testének (egyház) tagja, csak ha megkereszteltetett a szent lélek által.

Jánosnál szintén a felülről jövő szent lélek az az erő, amely az újjászületést munkálja (Jn 3,3-8), mivel a szent lélek az életadó, a folyóhoz hasonlóan, amelyben a Krisztustól eredő élővíz új életet hoz mindenkinek, akik hozzá jönnek és hisznek. A Jn 20,22 nyelvezete: „Ezt mondván rájuk lehelt, és így folytatta: Vegyetek szent lelket!”, kétségtelenül az 1Móz 2,7-et visszhangozza: a szent lélek az új teremtés életének a lélegzete. Máshol pedig arról ír, hogy a szent lélek jelenléte egyike az élet bizonyítékainak.

Fontos megértenünk, hogy az első keresztények a szent lélekről az isteni erő kifejezéseiben gondolkoztak, amelyik hatásaiban világosan megnyilatkozik. Ez a hatás nem hagyja kétségek között az egyént, hogy benne lényeges változások mennek végbe éppen az isteni erő közreműködésével. Pál az olvasó számára visszautal az ők kezdeti lélek-élményeikre. Sokak számára ez Isten szeretetének lenyűgöző megtapasztalása volt: „mert szívünkbe áradt Isten szeretete a nekünk adott szentlélek által” (Róm 5,5). Másoknak öröm, megvilágosodás, felszabadítás, erkölcsi átalakulás, vagy különféle lelki ajándékok.

Az ApCselben a szent lélek leggyakrabban említett megnyilvánulásai az ihletett beszéd, a nyelveken szólás, a prófécia és imádság, és Isten igéjének hátor hirdetése. Ezért a szent lélek birtoklását úgy lehetne megjelölni, mint a keresztény ember jellegzetességét, és ezért az ApCsel 19,2 kérdése: „Kaptatok-e Szentlelket, amikor hívökké lettetek?” a Gal 3,2-ben nyer egyenes választ: nem a Törvény alapján, hanem a hit szerinti engedelmességben nyerték el a lelket. A szent lélek maga láthatatlan lehet, de jelenléte felderíthető.

A szentlélek ajándéka tehát nem egyszerűen a keresztségből vagy a kézrátételből levezethető következmény, hanem egy élő történést jelentett az első keresztények számára. Természetesen az ApCsel szerint az őskeresztények kezdeti szertartásukat a szent lélekkel összhangban gyakorolták, és nem fordítva. És bár Jn 3,5 valószínűleg összekapcsolja a keresztséget (víz) és a

szent lélek ajándékát a felülről jövő születésben, a kettőt még sem lehet azonosítani, s a lélek általi születés világosan az elsődleges gondolat.

2. A szent lélek. mint az új élet ereje

Pál szerint a szent lélek ajándéka egy olyan kezdetet is jelent, amelyet a végső beteljesedést keresi: kezdetét egy élethosszigan tartó átalakulási folyamatnak.

Ezért a hívő ember számára az élet minőségileg különbözik a hitet megelőző formától. Mindennapi élete válaszadás a szent lélek igényére, amelyet annak ereje közvetít. Pál szerint ez a meghatározó különbség a kereszténység és a rabbinikus judaizmus között. A zsidók a Törvény által éltek, amely a múlt nemzedékei számára a szent lélek kinyilatkoztató munkájának a gyűjteménye, s ez a magatartás kikerülhetetlenül a nyakassághoz és a kazuisztikához vezetett, mivel a múltban kapott kijelentés nem mindig felel meg a jelen szükségleteinek. A szent lélek azonban egy azonnali személyes kapcsolatot teremtett Istennel, amelyben beteljesedett Jeremiás ősi reménysége (31,31-34), és amelyik sokkal szabadabbá, élőbbé és önkéntessé tette az istentiszteletet és az engedelmességet.

Ugyanakkor, mivel a szent lélek csupán a kezdete az élet végső megváltásának, munkájának nem lehet végső beteljesedése az ember mostani életében. A lélek embere többé nem függ ettől a világtól, de azért mégis emberi ember, a társadalom része. Következésképpen, a szent lelket birtokolni azt jelenti, hogy feszültséget és ellentmondást tapasztalni meg a régi és az új élet között, a test és a lélek között.

3. A gyülekezet és Krisztus lelke

Az új korszakban a szent lélek megkülönböztető vonása, hogy mindenki megtapasztalhatja, és tevékenységét is sokak által fejt ki, nemcsak egy vagy két emberen keresztül. Pál tanítása szerint csupán ez a közös részvétel (koinonia) a szent lélekben teszi az egymástól különböző egyének csoportját egyetlen testté: „Hiszen egy Lélek által mi is mindnyájan egy testté kereszteltettünk.” (1Kor 12,13). És csak ha mindenki engedi, hogy a szent lélek szavakban és tettekben fejezze ki magát benne, mint az egy test tagjában, csak akkor fog ez a test, mint keresztény gyülekezet növekedni. Ez magyarázza meg, hogy miért hátorítja Pál a szent lélek ajándékainak teljes körű és szabad kifejezését: „A kegyelmi ajándékokban ugyan különbségek vannak, de a Lélek ugyanaz. Különbségek vannak a szolgálathban is, de az Úr ugyanaz..” (1Kor 12,4-5), és sürgeti, hogy a gyülekezet vizsgáljon meg minden szót és cselekedetet, amely a szent lélek tekintélyére hivatkozik, a Krisztus mértéke és a benne testet öltött szeretet által.

Ez a Krisztussal való kapcsolat, ami végképp megkülönbözteti a szent lélek keresztény értelmezését a korábbi fogalmaktól. A szent lélek most már határozottan Krisztus lelke, az a másik Vigasztaló, aki átvette Jézus szerepét a Földön. Ez azt jelenti, hogy Jézus csupán a szent lélekben, ill. általa van jelen a keresztény hívőben: „Ti azonban nem test szerint éltek, hanem Lélek szerint, ha Isten Lelke lakik bennetek. De akiben nincs Krisztus Lelke, az nem az övé” (Róm 8,9).

Dr. ERDŐ JÁNOS

A DOGMATIKUS KERESZTÉNYSÉG TANÍTÁSA A SZENTLÉLEKRŐL

A katolikus, görögkeleti és ortodox protestáns dogmatika mai állása szerint kívánom a dogmatikus kereszténység szentlélekről szóló tanát ismertetni úgy, amint az az évszázadok folyamán kialakult. Megjegyezni kívánom, hogy a trinitológiai, krisztológiai és szentlélekkel kapcsolatos kérdésekben következetesen érvényesült a görög bölcséleti szellem.

1. A szentlélekről szóló tanítás hosszú időn át háttérbe szorult a dogmatikában. A teológiai és egyháztörténet vonatkozó szakaszai különösen szegénységet árulnak el a szentlélekről szóló tanítás tekintetében Ennek oka egyrészt az volt, hogy az őskereszténység egyházi tanfejlődés folyamán a szentlélek tana alakult ki a legkésőbbben. A másik ok az a hit volt, hogy a szentléleknek nincs önálló munkája a háromságban, csupán az a feladata, hogy az Atyáról és Fiúról tegyen bizonyosságot.

Az apostoli korban a szentlélekről négy felfogást ismertek:

- a/ a szentlélek Isten egyik attribútuma;
- b/ a szentlélek személytelen isteni erő;
- c/ a szentlélek Isten ajándéka;
- d/ a szentlélek isteni személy.

A szentlélek kérdése nem váltott ki nagyobb érdeklődést. Erről tanúskodik a 325-ben Niceában tartott első egyetemes zsinat állásfoglalása. A zsinat megelégedett azzal, hogy hitvallásában egyszerűen megvallotta a hitét a szentlélekben: „És hiszünk a szentlélekben”.

A szentlélek természetével, az Atyához és Fiúhoz való viszonyával a zsinat nem foglalkozott.

2. A niceai hitvallás megállapítása a szentlélekről sokak előtt hiányosnak, elégtelennek tűnt fel, annál is inkább, mert egyes egyházatyák már használták a „trias-trinitas” kifejezést az „Atya, Fiú és Szentlélek” együttes jelölésére. A szentlélek fogalma a niceai zsinat után került az érdeklődés középpontjába. Vita tárgyát képezte: kitől származik a szentlélek, és miben különbözik az Atyától és Fiútól. A vitában résztvevő teológusok és teológiai pártok jellegzetes felfogásait röviden a következőkben összegezzük.

Sabellius szerint az atya, fiú és szentlélek csak pusztá nevek, Isten különböző tulajdonságait jelölik. *Samosatai Pál* hasonlóképpen azt tartja, hogy a fiú és a szentlélek Isten attribútuma. *Tertullianus* felfogása az, hogy a fiú és a szentlélek Istentől származik, Isten a gyökér, fiú a fa, és szentlélek a gyümölcs. Istentől erednek, és egyesülésben maradnak vele.

Caesareai Eusebius már úgy beszél a Lélekről, mint amely az Atyától létezik, vele örökkévaló, fensőbbségben és hatalom egyenlő, és mindig a Fiúval van. *Nazianzi Gergely* a szentlelket Isten erejének tartotta. *Justin Marzit* szerint az Atya, és aki tőle származik: a Fiú és a Szentlélek, tisztelendő és imálandó. Az *ariánusok* és *semiariánusok* (318–800) a szentlelket a Fiú első teremtményének nevezték, a hangsúlyt a szentlélek munkájára helyezték.

Azok között, akik a szentlélek személyiségét és istenségét tagadták leginkább, kitűnt a semariánus *Macedonius* konstantinápolyi püspök és tanítványa, *Marathónius*, akik a szentlelket egyszerű teremtményének tartották és a Fiú szolgájának. Tanításuk széles körben terjedt Keleten, innen van, hogy a szentlélek istenségének tagadóit az ókorban „macedonianusoknak” vagy „Pneumatomachusoknak” nevezték. A 362 és 363-ban Alexandriában tartott zsinat elvetette *Macedonius* tanát; *Damasus* római püspök 380-ban hasonlóképpen állást foglalt ellene.

Athanasius az ariánus, semiariánus és macedonianusok által veszélyeztetve látta a Fiú istenségét. Éppen ezért szükségesnek látta, hogy a niceai zsinat által nyitva hagyott kérdést: a szentlélek személyiségét és az Atyával és Fiúval való viszonyát pontosabban határozzák meg. Törekvését nem tudta megvalósítani, mert 373-ban meghalt. *Athanasius* felfogását hirdették: *Nagy Basilius*, *Nyssai Gergely*, *Didymus* és *Epiphanius*.

Nyugaton is több zsinatot tartottak 369-380 között, melyen *Athanasius* felfogásához hasonló nézetet fogadtak el. Ez tűnik ki *Damasus* római püspöknek a keleti egyházhoz intézett leveléből is, melyet 146 keleti püspök fogadott el a 378-ban tartott antiochiai zsinaton.

3. A niceai hitvallásban nevelt Nagy Teodoziusz császár (376-395) nem sokat törődve a létező viszonyokkal, csak a niceai hitvallást követőket tartotta igaz keresztényeknek, akik ellenkező nézetet vallottak, azokat eretnekeknek minősítette, és üldözte őket. 381-ben összehívta Konstantinápolyba a 2-ik egyetemes zsinatot azzal a céllal, hogy megerősítse a niceai hitvallást, és megalkossa az egyház tanítását a szentlélekről.

A zsinaton csak a keleti püspökök vettek részt, a nyugatiak távol maradtak.

Mint hogy a macedonianusok a szentléleknek csak istenségét tagadták, eredetével közvetlenül nem foglalkoztak, a zsinat úgy vélte, hogy eleget tesz kötelességének, ha a Szentléleknek az Atyától való származását, és ezzel az Atyával való egyelnyűségét állapítja meg; a Szentléleknek a Fiúhoz való viszonyával pedig nem foglalkozott.

A konstantinápolyi zsinat újból megerősítette a niceai hitvallást, és annak a szentlélekről szóló 8. tételét kibővítette a következőkkel:

„És hiszünk a Szentlélekben, elevenítő Úrban, ki az Atyától származik, akit az Atyával és Fiúval együtt imádunk és dicsőítünk; és aki a próféták által szólott”.

Ezt a kibővített hitvallást nevezik „nicea-konstantinápolyi” szimbólumnak, mely minden görögkeleti egyháznak ma is hivatalos hitvallása.

A zsinat nem foglalkozott a Szentléleknek a Fiútól való eredetével, azért továbbra is megmaradt a Fiú és Szentlélek bizonyos alárendeltségi helyzetben

Figyelemre méltó Nazianzi Gergely megfigyelése, aki rávilágít azokra a gyakorlati megfontolásokra, melyek miatt a három isteni személy istenségét csak rendre ismerték el: „Az Ószövetség világosan nyilatkoztatta ki az Atyát, homályosan a Fiút. Az Újszövetség föltárta a Fiút, és jelezte a Lélek istenségét. Ma a köztük élő Szentlélek világosabban jelenti magát. Veszedelmes lett volna ugyanis akkor, mikor az Atya istensége még nem volt elismerve, nyilván hirdetni a Fiút, és míg a Fiú istensége még nem volt elismerve, ránk erőltetni a Szentlelket”. (Schütz Antal: Dogmatika, I. kötet, Budapest, 1923. 228 l.)

A szentlélekről folyó vitákat a konstantinápolyi zsinat zárta le. Az elfogadott hitvallásról a 8. századig jelentősebb vita nem volt.

4. A konstantinápolyi zsinat után századokon át nem sok szó esett a szentlélekről. A 6. században nyugaton kerül előtérbe, és indul meg a vita a Szentléleknek a Fiútól való származásáról, melyet a zsinatok még nem állapítottak meg. A vita teológiai irányvonalát meghatározta az a sajátos jelenség, hogy a háromságtan-fejlődés különböző irányt vett Keleten és Nyugaton. Keleten a háromságtanban elsőséget tulajdonítottak a megkülönböztetésnek, és a három isteni személy különállóságát hangsúlyozták. Ezzel szemben Nyugaton a lényeg egységére, a három isteni személynek egymáshoz való szoros viszonyára helyezték a hangsúlyt.

A nyugati egyházban Augustinus volt az első, aki teológiailag megalapozza és hirdeti a Szentléleknek a Fiútól való származását is: „Miért ne higgyük, hogy a Szentlélek a Fiútól is származik, midőn ő a Fiúnak is lelke?” (Tract 99 in Joan n.7) A latin egyházatyák - Jeromos, Ambrosius és mások - a szentlélek kettős származása mellett foglaltak állást. A görög egyházatyák közül elsősorban Athanasius hirdeti a Fiútól való származást, felfogását magukévá tették Cyrillus, Epiphanius, Didymus.

A nyugati egyház a középkor elején olyan helyzetbe került, hogy dogmatikai és missziós szempontból kénytelen volt a szentlélek származásáról szóló konstantinápolyi zsinati végzésen változtatni. Az történt ugyanis, hogy több nyugateurópai nép - keleti és nyugati gótok, longobárdok, vandálok stb. - a kereszténységet annak ariánus formájában ismerték meg. Az arianizmus a háromságon belül bizonyos szubordinációt tanított: a Fiút az Atyánál kisebbrendűnek, istenségét pedig időhöz kötöttnek tartotta. A Szentlelket pedig a Fiú teremtményének hirdette. A nyugati egyház a Fiú isteni tekintélyének védelmében a Szentlélek kettős származása mellett foglalt állást, szemben az arianizmussal.

Ilyen előzmények után került sor 547 majd 589-ben a toledo-i tartományi zsinaton (Hispania) a nicea-konstantinápolyi hitvallás szentlélekről szóló részének kiegészítésére a következők szerint:

„És (hiszünk) a Szentlélekben, megelevítő Úrban, aki az Atyától és Fiútól származik...” (Ex Patre Filioque procedit). Ez a kiegészítés „Filioque” néven ismeretes a teológiatörténetben.

A nyugati egyház a szentlélek kettős származása tanának elfogadásával az Atya, Fiú és Szentlélek közös lényegülését erősítette meg.

A „Filioque” eleinte helyi jellegű, nem hivatalos tan volt, és csak fokozatosan terjedt el Nyugat-Európában. A frank birodalomban 809-ben az aacheeni zsinat fogadta el és tette kötelezővé. Itáliában VIII. Benedek pápa, II. Henrik német-római császár nyomására, 1014-ben iktatta be a római egyház hitvallásába. Az 1215. évi laterani, az 1274. évi lyoni és az 1439 évi florenci zsinaton a „Filioque”-tétel a nyugati egyházban véglegesen elfogadást nyer.

A nyugatiak a „Filioque”-tant a keleti egyházzal is el akarták fogadtatni. A keletiek állást foglaltak a toledo zsinat határozata ellen, és a nyugati egyházat a nicea-konstantinápolyi hitvallás meghamisításával vádolták.

A „Filioque”-tan vitája a két egyház között a 8. századtól erősödik meg Damaszkuszi Jánossal és Photius konstantinápolyi pátriárkával. A keletiek fő dogmatikai érve az volt, hogy a „Filioque”-tan Istenben két eredetet tételez fel: az Atya és Fiú, és így veszélyezteti Isten egységét, valamint a Szentlélek alárendeltségét emeli ki a Fiúval szemben. A nyugati egyház azzal védekezett, hogy a nicea-konstantinápolyi hitvallás kibővítéséhez joga volt, mert Krisztus megparancsolta, miszerint az egyház szükség esetén fejtse ki a kijelentést, és a tévedések ellen azt védje meg. Az egyháznak nyomós oka volt, hogy „Filioque”-tan elfogadásával megvédje önmagát az arianusok ellen.

A „Filioque”-vita a II. században teljes egyházszakadáshoz vezetett, melynek dogmatikai érveit a keleti egyház részéről Photius pátriárka fogalmazta meg a 866-ban kiadott Enciklikájában. Photius eretnekségnek minősítette elsősorban a nicea-konstantinápolyi hitvallás azon tételét, hogy a Szentlélek nemcsak az Atyától, hanem a Fiútól is származik, valamint a nyugati egyház eltérő liturgiai szokásait és gyakorlatát. A szakadás hivatalos formát nyert Caecularius Mihály konstantinápolyi pátriárka és IX. Leó pápa idejében 1054. július 16-án. Mindkét egyház kizárólag magának követelte a „katolikus” jelleget.

1054 után pápák és uralkodók, papok és világiak próbálkoztak, ha nem is mindig önzetlen és tiszta szándékkal, a keleti és nyugati egyház újraegyesítésével. A pápák hatalmi törekvései és a keresztes háborúk, melyek kíméletlenül léptek fel a keleti egyház és papság irányában, még feszültebbé tették a két egyház közötti viszonyt. A bizánci császárok, politikai érdekből, midőn a török hatalom fenyegetővé kezdett válni, a Nyugattól remélt fegyveres segély fejében hajlandók voltak egyezkedni Rómával. Ezek a kísérletek is azonban meghiúsultak a nép és a papság ellenállása miatt.

Az első komoly próbálkozás a lyoni zsinaton történt 1247-ben, de kevés eredménnyel. Több reménnyel biztatott a florenci zsinat 1439-ben, mivel ott jelen volt VII. János bizánci császár és József konstantinápolyi pátriárka a keleti egyház és IV. Jenő pápa képviselői a nyugati egyház részéről. A császárnak sürgős volt az unió és a remélt nyugati segítség, mivel a törökök már Bizánc közelében állottak. A létrejött egyezés értelmében a keleti egyház elfogadja a Szentléleknek a Fiútól való származása tanát, a római pápa primátusáról és a tisztítóvízről szóló tant. Ennek alapján nevezték a római egyházzal egyesült keleti keresztényeket „görög katolikusoknak”. Mivel léteznek nemcsak görög rítusú keresztények, hanem bizánci rítusú ukrán, ruszin, román, bolgár stb. keresztények is, helyesebb volna az „unitus” kifejezést használni.

Az 1439-ben megkötött egyezség rövid életű volt; 1453-ban a törökök elfoglalták Konstantinápolyt, s ezzel a kiegyezés a keleti egyház számára érvénytelenné vált.

Első tartósabb uniót, a florenci zsinat határozata alapján, Róma az ukránokkal kötött 1596-ban; a románok uniója 1697-ben jött létre, amikor Teofil metropolita az egyesülés okmányát aláírta.

5. A reformáció nem hozott lényeges változást a szentlélek tanában. A reformátorok ebben a kérdésben Melancthon felfogását fogadták el: „Mi az istenség titkait imádjuk. Ez helyesebb, mintha kutatnánk azokat” (Loci communes c. munkája). Luther, Zwingli és Kálvin, anélkül, hogy a „Filioque” teológiai jogosultságát kétségbe vonták volna, a nyugati egyház szentlélek-tanát a ketős származással változatlanul átvették.

A mai ortodox protestáns teológiát a szentlélek kérdése túlságosan nem foglalkoztatja. A teológusok a „Filioque”-tant illetően a vélemények széles skáláját képviselik. Az egyik véglet Barth Károlyéval azonos: fenntartás nélküli ragaszkodás a „Filioque”-tanhoz, a másik véglet a teljes érdektelenség.

Újabban egyre nagyobb teret hódító elgondolás a protestáns teológusok között (Lukas Vischer, Jürgen Moltmann és mások) az egész vitatott kérdés-komplexum megoldására: a „Filioque” és az új, a Fiú és Szentlélek szoros kapcsolatát kifejezésre juttató, ugyanakkor a szubordinációt megszüntető tanítással való helyettesítése lenne.

Hosszú évszázadokon át a nyugati és keleti kereszténység csak a maga álláspontját ismételte. Haladásnak tekinthetjük, hogy párbeszéd kezdődött az Egyházak Világtanácsának Hit és Szervezet Bizottságában. A szentlélek-tanának egész problématikája előtérbe került 1981-ben a nicea-konstantinápolyi hitvallás 1600. évfordulója alkalmából a Klingenthalban tartott konferencián. Katolikus részről bizonyos eredmények történtek. II. János Pál pápa 1990 novemberében tett nyilatkozatában elismerte, hogy a „Filioque” későbbi betoldás a hitvallásba a nyugati kereszténység részéről. Azonban ez a tan csupán azt a szoros kapcsolatot akarja kifejezni, amely a szentháromságon belül a Fiú és Szentlélek között van. Véleménye szerint a „Filioque” nem okozta, csupán elmélyítette azokat az ellentéteket, amelyek a keleti és nyugati kereszténység között már korábban megvoltak, és az 1054. évi egyházszakadáshoz vezettek (EP 1990. 449. sz.)

A jövőt illetően meglepő változásra, a „Filioque”-tan elhagyására sem a keleti, sem a nyugati kereszténység részéről nem számíthatunk. Mindkét fél mereven ragaszkodik a maga hagyományos szentlélek-tanához.

A mai görögkeleti, katolikus és ortodox protestáns dogmatokák a szentlélek személyéről, természetéről és eredetéről nagyon röviden szólnak, de annál részletesebbek a szentlélek munkájáról.

A Szentlélekről azt mondja a nicea-konstantinápolyi hitvallás, hogy „megelevenítő Úr”. Eszerint a Szentléleknek nemcsak annyi a munkája a háromságban, hogy bizonyosságot tegyen a másik két isteni személyről, hanem egyúttal áthatja ő is mindkét személy munkáját. A Szentlélek jelen van a teremtésnél. Isten lelke által ad életet mindennek. Isten lelke az, aki külön karizmát

ad az Ószövetség választottainak és a prófétáknak. Ugyancsak ez a Lélek az, ki ajándékot oszt a világban a tudomány és művészet művelésére. A Szentlélek részt vesz a Fiú munkájában is. Ott van Krisztus megkeresztelésekor, földi szolgálatában, prófétai működésében. A megelevenítő lélek ott van a feltámasztásban, és aztán az egyház megalakulásánál. A Szentlélek támasztja a hitet a hívő emberben és gyülekezetben, amelynél fogva képesek vagyunk elfogadni a Krisztus kereszthalálának és feltámasztásának gyümölcsit. És a Szentlélek ott lesz az újjáteremtésben is.

A kereszteni ember Szentlélekkel való közösségének etikai következménye az, hogy szabadabbá tesz a bűntől és a törvénytől, hogy szabad lélekkel harcoljunk a gonoszság ellen. A Szentlélek a szabadság lelke (2Kor 1,17). Aki „Lélek szerint él”, az leigazza a testi indulatokat, és az új élet szerint jár (2Kor 12,8). Az új életben járásnak gyümölcsei vannak, ezek az új élet látható jelei Isten dicsóságára és a felebarát javára (Gal 5,16 kk;5,25) A Lélek az egység Lelke (Ef 2,18)

A Szentlélek munkája egyszóval átfogja az egész világtörténetet és benne az üdvözítés történetét. „A Szentlélek nélküli kereszténység reménytelen kereszténység, amelyeknek csak múltja van, jelene erőtlenségre, jövője távlati nélküli.” (H.Berkhof: Teologie des Heiligen Geistes, 1968).

Dr. REZI ELEK

AZ UNITÁRIUS KERESZTÉNYSÉG FELFOGÁSA A SZENTLÉLEKRŐL*

1. A téma teljesebb megragadása érdekében néhány bevezető gondolatot szeretnék megszólaltatni.

Köztudott, hogy a kereszténység felfogása a szentlélek kérdésében nem egységes, sőt olyan véleménykülönbségek voltak és vannak (lásd például származása, a Filioque-tan), amelyek teológiailag megosztották a kereszténységet, és a teológiai egység helyreállítása napjainkban is elég reménytelen feladatnak tűnik. Nem állítjuk azt, hogy a szentlélek származásának különböző értelmezése vezetett az 1054-ben bekövetkezett egyházszakadáshoz (szkizma), de annak egyik feltétlenül nyomós oka volt.

A dolgozat célja nem az általános kereszteni tanítás bemutatása, hanem az, hogy az unitárius kereszténység szempontjából vizsgálja és lehetőség szerint tisztázza a szentlélek helyét és szerepét teológiánkban. Ezért a történeti mérlegelést, vagy összehasonlítást csak ott tesszük meg, ahol erre feltétlenül szükség van, és a dolgozat célja azt megköveteli.

* Elhangzott az 1998. november 20-21. között Budapesten tartott teológiai konferencián

Előadásomban a pozitív unitarizmus vonalán szeretnék haladni, ezért arról akarok szólni, hogy mit jelent számunkra a szentlélek, és nem arról, hogy mit nem.

Természetesen a szentlélekkel kapcsolatos megállapításunkat nem tekinthetjük végérvényesnek, és távol áll a dolgozat szellemétől a tekintélyelvűség felállítása. Ez annál is indokoltabb, mert az unitárius teológia a szabadvizsgálódás követelményeinek szellemében hangsúlyozza, hogy hitelvi rendszerünk (egyszerűen hittanunk) nem statikus, hanem progresszív. Valljuk, hogy az értelmi megismerés és a hitbeli meggyőződés nyitott, ami azt jelenti, hogy az ember, mint Isten gyermeke, sohasem tudhat annyit, hogy még többet ne tudhatna, sohasem lehet olyan hite, hogy az még ne mélyülhetne, és nem lehet olyan jó, hogy még jobb ne lehetne.

2. Kiindulásként meg kell említenünk, hogy az unitárius teológia, habár elismerte a szentlélek jelentőségét (hitvallásunkban is szerepel), nem nagyon foglalkozott annak részletkérdéseivel. Jó példa erre nézve a Keresztény Magvető, amely megalapítása óta egyetlen tanulmányt sem közöl e tárgykörben. A jelentősebb hittani munkák tárgyalják (Enyedi György, Szentábrahámi L. Mihály, Ferencz József, Varga Béla) de eléggé szűkszavúan. Így nem véletlen, hogy csak a püNKöSDi egyházi beszédekben találkozunk részletesebb tanításokkal (lásd KerMagv).

Valahogy úgy érezzük, hogy amikor a téma vizsgálatának szükségszerűsége előjön, mintha egy bizonyos fokú idegenkedés vonulna át a tanulmányokon. Pedig a szentlélek a keresztény teológiának és általában a vallásos életnek nemcsak alapvető kifejezései (kulcsfogalmi) közé tartozik, de nélkülözhetetlen eleme is.

Mivel magyarázhatjuk az idegenkedést? A lehetséges válaszok közül kiemelném a következőket:

- ne szolgáltatassanak újabb alapot a vitára arra vonatkozóan, hogy nem osztják a többi keresztény felekezetek felfogását (a szentháromság harmadik személye).

- a szentháromság dogmája kiváltott egy tartózkodó magatartást a szentlélekkel kapcsolatosan, ezért sokszor megkerülték a kérdés lényegét, és arra keresték a választ, hogy mi nem a szentlélek (miért nem Isten? miért nem külön személy? stb.) Pl. Szentábrahámi Lombard Mihály hittani munkájában így érvel: *„A szent lélek nem Isten. Ezt a magyarázatot bizonyítják azon helyek, amelyek szerint a szent lélek csak Istené, Istentől van és adatik... más kifejezések szerint is magától Istentől határozottan meg van különböztetve”* (itt a lényegre és a személyre gondol).

- Istenhez közvetlenül tartozónak fogva fel, nem tartották fontosnak külön részletezni, kiemelni. Minden részletezés a trinitás-tan gyanújával fenyegette a vizsgálódót.

- a Hitvallásban való fenntartása bizonyos mértékben azzal magyarázható, hogy ragaszkodtak a keresztény fogalmak struktúrájához, s nem akarták nyilvánosan *„keresztényietlenné”* tenni a hitvallást.

- a szentlélek értelmezése a keresztény teológiában fokozatosan a krisztocentrikus teológizálás részévé vált, ami ellentmondott az unitárius teológia teocentrikus szemléletének. Ugyanis a keresztény értelmezés szerint a Lélek határozottan Krisztus lelke, az a másik Vigasztaló, aki átvette Jézus szerepét a Földön. Ez azt jelenthette, hogy Jézus a szentlélekben, illetve általa van jelen a keresztény hívő emberben. Hivatkoznak a Róm 8,9-re, mely szerint „*Ti azonban nem test szerint éltek, hanem Lélek szerint, ha Isten Lelke lakik bennetek. De akiben nincs meg Krisztus Lelke, az nem az övé*”.

Természetesen az okokat még sorolhatnánk. Érdemes lenne annak a vizsgálata is, hogy a pünkösdi egyházi beszédeinknek hány százaléka szól a szentlélekről, annak mibenlétéről, munkájáról, hatásáról, és hány a keresztény egyház megalapításáról (sokszor minden kapcsolat nélkül).

Felvetődik a kérdés: Beszélhetünk-e arról, hogy az unitáriusok leértékelték a szentlélek jelentőségét? Válaszunk határozott NEM! Az unitáriusok vallották, hirdették, tanították, de éppen dogmatikai megfontolások miatt tartózkodóan kezelték.

3. Mi a szentlélek? A Bibliában kb. 17 féle megnevezéssel találkozunk, mint például Isten ereje, lélegzet, szél, intó, vigasztaló, prófétai kenet, igazság, bölcsesség lelke, szabadság szelleme stb. (az Ószövetségben a héber ruáh 378-szor, az Újszövetségben a pneuma 379-szer fordul elő), de hasonlítja tűzhöz, sebesen zúgó szélhez, galambhoz stb. A megnevezések és hasonlatok azt sugallják, hogy a szentlélek valami olyan, amit nem könnyű meghatározni, megnevezni, csupán körülírni és hatásaiban lehet megtapasztalni (az evangéliumokban egyébként nem találkozunk egy sajátos meghatározásával).

A megnevezések és hasonlatok különbözőségei ellenére van egy közös vonásuk, mégpedig az, hogy az isteni aktivitásra utalnak valamilyen formában. Isten felemelő, nemesítő, megelevenítő munkája (tevékenysége?) jut kifejezésre. Ezért helyesnek vélem *Arthur Long*, angol unitárius teológus állítását: „*A szentlélek fogalmában egy óriási eszme tükröződik az élő, személyes Istenről, az Úrról, az élet adójáról, a világegyetem mögött mozgó erőről, az emberek ihletőjéről, és minden nemes értékek forrásáról és alapjáról*”.

Az unitárius gondolkodás sohasem választotta szét Isten egy tulajdonságának megnyilvánulását magától a tulajdonság hordozójától, Istentől. Istenhez tartozónak, Istentől kiáradónak, Istentől kiindulónak fogta fel.

Dávid Ferenc Isten erejének nevezi, s ezen megállapítása áthagyományozódik az unitárius teológiába: „... a léleknek az ő igéje a Szent írásban véttetik az erőért, amelyet az Isten osztogat minden teremő lénynek (állatnak), amellyel azt akarja, hogy létezzenek és éljenek. Másodszor az embernek nemcsak életet ad, hanem az életnek ékesítésére bölcsességet és tudományt, amellyel a mostani időben is sokakat megajándékozott...harmadszor, hogy nemcsak megeleveníti és táplálja (életeti) az embert, és külső bölcsességgel ajándékozta meg, hanem természetét megtisztítja, megújítja és újjászüli az örök életre” (A prédikációinak első része. A szent lélekről szóló prédikáció. 169-171).

Szentábrahámi Mihály említett hittani művében a dávidferenci álláspontot szólaltatja meg: „A szent lélek istennek amaz ereje (Lk 1,35; 49; ApCsel 1,8; Rom 15,13; 1Kor 2,4-5), amely által Isten az ő híveit megszentelte és más isteni tulajdonságokkal megtöltötte” (i.m.148) E meghatározást Varga Béla mélyítette el, pontosabban körülhatárolta, szerinte: „a szentlélek Istennek reánkható, bennünk működő, minket felemelő és hatásaiban megszentelő ereje”.

A szentlélek tehát az élő Istennek az a lényegéből való tevékenysége, amely által közvetlen kapcsolatba kerülünk Istennel. Úgy is mondhatjuk, Istennek közvetlen hatása mireánk. A kijelentés által közvetve ismerjük meg Istent, a szentlélek hatása által közvetlen kapcsolatba kerülünk vele. Így a szentlélek „nem egyéb, mint a jelenben reánkható Isten”.

Meggyőződésünk szerint a szentlélek nem valami Istenen kívül álló külön személy, vagy hatalom, vagy erő, hanem Isten azzal a tevékenységével, amely által személyes, lélekszerinti, közvetlen kapcsolatot teremt az emberrel. Így értelmezve, pünkösöd nem csupán a keresztény egyház megalakulásának ünnepe lesz számunkra, hanem a szentlélek kitöltésének ünnepe is, azaz Isten velünk való személyes kapcsolatának ünnepe.

A szentlélekben Istennek olyan tevékenységét látjuk, mit akár a természetben vagy a gondviselésben. Ezen esetekben is szoktuk így nevezni Teremtő Isten, Gondviselő Isten - de alattuk sohasem értünk külön isteni személyt. A szentlélek esetében - kerülve a dogmatikai árnyalatokat - így szólhatnánk: Megszentelő Isten.

Miért használjuk a szent jelzőt? A szentség egy gyűjtőfogalom, a vallási értékek összességét jelöli, amelynek megszemélyesítője Isten. Valami azért szent, mert a szentség megszemélyesítőjéhez tartozik vagy vele összefügg, belőle ered, vagy hozzá kapcsolódik

4. A fogalmi meghatározás után igen jelentős az, hogy tudatosuljon bennünk a szentlélek munkájának mikéntje, eredménye. Mit idéz elő bennünk? Melyek hatóerejének következményei az ember életében?

A szentlélek által Isten közelségébe kerülünk. Istent közvetlenül tapasztaljuk meg azáltal, hogy hitet ébreszt bennünk. A görög gondolkodás az elvont, a tárgyilagos igazságot kereste, amely személytelenül igaz, változhatatlan és örök érvényű. Olyan mint egy matematikai képlet, vagy egy kétségtelen történelmi dátum.

Az ilyen igazságot egyszerűen tudomásul vesszük, vagy akár halomra is gyűjthetjük, anélkül azonban, hogy megmozgatna vagy bensőleg érintene minket. A szentlélek által ébresztett hit azonban több az ilyen objektív ismeretnél, életünk egészét, egységét érinti; személyiségünkben ragad meg minket. Az ilyen hitbéli „ismeret” az igazi állandóságot és valódi maradandóság elemeit hordozza. Nem egyszerű tudomásvétel, nemcsak „van”, hanem ihlet, sugall, hat, történik és érvényesülni akar. Ez a hitnek olyan egzisztenciális jellege, amely a megragadott bizalom és a felismert igazság erejével indíttatást ad az egész emberi életnek, s olyan irányú életvitelre lendíti azt, amely Isten akaratának megfelel.

A szentlélek a belső átalakulás mozgó ereje. A felismeréstől, a megelégedéstől, a kiegyensúlyozottságtól a biztonságérzet, a harmónia, az öröm megtapasztalásáig vezet. Mindezek azok az „ajándékok”, amelyekkel Isten megáld minket. Egy olyan kezdetet jelent, amely a végső beteljesedést keresi; kezdetét egy életen át tartó átalakulási folyamatnak. Ezt nevezzük bibliai nyelven újjászületésnek, amely arra utal, hogy a „szentlélekkel meggazdagodott ember számára az élet minőségileg különbözik az azt megelőző formától”. Egész életirányulás válaszadás a szentlélek által sugallt Isteni akaratra. Egy fejlődési meggazdagodási folyamattal szemben, amely azt jelenti, hogy a szentlélek ajándéka nem egyszerűen a keresztség, vagy a kézrátétel következménye, hanem egy olyan élő történés, amelyet az első keresztyények is átéltek. Ezért a szentlélek birtoklása tulajdonképpen a keresztyény ember jellegzetessége. Annyiban valóságos keresztyényi életük, amennyiben teljes bennünk a szentlélek; ha ez hiányzik, felszínes, formális, vagy éppen tekintély vallásosságról beszélhetünk.

Az ApCsel 19,2 kérdését „Kaptatok-e szentlelket, amikor hívókké lettek?” - igen komolyan kell venni, egyrészt azért, mert önmagunk vallásos öntudatának számonkérése, másrészt mert Istennel való életközösségünk próbaköve. A választ nem lehet megkerülni, csak igennel vagy nemmel válaszolhatunk. Ha a válasz pozitív, akkor elégedettek lehetünk, ha negatív, akkor azonnal keresnünk kell a lehetőséget, hogy a Megszentelő Isten tegye élővé, elevenné a mi vallásos életünket.

Az ApCsel 20,22 „Ezt mondván rájuk lehelt, és így folytatta: Vegyetek szentlelket!” - igen figyelmeztető felhívás. Ebből az következik, hogy a szentlélek munkája egyetemes, állandó és közvetlen (nemcsak Jézuson keresztül), azaz bárhol, bármikor, bárki részese lehet adományainak. A fentiek szellemében a szentlélek kitöltése nem fejeződött be az első pünkösti alkalmával (ApCsel 2,1-47), nem egy egyszeri és megismételhetetlen, hanem folytonos ténnyel állunk szemben. Ez Isten aktivitásában leli magyarázatát.

A Megszentelő Isten munkája által válik az ember Isten templomává, és részéről a felelet Isten imádása és a jó cselekedetek gyakorlása (1Kor 3,16; 6,19; 2Kor 6,16; Mt 7,21; Jk 2,17-18). A jócselekedetek gyakorlását úgy is nevezhetjük, hogy bizonyoságtételre hív el a szentlélek által az Isten. A bibliai pünkösti történet világosan előnkbe tárja, hogy mind a szőlők, mind a hallgatóság bírták a szentlelket.

Szentábrahámi Mihály megállapítása igen találó ma is: „A szentléleknek kegyelme nem egyéb, mint Istennek ama hathatós működése, amely által a hívők szívei nemcsak örömmel töltetnek be, hanem meg is világosíttatnak, az akarat a kívánsággal együtt buzdíttatik, mi pedig alkalmasokká tétetünk az Istent illető dolgok meghallására és teljesítésére, mi okból amennyiben a világi dolgoktól elválaszt, az írás azt mondja róla, hogy megszentel, és amennyiben mintegy bizonyos vágyat kelt és így jövődéli örökségünk reményét ébreszti, azt mondja az írás róla, hogy záloga” (a bibliai helyeket mellőztem.)

A szentlélek munkája tehát építő és új életet teremtő valóság. Ez az új élet nemcsak egyéni, hanem közösségi síkon is meg kell nyilvánuljon (egyház). Ezért állította Ferencz József is, hogy a szentlélek „egyesítő kapocs, amely a kebleket összeköti”.

5. Természetesen a szentlélekkel való meggazdagodásnak emberi oldalai, feltételei is vannak. A megszentelődés olyan folyamat, amit önmagunkban mi végzünk el, nekünk kell megnyitni értelmünket, szívünket, formálni akarunkat, s mindezeket azért tudjuk tenni, mert Isten mindezekre adott képességeket. A megszentelődés folyamata tulajdonképpen akarunkat ráhangolása az isteni akaratra, mégpedig olyan mértékben, hogy az Ő akarata bennünk és rajtunk keresztül működhessen. A „ráhangolás” kiváló alkalmi lelki elmélyülés, az önvizsgálat, az imádkozás és a jócselekedetek gyakorlása.

A jézusi tanítás és életvitel is segít minket a szentlélek adományainak felismerésében és megragadásában. A jézusi mérce nem jelenti akarunkat alárendelését vagy éppen feladását, hanem egy tudatosult szabad vágyódást a tökéletesebb élet iránt, a vallás nyelvén szólva, Isten akaratában való tudatosulást. Maga Jézus is erre figyelmeztetett: „...mert nem a magam akaratát keresem, hanem annak az akaratát, aki elküldött engem” (az Atyáét) (Jn 5,3/b).

Konklúzióként: a szentlélekre nekünk, unitáriusoknak is szükségünk van, nem azért, mert egy nagyon gyakori bibliai fogalmat kell megmagyaráznunk, értelmeznünk, hanem azért, mert élővé, elevenné, buzgóvá teszi vallássosságunkat. A vallás általa lesz empátia, és nem felszínes, külső, kultikus megnyilvánulás életünkben.

Nagy tévedés lenne visszatartani magunkat mindattól, amit Isten nekünk adni akar, vagy nem figyelni arra, vagy felcserélni vagy helyettesíteni az Ő adományait az élet múlandó adományaival. Kempis Tamás találó szavaira figyeljünk: „Tartsd szívedet szabadon, s emeld Istenhez”. Csak így áradhat szívünkbe Isten szeretete a szentlélek által az apostol szerint is: „mert szívünkbe áradt Isten szeretete a nekünk adott szentlélek által” (Róm 5,5).

TÓTH ZOLTÁN

A SZABADSÁG FILOZÓFUSA *Sipos Pál liberális teológiája*

Sipos Pál (1759-1816) a magyar filozófiai és teológiai gondolkodás - véleményem szerint - kellően nem méltányolt alakja. Sárospataki professzor, majd református lelkész, aki egész életében kérlelhetetlenül ragaszkodott a felvilágosodás dogmaellenességéhez, a szabad filozofáláshoz; akkor, amikor kortársai, a Szent Szövetség és a református ortodoxia újra támadásba lendültek a szabad szellem elfojtásáért. Írásomban főként szerzőnk teológiai nézeteit vizsgálom, de ehhez elengedhetetlenül fontos előbb a magyar felvilágosodás-olvasatokat és legjelentősebb gondolkodóinkat röviden áttekinteni.

Benkő Samu megállapítása szerint hazánkban a felvilágosodás e három kérdése a legjelentősebb: a toleranciaelv, a természettudományos érdeklődés fokozódása és az anyanyelvűség térhódítása. Ezek a szempontok természetesen sok esetben fedik egymást, hiszen a kor prédikációi és halotti beszé-

dei sok esetben természettudományos felfedezéseket, technikai találmányokat ismertettek tudományos alapossággal.

Erdély, ahol szerzőnk született, a toleranciaelvet tette először magáévá, hiszen itt nagy hagyományai voltak a szabadelvűségnek (gondoljunk az 1568-as tordai vallásszabadság-deklarációra).

Igen hamar ismertté vált Pierre Bayle (1647-1706) *abszolút* vallási türelme, akit elveiért Verestói György (1698-1765) református püspök és Intze István (1679-1776) marosvásárhelyi professzor szóban és írásban egyaránt kárhoztatott. Legjelentősebb követője, Hermányi Dienes József (1699-1763) azonban toleranciaelvé mellett kritikai racionalizmusát is magáévá tette, s ezért az egyébként jeles tudományterjesztő Gombási István lelkész „*A rágalmazásról*” írt prédikációjában keményen ostromozta.

Az ugyancsak gyorsan elhíresült Locke (1632-1704) tanrendszere erősen katolikusellenes; Samuel Pufendorf (1632-1694) német tudós pedig a vallást kizárólag az egyéni szabadságjogok közé utalja, s megtagadja az egyéntől a szabad vallásválasztás és -alapítás jogát.

Mindhárom fentebb említett nyugat-európai szerző hatása érezhető az erdélyi irodalmiságban. Köleséri Sámuel (1663-1732) teológiai és orvosdoktor, főkormányiszéki tanácsos például 1709-es Gardenius-fordításának (*Theologica pacifica*) előszavában a béke szeretetét mint felekezetegyesítő erőt ünnepli. Mostohafia, Lázár János (1703-1772) Marburgban Christian Wolff (1679-1754) hallgatója és *albérlője* volt, de mestere filozófiájából csupán a vallási türelem eszméjét sajátította el, noha később Habsburg-hű pietista hivatalnokként tevékenykedett. Teleki József (1738-1796) Nyugat-Európát járva, felkereste Voltaire-t és Rousseau-t, s hatásukra válik a vallási türelem harcosává. Bár Voltaire ateizmusát röpiratban bírálja, drámái nagy erényeként ünnepli a vallásszabadság eszméjét. A fentebb említett Verestói György csupán a keresztényekre tartja érvényesnek a vallási türelmet, hiszen neveltetése és gondolkodásmódja az észalapon szervezett keresztény világ utópiájára predesztinálja.

Szociológiai, történelmi (és mint láttuk: irodalmi) tény, hogy a felvilágosodás eszméit elsőként recipiáló erdélyi értelmiség túlnyomó többségében papokat, lelkészeket tömörít. Ők, bár gyakran éveket töltöttek külföldi (főként német) egyetemeken, hazatérve bele kellett, hogy hajtsák fejüket az egyházi szolgálat kemény, visszahúzó igájába. Ez sokszor nem volt zökkenőmentes, gondoljunk Tolnai Dali János és társai Angliából importált pietizmusának vereségére. Tanulmányaiktól, a vallásos világnézetet alapjaiban megrázó természettudományos felfedezésektől természetesen nem függetlenít(h)ették magukat, s ezek az újdonságok *prédikációs kötetekben* válnak publikussá. E tendencia alól az egyébként ortodox meggyőződésű papok, püspökök sem kivételek: Verestói egy 1755-ös nekrológiájában tudományos érvekkel cáfolja bármely „FEGYVER ELLEN VALÓ ORVOSSÁG” létét; Gombási egyik prédikációs kötetében az elektromosság kutatásának eredményeiről tudósít; Vári Mihály (1672-1723) szatmári esperes lánya halála apropóján 1716-os emlékkönyvében a villámlás okozta károk elkerülhetőségének módozatait taglalja (ti. gyermekét villám sújtotta halálra).

Ezek a tudós papok (mint láthattuk) egyházi hivatásuk okán is *evidenciaként* állították Isten létét, noha a vallási hiedelemrendszer éppen az általuk propagált tudományos felfedezések tették egyre kérdésesebbé. Mivel ezt nagy valószínűséggel ők maguk is látták, egyre mérgesebb, harcosabb kirohanásokkal próbálták védekezni az ateizmus és a deizmus különböző formái ellen. Tudták, hogy ez az „új vallás” csupán a művelt rétegekből „szedi áldozatait”, de azt is tudhatták, hogy ha csupán egyetlen réteget is megfertőz az új felfogás, akkor könnyedén terjedhet tovább az egész társadalomra. Így tudós papjaink inkább a felvilágosodás nyújtotta kritikai racionalizmust részesítették előnyben, melynek teológiai vonulatát majd csupán a XX. század elején induló barthiánus Ige-teológia hatástalanítja.

Sipos Pál tudósként és íróként egyaránt híressé vált. Szerepe volt ebben jóbarátjának, a legnagyobb irodalomszervezőnek, Kazinczy Ferencnek is, aki évtizedeken át bátorította egyébként szerény, visszahúzódo természetű barátját. (A másik mentor a már öreg Aranka György volt, aki azonban nem tudta követni az író-filozófus magasröptű eszme-futtatásait, így kapcsolatuk rövid idő múltán megszakadt.) Kazinczy tervezte eredetileg barátja életrajzának és összes munkáinak megjelentetését, de erre nem került sor. Jancsó Elemér kutatásaiból tudjuk, hogy Sipos jelentős szabadvéleményes tevékenységet is folytatott a műveltség terjesztése érdekében. Filozófiai munkásságát Bartók György és Tavaszy Sándor kutatta, majd Makkai Ernő, a II. világháborúban fiatalon elhunyt legjelentősebb magyar Fichte-követő. Sipos munkásságának napjainkban is van mondanivalója. Ki volt hát ez a ragyogó matematikus, filozófus, író és pedagógus, akiről manapság oly keveset hallani?

Tanítványa, Ponori Thewrewk József mestere halála után megírta életrajzát, melyben szimpatikus külső-belső tulajdonságait megörökítette. Tőle tudjuk, hogy Sipos „természetére nézve modestus, egyszerű, félénk; gyenge, de nyájas szavú; piperétlen öltözetű, egyenes járású. [...] a tudományos dolgok és mesterségek közül a hámulásig mélylátó. [...] Emlékező tehetsége csudált volt, sok deák főrangú író betéve tudott. [...] Anyanyelvén kívül tudott görögül, deákul, franciául és németül, de ezeket mint a tudományok kulcsait okosan használta, az ezen a nyelven írt, választott munkákat szorgalmasan olvasván, maga eredetileg dolgozott.” Fontos információ számunkra (bár ez gondolataiból is kitetszik), hogy nem volt Bildungsphilister! Kiváló enyedi matematika professzora, a Németországot járt Kováts József (1732-1795) fedezte fel. Sipos 1774-ben került a retorikai osztályba, ahol kitűnő tanulóként tartották számon. 1775-ben lett tógás diák, akkor került Kováts keze alá. Tanulmányai befejezése után a Naláczy családnál nevelősködött Bábolnán, ahonnan 1783-ban került a szászvárosi partikula rektorságába. Ez idegölő iskolaszervezési és pedagógiai feladatot jelentett, hiszen szüntelen tanított és tanult, éjjelente öt óra alvást engedélyezett magának. Mivel szimpatizált az iskolai színjátszással, egyszer iskoladrámát is írt diákjai számára. Rektorkodása után Kováts ajánlására Teleki József (1777-1816) nevelője lesz, s Szirákon, a Teleki-kastélyban írja első matematikai dolgozatait.

1791-ben külföldre, az Odera menti Frankfurtba utazik, ahol korábbi művei elismeréseképpen professzorai 1793-ban adjunktusi címmel jutalmaz-

zák. Innen Göttingenbe utazik. 1793 és 97 között Bécsben nevelősködik, s '93-ban a bécsi *Magyar Muzsában* Aeneis-fordításának részleteit jelenteti meg. 1795-ben „Beschreibung und Anwendung eines mathematischen Instruments für die Mechaniker, zur unmittelbaren Vergleichung der circulbogen” című matematikai dolgozatát a berlini akadémia aranyéremmel jutalmazza.

1797-ben hazatér; rövid ideig a Kemény családnál nevelősködik. A következő évben a közben gimnáziummá avanszált szászvárosi iskola professzora lesz, ahol újra sok feladat várja: az iskolaépületet négy teremmel bővíti; retorikai osztályt vezet be, melyben filozófiát, hittant, matematikát, történelmet, irodalmat és poétikát tanít.

1805-ben Sárospatakon a matematikai és fizikai tanszék tanára lesz, de csak öt évet tölt a Bodrog-parti Athénban. Benkő Samu szerint az ő érdeme, hogy a kollégium a legjelentősebb magyar matematikus iskolává fejlődött a XIX. század elejére. Itt ismerkedett meg Kazinczyval, aki 1801-es szabadulása után újra tisztán akart látni a kortárs eszmeáramlatok tengerében, s ehhez Sipost nyerte meg vezetőül. Mivel Kazinczyt ekkorra főként az etika érdekelte, választása szerencsésnek bizonyult, hiszen ebben a diszciplínában alkotott barátja igazán maradandót. A filozófus barát a felkérésre német nyelvű filozófiai dolgozatot küld a criticizmusról, mert „valahogy a Filozófia jobban szól német nyelven: és én is, a mit tudok, németül tanultam volt”. Kazinczy újabb és újabb leveleivel lassan rávezeti Sipost, hogy magyarul is éppolyan jól lehet filozófolni. Így már megismerkedésük évében a hölcselő magyar nyelvű tanulmányt küld a jeles irodalomszervezőnek. Kazinczy tudja, hogy barátja versel is, s ezen művei megjelentetésére ugyancsak biztatja, bár itt a szemérmes filosz még nagyobb tartózkodásával találkozunk.

Időközben Sipos Pál a nagyhírű, nagyjövedelmű és *kényelmes* tordosi parókiára kerül. Az új prédikátor gyorsan összebarátkozik ortodox kollégájával és a falu vegyes (román és magyar) lakosságával. Írói alkatának egyébként is jobban megfelelt a meditációra készető, nyugalmas írószoba, mint a zajos, mozgalmas kollégium. Az új körülmények közepette Sipos szíve szerint újra a matematikához fordulna, de Kazinczy ezt nem hagyja, és újra filozófiai dolgozatokat vár tőle. Sipost őszintén elszomorítja matematikai „desertor”-sága, de barátja „kellemtlensége” valóban az író, költő erősítgeti benne. A német nyelv még mindig kísérti: *An die Freiheit* és *An die Glückseligkeit* című „próza költeményei” fémjelzik ekkori munkásságát. Kazinczy verset és prózát egyaránt szívesen látna tőle, mégis lelki és szellemi tépelődéseit tárgyalja meg lelkész barátjával, s így figyelmük is szükségszerűen filozófiai-teológiai síkra terelődik. Fichte hatását mutatja *A valóságról* című hölcséleti esszéje, melyben már az egyén felértékelődéséről, központi szerepéről olvashatunk: „*rajtunk kívül* semmi sincs *nálunk nélkül*, hanem csak *velünk együtt*”.

Sipos legfőbb törekvése, hogy a teológiát és a felvilágosodás eszméit összegeztesse, Kant szellemiségét és módszerét tükrözi: markánsan elkülöníti a tudást és a hitet; immanens Istent hirdet; bizonyíthatatlannak és cáfolhatatlannak tartja Isten létét. A bennünk élő Isten eszméje természetesen az erkölcsi alapon felépülő teológia irányába taszítja. Kantiánus törekvéseit már a kortársak is feudalizmus elleni harcként interpretálták, így egyik filozófiai munkája

sem láthatott napvilágot. Fichte nyomán a filozófust (s így önmagát) „istenekkel truttzoló Prometheus”-nak tartja, ennek jegyében szerkeszti köteté 1809-ben korábbi műveit *A keresztény vallásnak és a világosodásnak együtt való terjedéséről* címen, s elküldi Kazinczynak. *Az Olvasókhhoz* írt előszavában hitet tesz a „világosodás” kereszténységet értelmező hatása mellett. *Az Emberről mint magába való nagy titokról* című fejezet azonban már kényes témákat fesseget: „Az istenségnek kezdete végezet nélkül az Ember.” A „szemtelen” helyesírást nem számítva is erős ez a konklúzió, de *Az Ember önnön maga szerint feltalálva* című fejezetben még tovább merészkedik: „a Természetnek magába célja nincs, hanem az ember teszi maga céljává”, sőt „az emberi cél legyen az, melynek minden természeti erő, hatalom, bölcsesség és okosság hódoljon”. *Az Esetről* szóló negyedik fejezetben hiába bizonygatja már, hogy a fejlődés nagy eredménye az ember kilépése természeti állapotából, s hogy évezredek szolgálása után boldog jövő vár rá: „Ne nézzünk hátrafelé, [. . .] hanem előre nézzünk [. . .]. Innen derül a világosság, hogy a sötétség fiainak cselekedeteket felfedezze [. . .]”. 1809-ben ilyen írás református lelkész tollából magyar nyelven nem jelenhetett meg, sőt még jó, hogy szerzőjének egyéb bántódása nem esett. Benkő Samu megemlíti, hogy papi bírálói főként szekularizált filozófiai terminusai ellen emelnek kifogást.

1814-es *Der Gang der Religion im Fortschritte der Zeit philosophisch betrachtet* című munkáját a cenzúra ugyancsak betiltotta, s csak gyöngye vigaszt jelentett a szerző számára Kazinczy lelkendező dicsérete Sipos német és latin erudíciójáról. Barátja írásai fő érdemeként megjegyzi, hogy az új filozófusokat Sipos tette érthetővé számára.

Időközben Aranka György bombázza kérdéseivel írónkat, aki az 1813-as *Lehet-é, és mennyire lehet a filozófiát popularizálni?* körkérdésre tanulmánnyal válaszolt. Jelentősebb ennél azonban a latinul írt *Praecipua Capita Religionis Christianae philosophice pertractata (A keresztény vallás alaptételei filozófiailag tárgyalva)*. Benkő Samu megjegyzi, hogy ez az írás is Kazinczy ösztönzésére született. Sipos e művében „a nevezetesebb dogmákat” „kritice világosítja”, s erre a korabeli cenzúra nem volt vevő: ahol a *szabadság* szó előfordult, azonnal eretnokséget szimatoltak a hívő lelkek éber őrei. Sipos dogmaellenes, filozófiai alapokon épülő szabadelvű teológiája elvágta a filozófust tervezett közönségtől. Hiába határolódott el a szabadgondolkodó materialistáktól, hitet téve a német klasszikus filozófia hazánkban is elismert képviselői mellett, a szabadságot mégis a gondolkodás felett állónak tekinti, amely ennek határait is kijelöli. A cenzúra szemében Sipos már pataki professzorsága idején (!) „priuszos” volt, ugyanis Porkoláb István temetésén elmondott nekrológiájában a természeti világ öntörvényűségét és a vakhit értelmetlenségét hirdette. A *Praecipua* esetében pedig már joggal félt (akárcsak bő kétszáz éve Dávid Ferenc) az „innovatio” vádjától, noha ő „csak renovatiojára” készült „az Evangéliumi Vallásnak”. Alapvetőnek tartotta, hogy a kereszténység megszabaduljon a hagyományos dogmatizmustól, hiszen csak így lehet a hitet elválasztani a zsarnokságtól. „Sokan úgy gondolkodnak még, hogy a Vallást a Dogmák tartják fenn: Isten őrizz! Mi lenne a szerint a Vallásból? Nem egyéb egy Politicai eszköznél a Papok s Uralkodók között.” Sipos hittanát a szabadságra alapozza, gyakorlati etikáját pe-

dig a toleranciára, melynek célja az összes keresztények újraegyesítése. A dogmák felesleges válaszfalakat emelnek az egy váron belül, s így felekezeti türelmetlenséget szítanak. Hajlandó saját vallása revíziójára: „A protestantizmusról nem csak azt kérjük, mit használt?, hanem azt is, mit ártott?” Kevés református pap merete azt azóta is egyáltalán megkérdezni, nemhogy leírni. Cenzora, Bodola János (egyébként türelmes) ortodox püspök szerint szuprakonfesszionalizmusa miatt „protestans Reformatus Pap által készítettven a Munka, még sincs abban egyik keresztény Confessionak vagy Vallásbeli Systemának is többecske tekintet adva, mint a másíknak, hanem mindenik mellett és mindenik ellen egyformálag láttatik szollani akarni.” Nem dicséri Bodolát, hogy a fejezetcímek sorrendjében is (!) eretnekségre gyanakszik, abban azonban már van igazság, hogy „noha philosophiai lábura akar ezen Munkában a Vallásnak egész Tudományá felépíttetni; azonban mégis a Vallásra tartozó minden eszméreték megszerezhetésinek semmi egyéb Fundamentuma vagy Princípiuma meg nem esmértetik, hanem csak a Hit, vagy is a Szent Írók szavainak való hiteladás...” A cenzor a könyvet végül az országos cenzori bizottság elé javasolja, de a református főkonzisztórium mint „a mi Orthodox Theológiánkkal ellenkező” művet a kolozsvári *kollégium könyvtárába* viteli.

Mai szemmel nézve Sipos írásainak szomorú történetét tudjuk, nem is történetelt volna mindez másként. A református teológia egyedül a XIX. és XX. század fordulóján lett volna vevő Sipos szabadelvűségére, amikor Zoványi Jenő (1865-1958) sárospataki egyháztörténész professzor egy 1908-as, a budapesti Dávid Ferenc Egyletben (!) tartott előadása alkalmával a szabadság megszerzését Isten országa megalapításának elengedhetetlen feltételeként említi. Ezt az irányzatot a barthianizmus és vele karöltve az újjáéledő fundamentalista pietizmus elfojtotta, s azóta is ezen teológiai felfogások dominálnak a protestáns teológiában. Azonban ne gondoljuk, hogy Sipos eszméi az egyetlen szabadelvű felekezetben, az unitárius egyházban *saját korában* nyitott fülekre találtak volna. Az egyistenhívő egyház a múlt század közepén (Krizsa János Channing-kátéfordítása idején) vált valóban liberálissá, előtte csupán kevésbé volt dogmatikus mint testvérfelekezetei. Sipos tehát szerény számítások szerint is mintegy 70-80 évvel előzte meg kora egyházát, s így minden igyekezete ellenére sem válhatott az egyházi fejlődés erjesztőjévé. Kora filozófiai életével viszont szemmel láthatóan szinkronban mozgott - minden tekintetben kora jelentős magyar gondolkodója. Tartsuk meg jó emlékezetünkben – *megérdemli*.

Irodalom

1. Benkó Samu: „A helyzettudat változásai. Művelődéstörténeti dolgozatok” Kriterion Bukarest, 1977

2. Sipos Pál: „Lehet é, és mennyire lehet a filozófiát popularizálni?” (1813). In: „Galagonya magyarok. Szemelvények a magyar nyelvű filozófiából Apáczaiktól Böhmig” (szerk. Várhegyi Miklós és Kőszegi Lajos) Pannon Panteon Comitatus, Veszprém, 1992.

SZABÓ LÁSZLÓ

EGYHÁZ ÉS POLITIKA (I. rész)

Bevezető

Dolgozatom címe: egyház és politika. Témája: a politika egyházi megközelítése; a teológia és politika összefüggéseinek mai kérdései. Eszerint a fogalomtisztázás és elvi megalapozás után a következő kérdésekre keresem a választ: politizáljunk-e, miért és hogyan? Végül függelékként kapcsolok egy rövid történelmi áttekintőt.

I. Fogalomtisztázás

Az egyház meghatározása: Káténk unitárius anyaszentegyházra vonatkozó meghatározását két okból nem idézem: egyrészt, mert közismert; másrészt, mert bár dolgozatomban természetesen unitárius szemszögből, de általában a keresztény egyházakról fogok írni. Eszerint az egyházat általánosan úgy határozom meg, mint *vallásos emberek szervezett közösségét*.

A politika meghatározása: A politika görög eredetű szó; a polisz: a város, áttételesen a köz ügyeivel való foglalkozást jelenti. A politikai gondolkodás klasszikusai szerint a politika a polisz ügyeinek jó és célszerű intézését, ezek alapelveit és gyakorlását jelenti. Így a politizálás alapvetően „közéleti tördést” jelent. A politika legjobb meghatározása: **a közjó szolgálata**.

A politikában történnek azok az elhatározások, amelyek a társadalmi élet - egyéni és közösségi vetületének - irányát és útját-módját megszabják. Ez a mai demokráciákban szervezeten, politikai pártokon keresztül történik.

A politika középpontjában a hatalom kérdése áll (megszerzése, birtoklása és megosztása), s így a politikát a hatalomért folyó társadalmi küzdelemlékként is értelmezhetjük.

A politika hatalomgyakorlás jellegére utal a fogalom régi indiai jelentése, ahol királyi művészetnek számított.

A fentieket ki kell bővíteni azzal, hogy a „hatalom nem öncél, hanem eszköz a hatalom mindenkori birtokosa kezében. Felhasználja a felfogása vagy érdeke szerinti rend kialakítására. Megszabja és tőle telhetőleg biztosítja az alattvalók egymáshoz való viszonyát, jogaik és kötelességeik arányát. Éppen a hatalom eme tevékenysége létesíti az államot, mely a hatalmat és a hatalom alárendeltjeinek körét fogja egybe. Politika alatt tehát nem csupán a hatalom-szerzést, hanem ezenfelül és elsősorban az államélet külső és belső alakítását értjük.”¹ Természetesen a fentiek általában demokratikus berendezkedésű társadalmakra vonatkoznak, hiszen az önkényuralmak értelmezése szerint a hatalom elsősorban az erőszak „monopóliumát” jelenti.

Ismeretes a politikának egy másik, különösen tág jelentése, amely magában foglalja az önálló vezetőtevékenység minden fajtáját.² (Így beszélünk a bankok valutapolitikájáról, a szakszervezetek sztrájkpolitikájáról, a kormányok oktatáspolitikájáról, vagy egy erélyes feleség politikájáról, amivel irányítani akarja férjét.)

Politikai teológia: A politikai teológia nemcsak általában része a teológiának, hanem a teológia egész újfajta megközelítése. Elsősorban azt hangsúlyozza, hogy az evangélium nem lehet csak magánügy, így a hit igazságának ismérveként a társadalmat megjobbító gyakorlatot jelöli meg³; hirdeti az egész világra kiterjedő felelősséget, és állítja, hogy az egyház a világban köteles munkálni az élet emberibbé tételét.

A politikai teológia az evangélium értelmezését behelyezi politikai feltételekbe, körülményekbe és hatásokba. A politika és keresztény erkölcs összefüggéseit (is) feszegeti..

A mai politikai teológusok progresszív gondolkozásúak, mivel a világot elsődrendűen nem természetnek fogják fel, hanem társadalmi folyamatoknak, amelyek befolyásolhatók, irányíthatók és megváltoztathatók. A „világ” nem sors, hanem inkább az ember társadalmi gyakorlatának és tudatának alkotása.

A politikai teológia alapjait német teológusok fektették le. Legsúlyosabb egyéniségei: Jürgen Moltmann⁴, Johannes Baptist Metz, Dorothee Sölee.

Latin-Amerikában, Indiában, Afrikában és az észak-amerikai néger közösségekben létrejött *felszabadítási teológia* szintén egyfajta politikai teológia - a társadalmi-politikai „felszabadításért” folytatott harc vállalásában a leggyökeresebb. Ezen irányzat a társadalmi felszabadításért vállalt elkötelezettséggel állást foglal az elnyomottak és megalázottak mellett.

„Elveti a lelki és testi üdvösség, a hit és gyakorlat kettévágását, és ezeknek dialektikus viszonyát hangsúlyozza...Szószólói állítják, hogy az evangélium az egész személyre vonatkozik, és elválaszthatatlanul össze van kötve a szegények megszabadításával. A hit és gyakorlat úgy függnek össze, hogy a hitet csak a társadalom humanizmusáért való elkötelezettségben lehet kifejezni.”⁵ Ezen elkötelezettség: a felszabadítási gyakorlat politikai jellegű kell legyen. Azt a teológiát, amely nem gyakorlati és továbbmenően nem politikai, „idealistának” mondják, és elítélik, mint valótlan és az elnyomók hatalmon tartásának eszközét.

Élharcosai: Camillo Torres és Arnulfo Romero (mindketten vértanúk), Gustavo Gutiérrez, José P. Miranda, R. Shaull, Juan Luis Segundo, José M. Bonino és mások.

Egyházpolitika: Az egyházvezetőség belső ügyek rendezésére irányuló eljárásmodszereit jelenti. A következőkben nem erről, hanem az egyház kifelé irányuló (állam)politikai tevékenységéről lesz szó. (Ugyanis az egyháznak szertetszolgálatára révén van ún. szociálpolitikai munkássága, továbbá iskolai és művelődési intézményei révén beszélhetünk kultúrpolitikájáról is.)

Kereszténydemokrácia: A jobbközéphez tartozó, ugyanakkor a demokrácia elvi alapjain álló eszmei-politikai irányzat, amely a demokratikus elveket a keresztény hit követelményeivel kívánja összhangba hozni.

Keresztényszocializmus: Mozgalom, illetve politikai irányzat, amely elsősorban a keresztény értelemben vett társadalmi igazságot hirdeti.

II. 1. Az ember helye az isteni világrendben - az ebből következő politikai kötelességei

Az ember természeténél fogva alkotó közösségi, átvitt fogalomhasználattal: politikai lény. Tökéletesedését a földön keresi, az örök értékeket - mennyei kincseket az evilágban gyűjti. Mert az ember egyszerre két világ polgára. Végső otthona az égben van, de oda az út a földön át vezet. Ezért a világban nem turista, nem is műkedvelő. Feladatot és szolgálatot kell teljesítenie - szeretetből. Útközben építenie kell Isten országát, az igazság és az élet, a szeretet és a béke országát.⁶

A mennyre kacsintó ember életének és munkájának kerete a világ, amit Istennel együttműködve jobbá kell tennie; közre kell működnie a teremtés rendjének tökéletesítésében, aminek természetesen társadalmi vetülete is van.

Szabadelvű keresztény örökségünk és személyes hitünk jellege a világ felé fordulást, a világ iránti felelősségvállalást parancsolja. Világi életünk sehogyan sem választható el vallásos életünktől, ezért kereszténységünk a világegyetért való fokozottabb élésre ösztönöz. (Ez nem a világiakért való élést, hanem a világ és embertársaink iránti felelősségvállalást jelenti.) Világi életünk sehogyan sem választható el vallásos életünktől; kereszténységünk nem korlátozható a szertartásokra, hanem minden pillanatunkat meg kell határozza. Önhittség és szűklátókörűség volna a vallásosság okán a tágabb közösségben való cselekvő részvétel megvetése, hiszen a felebaráti szeretetnek közösségi-társadalmi formában kell testet öltetnie; másszóval, nemcsak a másikkal, hanem a *mások* is fontosak kell legyen számunkra. Mindezt: hitünk társadalmi felelősségét (gyümölcstermését) a Fennvaló kéri tőlünk.

A világi-társadalmi események egyik fő meghatározója és irányítója a politika. Ezért ha az isteni világrendben helyét felismerő ember felelősséget vállal a világegyetért és a jövő alakításáért⁷, akkor kikerülhetetlenül kapcsolatba kerül a politikával.

A felelősségvállalás kötelességvállalással jár. A vallásos, kitágítva, a lelkiismeretes ember egyik legfőbb kötelessége az élet tisztelete, ami a békéért való küzdelemre sarkall. E küzdelem vállalása világi keretek között, emberi síkon történik, tehát elkerülhetetlen a politikai testületekkel való együttműködés. A kiáltó társadalmi különbségek, a hátrányos megkülönböztetések, továbbá mindenféle elnyomás, kizsákmányolás és megaláztatás elleni harc - pozitív fogalmazásban: a társadalmi igazságosságért és az emberi jogokért vállalt küzdelem - elodázhatatlan kötelességünk. Tehát: a *politizáljon-e a keresztény?* kérdés a fentiek szerint így alakul: *részt vegyünk-e Isten világfenntartó munkájában?*

II. 2. Bibliai megalapozás: az evangéliumi és ószövetségi üzenet, mint a politikai elkötelezettség indítéka

A *Biblia egészének* erre vonatkozó üzenete - számomra nyilvánvalóan - társadalmi felelősségvállalást szorgalmazó. Ezen igénységnek próbáltam hangot adni dolgozatomban egészében, ezért nem sorolom fel a közvetlen vagy közvetet-

ten ide vonatkozó bibliai helyeket. Csak egy párat említek - szemléltetésképpen. Szerintem a legsúlyosabb érv a két legfőbb parancsolat (Mt 22,34-40), amely kimondja egymás iránti felelősségünket. Mert az az igazi szeretet, amely felelősséget vállal embertársaiért úgy, hogy a sírókkal való együttérzésen túl tesz is valamit az elnyomás és méltánytalanság ellen - a szenvedőkért (1Jn 3,17). Akinek lehetősége van ezt megtenni és mégis vonakodik - bűne az annak (Jk 4,17). (Érdekességképpen el lehet olvasni 5Móz 1,9-15 -öt, főleg a 12-13. verseket, ami a politikai vezetés egyik bibliai példája/megalapozása. A *hogyan*-ra a válasz közvetlenül ezután található: a 16-17. versekben, ahol a pártatlan ítélezésről van szó.)

Jézus erre a témára vonatkozó felfogásánál bevezető megállapítás lehet, hogy bár különbséget tett az isteni és a császári között, de távol állt tőle a föld-menny éles és sarkított szembeállítás („Isten országa közöttetek van.”). Tanítása fényében az isteni világrendet egységben szemléljük, amelyben „Isten országa egyidőben adottság és igény”⁸, a földi valóság hozzáállásunk általi (és részben szerinti) mozgósítója és irányítója. Az ebben a világrendben élő ember számára nem fogalmazott meg kimondott politikai programot, de az ember egészére, teljességére vonatkozó tanítást adott. Nem ragadott ki egy részt, nem szabta meg, hogy egyes élethelyzeteinkben *mit* csináljunk (nem mondta pl. hogy szabadítsátok fel a rabszolgákat), hanem azt mondta: legyetek tökéletesek! Ebben minden benne van - életvitelünk és cselekedeteink *hogyanjának* meghatározásával.

A fentiek szerint Jézus, bár nem volt társadalmi reformátor vagy politikus, de követőitől határozott állásfoglalást vár az emberi jogok és méltóság tiszteletben tartása mellett, ami kézzelfoghatóan: az elnyomás, a gyűlölet, a szegénység, a mindenféle hátrányos megkülönböztetés „jóvátételi szándékát” jelenti. A hegyi beszédben található felhívásait sokféleképpen magyarázzák, de a valóság-hű és ténytisztelő emberek számára a békét teremtés (Mt 5,9) az igazság éhezése és szomjazása (Mt 5,6), valamint az értük történő háborúság-és üldöztetvéllalás (Mt 5,10) fenti értelmezése kikerülhetetlen.

Ezen jézusi állásfoglaláshoz hozzátehetjük a *prófétákét*, akiket Jézus „nem eltörölni, hanem teljessé tenni” jött, és akik közül néhányat politikusnak is nevezhetünk (pl. Ézsaiást és Jeremiást). Ők világosan megmondják, hogy mi a kötelességünk a társadalmi igazságosságot illetően: „Törd össze a jogtalan bilincseket, és oldd meg az iga köteleit. Bocsásd szabadon az elnyomottakat, törj össze minden igát. Törd meg az éhezőnek kenyeret, és a hajléktalan szegényt fogadd be házádba. Ha mezítelen látsz, öltöztess fel, és ne fordulj el embertársad elől.” (Ézsaiás 58,6-8)

Összefoglalva: a bibliai alapon álló kereszténység a szeretet és az embertársaságot vallása, s mint ilyen, alapvetően az emberi közösség felé fordul érdeklődésével. Politikához való viszonya mindig az önmagához, a hitéhez és a világhoz való viszonyát, azok adott történelmi lecsapódását (megvalósulását) is tükrözte. A „szeressétek egymást”, mint az emberi létezés alaptörvénye, egyben felszólítás is az emberiséggel való közösségvállalásra⁹, ami elvonatkozhatatlan a politikai vetületektől.

III. Miért politizáljunk - általában?

1. Bevezető

Az idő múltával az emberi társadalom égető kérdései - az emberiség nagy részének alapvető létkérdéseiként - mindinkább előtérbe nyomulnak, s az egyháznak, amennyiben emberszolgáló jelleget tulajdonít magának, nincs módjában kitérni e kihívás elől. A közjó szolgálata és az emberi jogokért folytatott küzdelem tevékeny támogatása kényszerítő erejű. A fogalomtisztázásnál láttuk, hogy a politika legnemesebb jelentése a *közjó szolgálata*.¹⁰ A jó melletti politikai elkötelezettség valóságghú, ésszerű és erkölcsös. Aki lemond az érvényesítéséért való gyakorlati harc azon vetületéről, amely csak politikai síkon mehet végbe, az ilyen arányban a valóságtól fordul el, az ésszerűségről és az erkölcsről mond le - végső soron a rosszat tartja fenn.

A demokrácia általam való meghatározása: demokrácia = jobbiztonságban lenni, isteni jogaink összességének elismerésével és biztosításával.

Az egyház(tag) hivatásával egyáltalán nem tesz ellenkezőt, sőt betölti azt, ha az ilyen demokratikus berendezkedésű jogállam megteremtéséért politikai szerepet is vállal.

Tehát dolgozatom célja: politizáljunk!

Fenti állításomat az előző fejezetben elvileg és bibliailag próbáltam alátámasztani. A következőkben a mindennapi életből vett gyakorlati érveket és utalásokat fogok használni.

2. Ellenérvek

Vannak emberek, akik az egyház politikával való összefüggésében ez utóbbi fogalmától háborodnak, és gyakorlásától mereven elzárkóznak. Először az ilyen véleményekkel: a *miért* kérdés előtt a *miért ne* érvekkel foglalkozom, illetve próbálok ellenérvelni.

- Az egyik legtöbbet hangoztatott érv a *politika erkölcstelensége*, a következő megfogalmazásokban: „a politika mocskos; tisztátalan; úri huncutság”, sőt: „minden politikus hazudik”. Ismerjük be, hogy ezen kijelentések esetenként nem minden alap nélkül hangzanak el. A szűkre szabott választási jog jellemezte országokban a politika valóban az - elsősorban anyagi - kiváltságosok üzelve volt; a bármiféle teljhatalmú rendszerek eleve a hazugságra (és az erőszakra) épültek, s így politikai életük nemhogy mocskos, de utálatos és kerülendő volt.

De ne felejtjük el: az előbbi esetekben egyáltalán nem a meghatározásunk szerinti politikáról van szó, sőt egyenesen ellenkezőjét: a *közrossz szolgálata*t jelenti. Azonban a demokratikus jogállam keretei közti jószándékú politikának is lehetnek erkölcstelen vonatkozásai.

„A világ egyetlen etikája sem kerülheti meg azt a tényt, hogy számos esetben «a jó célok» eléréséhez morálisan kétes vagy legalábbis veszélyes eszközök alkalmazására van szükség, s legtöbbször káros mellékkövetkezmények lehetőségét vagy valószínűségét sem szabad figyelmen kívül hagyni. Mármint a világ egyetlen etikája sem tudja megmondani, mikor és milyen mértékben

„szentesíti» az etikai jószándék az etikailag veszélyes eszközöket és a mellék-
következményeket.”¹¹ Ez a mindenkori erkölcszociológusok és politológusok
számára nehéz és felelősségteljeséget igénylő kérdés marad.

Török István református szakember így vélekedik a kérdéstről: „Közke-
letű felfogás, hogy az egyháznak azért nem kell, sőt nem is szabad politizálnia,
mert a politika okvetlen tisztességtelen és erkölcstelen...Pedig a politika alap-
jában véve semmivel sem erkölcstelenebb, mint más élettevékenység. Leg-
feljebb emberi gyarlóságunk szembeszökőbb a politika nyilvános porondján,
messzebbre látszik, és következményeiben is többekre kiható, mint a magán-
életben.”¹² Hegedűs Lóránt református püspök ugyanerről: „A politika a földi
polis - állam - milliónak a sorsát jelenti, mely a teremtő és újjáteremtő Isten
egyetemes szeretete jegyében feltétlenül felelősségünk körébe tartozik.
Aki...hívó ember létére azt mondja, hogy őt a politika nem érdekli, mert az
szennyes és a szent hívó életterületektől távol álló dolog, azt a valakit a milliók
sorsa nem érdekli.”¹³ Tehát a közjó szolgálatában nem lehet mentség, hogy a
közélet tisztátalan (állapotokat él meg). Valahányszor panaszkodnánk a politi-
kai élet hemocskoltsága miatt, ne felejtjük el: a felelős ember nem sopánko-
dik, hanem tisztít. Belülről. S minél nagyobb a tisztátalanság, annál nagyobb
szükség van erre. És a felelősséget vállaló, becsületos és embereket tisztelő po-
litika gyakorlásával fel lehet oldani a politika iránti ellenszenvet. Így leszünk
nemcsak a földnek és egyháznak savai, hanem a közéletnek is, hogy a rom-
lástól (és közömbösségtől) megóvjuk.¹⁴

- A közéleti szerep vállalását egyesek a *személytelenséggel* tagadják
meg, mondván, a politika nem reánk tartozik. Szerintem ez nem érv, hanem a
felelősség alóli kibúvás, ugyanis ha egymás terhének hordozása reánk tarto-
zik, úgy a közjó szolgálata (a politika) úgyszintén.

- Vannak, akik ilyen-olyan ürügyből (pl. szellemileg) felsőbbnek hitt tu-
dat birtokában, „*elvből*” mondanak nemet a politizálásnak...Rájuk később térek
ki.

- A következő politikaellenes érvelés *teológiai* gyökerű. Alapja a föld-
menny merev elhatárolás és szembeállítás, ami a világtól való elfordulásra ösz-
tönöz. Ezen erős keresztény gyökerű felfogás szerint a világon csak
idegenként, átutazóként, zarándokként vagyunk jelen; földi életünk előjátéka
a mennyei örök életnek, tehát erre összpontosítsunk, a „világival” ne vegyül-
jünk.

Ezzel szemben, mai unitárius felfogásunk szerint: mi ezen a földön ott-
hon vagyunk, és halálunk utáni mennyei honunk kiteljesedése lesz jelenlegi
életünknek - szoros összefüggésben egymással. (Idevonatkozó érveket kísé-
reltem meg részletesebben kifejteni a II. fejezetben).

Az említett avitt világnézet máig ható következményeként sok kortárs
úgy tudja, hogy „a politika és a teológia két külön dolog, összekapcsolva sem-
mi köze a hithez. Nincs hagyománya annak, hogy mély összefüggéseket ke-
ressenek politika és teológia között.”¹⁵ A felvilágosodás időszakában óriási
világnézetváltozások álltak be, ami eredményeképpen „ma már senkinek sem
kell a modern vívmányokat, a szabadságot, az egyenlőséget, a testvériséget, a
demokráciát és az emberi jogokat elleneznie csak azért, mert istenhívó. Ma

éppúgy nem zárja ki egymást a valóságban való vallásos tájékozódás és a tudományos világtételezés, mint vallásos hit és politikai elkötelezettség.”¹⁶

3. Értékek, célok és szempontok

A. Az egyház politizálása középpontjában a hitünk szerint *Istentől származó emberi jogok érvényesítése áll* (azok elismerése és biztosítása).

Az egyetemes emberi jogokat nem sorolom fel (megtalálhatóak az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában), csak megjegyzem, hogy a legfontosabbak közé tartozik - unitárius egyházaink „szívügye”: - a lelkiismereti és vallásszabadság. A téma sokoldalúsága miatt nem az átfogóságra törekszem, hanem igyekszem - tallózásszerűen - egy pár sajátos egyházi mondanivalót felsorolni az alábbiakban. Ilyenek:

- Az ember általános joga az élethez, beleértve a magzat jogát is!

- A társas lény joga a közösségi önkormányzathoz (mert az ember többre hivatott a többség általi „demokratikus” elnyomatásnál - erről a VI. fejezetben bővebben is szó lesz).

- Az ember joga a családdhoz - az emberiség szüksége a családra. (A család előbb volt az államnál.)

- Az ember joga a széleskörű fejlődéshez. A szellemi-kulturális fejlődés nem maradhat az anyagi fejlődés árnyékában.¹⁷

- És hasonlók...

B. Az egyház politizálásának gyakorlati céljainál kulcsfogalom: a *társadalmi igazságosság* (az érte vállalt küzdelem). Az alábbiakban erről lesz szó.

Hogy miért is merik fel a keresztények sokszor még ma is oly nehezen a társadalmi igazságossággal kapcsolatos kötelességeiket, annak egyik oka - furcsa módon - éppen a keresztény jótékonyágnak beszűkült értelmezése. A keresztény egyházak mindig is kötelességüknek tartották, hogy az irgalmas szeretet gyakorlásával segítsenek a bajbajutottakon és szükségét szenvedőkön. De a leghatékonyabban működő egyházi szeretetszolgálat is csak hiánypótló és ínségnyhító jellegű. A felmerülő problémák (társadalmi) alapjaikban való megoldásához intézményes reformok is szükségesek¹⁸.

Jézus türelemes és megbocsátásra kész lelkületet feltételez tanítványaitól, de a türelemnek is vannak határai¹⁹, ezért a keresztény szeretet és erkölcsi törvény nem írja elő, hogy zokszó és ellenkezés nélkül tűrni kell a társadalmi igazságtalanságot (igazságtalanságot és jogtalanságot). Ha keresztényekként igazságtalan társadalmi berendezkedések haszonélvezői vagyunk, akkor ebben a helyzetben képmutatás részünkről szeretetről, testvériségről, megváltásról és hasonlókról beszélni addig, míg nem teszünk valamit az igazságosság társadalmi szintű érvényesítéséért. A Jézus példája szerinti népszolgálat, a „szegények” melletti kiállás hitelesíti a társadalmi igazságosságért folytatott küzdelmet - politikai síkon is.

Ezek tükrében közéleti céljaink távlataik: a társadalmi igazságosság esetenkénti törvényekkel való biztosítása mellett meg kell kísérelni a társadalmi szerkezet viszonyrendszerének a befolyásolhatóság határáig való „megigazítását”, ami gyakorlati megvalósításánál kikerülhetetlen a politika területe. Az

igazságosabb társadalom iránti felelős program és cselekvés kivitelezése épp abba a hatáskörbe tartozik, ami szokásosan a politika területe.²⁰

C. Az egyház politikai állásfoglalásának célja több mint a demokrácia, olyan értelemben, hogy demokrácia-feletti elvek érvényrejuttatását is megkísérli. Ilyen sajátos feladat az egyház politizálása rendjén: evangelizálni, *jézusi értékrendszerrel áthatni a politikai életet*. Gyakorlati követelmény az alapvető keresztény magatartás: a szeretetben fogant türelem és cselekvő együttérzés (szolidaritás) térhódításának elősegítése; az erőszakmentességnek a társadalmi és nemzetközi béke előfeltételeként való szorgalmazása (együttérzés abban, hogy a társadalmi és nemzetközi nézet- és érdekkülönbségeket mindenféle erőszak felhasználásának mellőzésével kívánják rendezni); a politikai élet megtisztítása önpéldával - *erkölcs bevitele a közéletbe*. A következőkben ez utóbbit részletezem.

Általános „gyakorlat”, hogy a politikai élet nem mentes mindenféle tisztátalanságtól. Ennek ellenére - mint ahogy azt Arisztotelész a Politikájában már megírta volt -: politika és etika egymást nem kizáró fogalmak. A politika missziós terület az erkölcs számára. Polgárjogot kell szereznünk az erkölcsnek a politika terén is.²¹ Ez az egyházak feladata is, amelyeknek csak az alapvető erkölcsi szabályokat betartó - „az etikumot immanensen magában foglaló” - politikai gyakorlatra szabad igent mondaniuk. De politikán túl - állam és társadalom méginkább elképzelhetetlen közerkölcs nélkül. A szabad és demokratikus társadalmi rend nem tölthető meg akármilyen tartalommal. (A fogyasztói társadalmak ilyen jellegű hiányosságai elkerülendő példaértékűek.) Az erkölcsi rend kérdésében az államnak közvetlen felelőssége van. Azonban az eltűnőben lévő erkölcsi értékek és az erkölcstelen társadalmi értékítéletek miatt nem csupán az államot, de az egyházakat is kérdőre lehet vonni!

Az egyik legnagyobb kortárs szaktekintély - Hans Küng - így vélekedik a kérdésről: A felelőség-etikát - az emberek javára és az emberiség fennmaradása érdekében - a közösség elsődleges fontosságú ügyévé kell emelnünk... az etika intézményesítésére van szükség.²² És példának hozza fel, hogy Észak-Amerikában már léteznek etika-bizottságok, etika-tanszékek és etikai kódexek, különösen a biológia, az orvostudomány, a technika és gazdaság terén. Vajon mindez megvalósítható a politika megkerülésével?

Végül Török István érvelését idézem: „Ha a politika kikerülhetetlen, s hozzá még nem okvetlenül erkölcstelen, vajon nem egyenesen Ura iránti kötelessége-e a keresztény embernek, hogy ott, ahol az életet és világot alakítják: a politikai tevékenységben maga is részt vegyen, s harcot és kockázatot vállalva érvényesítse a keresztény normákat a törvényhozásban és kormányzásban? De vajon egyben nem kötelessége-e” - (a papnak) - „saját hívei iránt is, hogy a politika útvesztőiben vezetéssel szolgáljon nekik, s nem az-e a vezetés leghatásosabb módja, ha példát adva vezet, vagyis nemcsak hirdeti, de tettel is megmutatja a keresztény politikát?”²³ Ez utóbbi felhívás már a lelkes politizálására vonatkozik, amivel egy következő fejezetben foglalkozom.

D. Az egyház - jellegéből kifolyólag - kötelezve van a közjót szolgáló „prófétai bíráló” gyakorlására. Így feladata - „a társadalom lelkiismereteként” - *az államhatalmat figyelmeztetni határaitra és kötelességeire*.

- Mindenekelőtt a politika fölött álló hatalom elismertetését kell megkísérelnie. Isten „figyelembevételé” által a politikai hatalom nem vallja magát abszolútnak, s elismeri a politika fölött álló hatalom létét. (Azonban, tegyük hozzá, „az értékek Istenre történő vonatkoztatása” nélkül, ez a megnevezés az állami hatalom korlátainak elismerésén túl, még nem biztosít gyakorlati választéskölcsi eredményeket.²⁴)

- Bármilyen „gyanús” államhatalmi törekvés, irányulás esetén emlékeztetnie kell, hogy a *hatalom nem egyenlő a joggal*, hanem *jog és kötelesség* minden és mindenki számára *elválaszthatatlan*.

- Továbbá feladat: leleplezni, óvni, megelőzni a hatalmi visszaéléseket, figyelmeztetni arra, hogy a hatalom és a szabadság ne legyen a gonoszság palástja. (vö. 1Pt 2,16)

A hatalmi visszaélések rendjén sajátos feladat a gazdasági közromlottság („korrupció”) elleni harc. E célból szükséges a magasfokú erkölcsi érzékenységet követelése, mert ennek híjával, a jó Isten nagy meghocsátókészségének félreértésével, sokan nagy gazemberekké válnak. (S minél magasabb közéleti tisztséget tölt be valaki, annál nagyobb a lehetőség és kísértés.) Közhitté-felfogássá kell tenni, hogy *boldogok, akik soha nem akarnak tisztségükkel visszaélve tisztességtelen előnyöket szerezni, mert őket tisztelni fogják!*

- Ugyanide tartozik a külső és belső szélsőségektől való óvás:

„A közélet rendezéséből és irányításából - közösségi önvédelem miatt - ki kell zárni azokat, akik ott az abszolút igazság papjaiként ágálnak, s a szelídebb vagy durvább terrort igazolják. Ez az újkor egyik legáltalánosabban elfogadott politikai belátása. A politika nem az abszolút igazság érvényesítési területe, hanem azé a törekvése, hogy közös nevezőre jussunk.”²⁵

Ebből nekünk, sajnos, vannak szomorú tapasztalataink.

E. Sajátosan egyházi vonatkozású: az *alapvető létkérdések* érintése.

Az egyház - ismétlem: a társadalom lelkiismereteként - pártharcokon felül, de határozott állásfoglalással kell fellépjen az embert létalapjaiban érintő közéleti kérdésekben, mert jellegéből kifolyólag van mondanivalója. És üdvös dolog lenne, ha ezen álláspontja érvényesítését, az alapvető létkérdések törvényhozás útján való szabályozásánál, közvetett módon is megkísérelte.

Ilyen kérdések: a magzatgyilkosság és születésszabályozás, a „jó halál”, az orvosi technológia egyes területei (géntechnológia és szervátültetések), az atomenergia felhasználása stb.

Ezen kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalásaink alapja az emberi élet és méltóság feltétlen és összefüggő tisztelete kell legyen.

4. Miért vegyünk részt a választásokon?

A politikai életben kétféleképpen vehetünk részt: gyakorló politikusokként *közvetlenül*, a választásokon való részvétellel *közvetve*, amikor politikai érdekeink intézését (érvényesítését és védelmét) a megbízalmasabb pártra, illetve személyre ruházzuk át.

Az eddigiekben többnyire a gyakorlati politika vonatkozásában gondolkodtam, most a közvetett részvétel kérdésével foglalkozom.

„Minden személynek joga van hazája közügyeinek igazgatásában, akár közvetlenül, akár szabadon választott képviselő útján való részvételhez.” Ezzel - az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 21. cikkelyének 1. bekezdésében - a politizálás joga a legáltalánosabban ki van mondva, ... de mi teszi kötelességünké?

J. F. Clarke a „Mindennap vallása” című könyvében külön fejezetben foglalkozik „A szavazó urna erkölcsstaná”-val. Ebből idézek: „Első szabály az, hogy amikor csak jogunk van hozzá, szavazzunk. Ha köztársasági intézmények elbuknak, annak oka az, hogy bölcs és jó emberek kötelességüknek nem tesznek eleget, mert nem vesznek részt a politikában. Gyarló emberek, akik üzletet csinálnak a politikából, másokat a szavazásnál is arra ösztönöznek. Ha a tudatlanokat erőszakos demagógia vezeti, s a művelt emberek otthon maradnak, a rossz kormányért ki felelős? Látnunk kellene, hogy nem szavazni tisztességtelen dolog. A közvélemény előtt megvetésben kellene részesüljenek azok, kik a szavazás napjain munkájuk vagy szórakozásuk között maradnak, vagy otthon ülnek s olvasnak, s a közrendért, szabadságért és jó kormányért nem tesznek semmit.”²⁶

A közvetlen és közvetett politizálás közti viszonyról/átmenetről annyit, hogy a közéletben való eredményes részvétel adottságok kérdése; a keresztényeknek mindenekelőtt a hiteles kereszténység a kötelességük, de ha olyanok a képességeik, akkor elvárható, hogy közvetlen úton is részt vegyenek a politikában.

Úgyannerről az egyik katolikus teológus így vélekedik: „Az állampolgár keresztény kötelessége a szavazás, mert a demokráciában így tud beleszólni a közjó irányításába. Szavazásnál felelősen értékelje ki a jelölteket, egyéniségüket és világnézetüket...Ha lehetséges, legyen párttag, hogy belülről tudja befolyásolni a politikai életet. S ha hivatást érez, vállalkozzék politikai hivatal betöltésére. S ha a felmerülő problémákat a közjó odaadó szolgálatával és keresztény hivatástudattal intézi, apostolkodása nem lesz hiábavaló.”²⁷

Clarke ezt így foglalja össze: „A vallást a politikába, s a lelkiismeretet a szavazásba kötelességünk bevinni.”²⁸

A VI. fejezetben a sajátos: számbelileg kisebbségi helyzetünkben történő közvetett politizálás szükségességéről külön is lesz szó. Ezt előlegben egészítem ki azzal, hogy amíg nem létezik egyetlen parlamenti képvisellel rendelkező román politikai erő, amely természetes jogainkat összességükben elismerné, és érvényesítési törekvéseinket következetesen felpártolná, addig a kérdés sarkított marad: a választásoktól való tartózkodással elnyomóinkra szavazunk. Ezért az egészséges nemzettudatú sorstársaink nem kérdőjelezik meg az egyes szavazatok felbecsülhetetlen értékét. Az eredeti romániai demokrácia - minden hiányossága ellenére - az ágybanfekvő betegek házához szállítja a szavazó urnát. Azonban a beteg azonosság tudatú embereket semmi sem akadályozhatja meg a választásoktól való távolmaradástól.

Összefoglalva: közvetve vagy közvetlen, de a „köz javát” és az emberi jogokat nem elég a belső szoba csendességében imába rejteni, hanem megvalósításukért vállalni kell a politikai küzdelemet is (legkevesebb a választásokon való részvétellel).

5. A lelkészek politizálásáról

Az eddigiekben általában beszéltünk a személyes politizálásról. A lelkészek politizálása melletti vagy elleni érvek sarkítottabban jelenkeznek, mivel tisztségükből kifolyólag ők közösségi vezetők is.²⁹

Amikor Helder Camara hírneves brazil érseknek felróták: „Miért beszél úgyszólván mindig a politikáról? Milyen kapcsolat van az ön által folytatott harc és püspöki tisztje között?” - ő így válaszolt: „A politikában a közjóról van szó. Tehát politikus vagyok, politikusnak kell lennem. Érdelődöm kell a rend, a közjó, a közérdek iránt, és nem félek ezt kimondani, mert Isten nemcsak a lelkeket bízta rám. Valamikor így mondták: recifei egyházmegyém 1 200 000 lelket számlál...nem! Az igaz, hogy van ott 1 200 000 lélek, de testbe öltöztött lélek, és én nem tudom elválasztani egymástól.”³⁰

Ehhez a sokatmondó válaszhoz fűzöm saját véleményemet:

Az alapvető emberi jog gyakorlásán túl („a pap is ember, miért ne szabadna?”), az egyházközség vezetői tisztség távlatában egyenesen papi kötelességnek tartom: nem a közvetlen politizálást, de az embert és világát érintő alapvető kérdésekben az állásfoglalást és elkötelezettséget, végső soron a „közéleti törődést”, ami rendjén a politika bizonyos területeivel valamilyen formában szükségszerűen kapcsolatba kerülünk.

Továbbá: hiányhelyzetekben feladatul jelölném, ha nem is politikai képzést nyújtani, de az emberi jogokról és kötelességekről felvilágosítani a rászorulókat, hogy - emberi méltóságuk és társadalmi felelősségtudatuk megerősítése által - sohase essenek semmiféle verembe, vak vezette világatlanokul.³¹

A gyakorlati politizálással kapcsolatban úgy gondolom, hogy szükség-helyzetek betöltésénél vagy rendkívüli késztetés esetében a megfelelő adottságokkal rendelkező egyházi személyeket nem kellene eltiltani a politikától.

Azonban mindig szem előtt kell tartani, hogy az emberibb társadalmat célzó politikai szerepvállalás miatt kár lenne elhanyagolni a lelkési hivatás azon alapvető célját, amely az állandó lelki mélyülést és a jézusi értékekhez való fordulást szorgalmazza. Ezek csak együtt tehetik teljessé a jobb világ: a földi mennyországért folyó küzdelmünket.

6. E fejezet összefoglalásaként

egy utolsó érvet hozok fel, ami szerint a nem politizálás is végső soron politikai állásfoglalás: tagadása mindannak, ami a politikában az emberiség szolgálatára megvalósítható. Így a politizálást mindannyiunk kötelességének tartom, „mert a politikában Isten képére teremtett emberek millióinak sorsáról van szó, és mi azokért is felelősséggel tartozunk. S felelősségünk alól nincs kibúvó: a számadásra hívó Isten előtt nem takarózhatunk kain-módra: avagy őrizője vagyok-e az én atyámfianak? Politizálnunk kell tehát, de nem érdekből, szükségből, kényszerűségből vagy kétségbeesésből, hanem azért, mert a politizálás a kereszténység világnézeti szelleméből és lényegéből folyik.”³²

IV. A politizálás kérdése diktatúrákban³³

Az eddigiek tárgyalásánál többé-kevésbé működő demokratikus rendszerekben gondolkoztam. A politikai megnyilvánulás kérdései másképp tevődnek fel a parancsuralmi, teljhatalmú rendszerekben. A válasz csakis az **ellenállás és a rendszer megdöntésére irányuló igyekezet** lehet. Ahogy a VI. fejezetben „kisebbségi politizálásról” lesz szó, itt „*az ellenállás politikájáról*” beszélhetünk. Ilyen esetekben a hivatalos politikai szereptől tartózkodjunk, mint a bűntől. Nyílt vagy föld alatti *rendszerellenes* kiállásunk üdvös politikai következményei nem maradnak el.

A nem-demokratikus rendszerekben, a hivatalos politika viszonylatában, igazi értelemben vett politizálásról nem is lehet beszélni, csak államszintre emelt hűnözésről. A politikát a közember nem tekintheti hozzá tartozónak, mert az egy szűkkörű bünszövetkezet ügyintézője - személyi diktatúrák esetében egy ember kiváltsága (a többi csak végrehajtó). A kívülállók nyilvános politikai megnyilvánulásaira a börtön és a fegyver válaszol.

Ezekben a vész- és rendkívüli helyzetekben viszonyok és viszonyulások, jogok és kötelességek többnyire megváltoznak. De egy követelmény állandó: az Isten- és emberszolgáló egyház köteles szerepet vállalni az Isten- és emberellenes államhatalmi rendszerek megbuktatásában, legalább azon vallásos és erkölcsi üzenetével, amely eltéphetetlen szálakkal kötődik az emberi személy jogainak védelméhez! A történelem folyamán ezen szerepvállalás nem volt általános jellegű; - a kereszténység megalkuvó közegei éppenhogy igazolták az átkos rendszereket.

A 60. lábjegyzet üdvös példája mellett egy pár hasonlót még megemlítek: a német evangélikus „Hitvalló Egyház”³⁴, a Bokor katolikus bázisközösségi mozgalom³⁵, a felszabadítási teológia elkötelezett egyházai/részei - mint közösségek; valamint a következő kiemelkedő ellenálló személyek: Dietrich Bonhoeffer³⁶, Martin Luther King, Camilo Torres, - közelebről: Mindszenty József, Márton Áron, Tőkés László és mások.

V. Hogyan politizáljunk?

1. Bevezető:

A miért kérdésfeltevésnél a politizálás: a közjó szolgálata mellett érveltem. A közjó megvalósulása az ember erkölcsétől, politikai érzületétől alapvetően függ.

Hans Küng - a „Világvallások etikájában” - a harmadik évezred jelszavát így fogalmazta meg: Felelőség a kortársakért, a környezetért és az utódokért - a világtársadalom felelősége saját jövőjéért. E jelszó gyakorlatba ültetésénél nem az a kérdés, hogy politizáljunk-e, hanem milyen alapelveket kell követniük a politikai, gazdasági, tudományos és vallási vezetőknek (hogyan politizáljunk)?³⁷

Köztudott, hogy Jézus nem hirdetett részletekre kiterjedő „társadalmi programot”, nem adott politikai lexikont, de tanításában megtaláljuk azon

alapelveket, amelyeken állva szabad csak politizálnunk. Vallásos világnézetünk eredményes érvényesítése rendjén politikai szereplésünket az „értékekhez kapcsolódó érdekek képviselője” kell meghatározza, a „kollektív felebarátért érzett felelősség jegyében”.³⁸

Mivel az egyháznak nem egyetlen feladata a hit és erkölcs alapjai fölötti őrökös, ezért nem árt ezek használatáról is nyilatkozni. Ennek rendjén az egyház politikai (és általában társadalmi) állásfoglalásaiban nemcsak az eszményi: Isten által megparancsolt rendet kell hirdesse, hanem olyan gyakorlati szempontokat is meg kell fogalmaznia, amelyek elősegítik a „hirdetmény” megvalósulását. Másszóval: az egyház Isten országát az eszmény világánál magasabb, gyakorlati értelemben kell hirdesse és előkészítse.

Összefoglalva: az egyház keresztény alapelveken nyugvó erkölcsös politizálást szorgalmaz.

2. Néhány kézzelfoghatóbb szempont az egyháztagok személyes politizálása hogyanjához:

- A III. fejezet 3. részében foglalkoztam az *erkölcsös politizálás* szorgalmazásával: az erkölcs politikába való bevitelével, amikor kulcsfogalom volt a *felelősség-etika*. Ha a felelősség-etika szakértelemmel társul, akkor eredményes, hatékony, de ugyanakkor becsületes politizálást eredményezhet.

- *Emberközpontúan* ...Politizálásunkban cél és alapismérv: az *ember*, ő kell legyen a végső szándék, mindig alany és sohasem tárgy. „Az embernek minden tőle telhetőt meg kell tennie a lehető legemberibb társadalom megteremtéséért (és a természet megőrzéséért)”.³⁹

- Önzetlenül és teljes odaadással - *elkötelezetten*... Ha „a humanista az, aki az emberből nagy dolgot csinál”⁴⁰, akkor a politikus legyen az, aki a közjóból nagy dolgot csinál!

- *Óvakodva a valós szélsőségektől*⁴¹... Amennyiben az igazságos politikai küzdelem a józan hit vezetése alatt áll, meg van óva a szélsőségektől.

- *A keresztény alapelveket következetesen alkalmazva*... A közjó politikai úton történő szolgálata ne a napi politika kiszolgálását jelentse, hanem a társadalom gondjainak felelős érzékelését, és az érdemleges keresztény válasz készségét!

Ellenpéldák: John F. Kennedy, a demokrata párt katolikus vallású jelöltjeként, az 1960-as választási hadjárat során kijelenti, hogy személyes hite magánügy, és annak semmi szerepe nem lesz nyilvános, közéleti működésében. Ezzel átment a protestáns és nemhívó választói vizsgáján, de egyáltalán nem lett a katolikus politikus viselkedésének mintapéldája.

Más: Mario Cuomo, New York szintén katolikus vallású kormányzója sokszor hangsúlyozta, hogy ellenzi a magzatgyilkosságot, de mint kormányzó nem képviselheti ezt a felfogást, illetve a pluralista állampolgárságra rá nem erőltetheti (!).

Ehhez fűzöm hozzá, hogy a hit és az élet szétválasztása a keresztény politikus működésében azért nem fogadható el, mert a keresztény mindig, minden élethelyzetében keresztény; nem lehet kettős erkölcs: magán és nyilvános (közéleti). Valamilyen mértékben mindig befolyásolja világnézete

(hiszen nem bújhatunk ki a bőrükből!). És éppen a pluralista demokrácia engedi meg, hogy mindenki, így a keresztény politikus is, belevigye vallásos meggyőződését és világnézetét tevékenységébe (feltéve hogy az nem demokrácia- és társadalomellenes).⁴²

- Végül - a már idézett - Mihályi Gilbert (ugyanott) így foglalja össze a hívő ember politizálásának milyenségét: „A hívő mint politikus legyen megvesztegethetetlen, irányító eszménye a közjó. Ezt szolgálja egész keresztény lényé valláserkölcsei gazdagságával. A hatalom, a befolyás soha meg ne ejtse, ne egyéni és mellékcélok érdeke szerint használja azokat, hanem a közös ügyek előmozdítására és népe boldogítására. A társadalom pedig legyen ihletője a szociális problémák megoldásának keresésében. S ha sok hívő lesz a nemzet ilyen szolgálatára, sikerülhetne az, hogy a keresztény világnézet, az evangélium érdemlegesen szóhoz jusson a politika világában.”⁴³

3. Két sajátos szempont az egyház politizálása hogyanjához:

- Az egyház politizálása a lehetőségek szerint legyen **pártatlan**... Amíg az egyház *Istennek és embereknek* van elkötelezve, addig óvja magát az elvakult és feltétlen azonosulástól egyik vagy másik pártprogrammal. Politizálásának ne legyen *felesleges* pártpolitikai kicsengése! Ez utóbbi kijelentés megértését gyakorlati példákkal kísérem meg.

Például, az egyház hatáskörébe tartozik, hogy a társadalmi élet olyan részeiben, amelyek az erkölcs területét is érintik, követelményeket állítson a nyilvános rend megformálásához. Ha azonban az egyház technikai kérdésekben is kizárólagosság-ízű állásfoglalást követ el, ezzel olyan területre lép, ahol tagjai között is alapvető véleménykülönbségek vannak, s ezzel kiteszi magát annak a veszélynek, hogy az egyház hitelével és egységével játszik. Tehát állásfoglalásánál különbséget kell tennie a lényeges és ami nem, az elvi és nem alapvető dolgok között. Mert nem a pártpolitika, hanem a közjóért való gondoskodás az egyház feladata a politikában.⁴⁴

Mindezek mellett, az „alapvető dolgok” vizsgálata nyomán, határozott állásfoglalás szükségeltetik az egyház céljaival merőben ellentétes: ember-, élet- és demokráciaellenes pártprogramokkal szemben. Ez esetben a pártok közti különbségtétel *nem felesleges*, sőt egyenesen kötelesség!⁴⁵

Ugyancsak az „alapvető dolgok” jellege teszi természetessé a számbeli legkisebbségi egyházak szoros kapcsolódását a közös érdekeket védő szervezetekhez vagy pártokhoz. Például a nemzetiségi számarány szempontjából kisebbségi egyházak kötelességszerűen a saját nemzetiségű pártjukhoz vagy pártjaikhoz húzódnak. Ez utóbbi esetben a fenti szempontok figyelembevételével történik a politikai állásfoglalás.

Ugyanezen szempontok szerint vizsgálom meg a keresztények személyes pártelkötelezettségét.

A tények azt mutatják, hogy a gyakorló keresztények általában a hagyományos „keresztény pártok” felé irányulnak. (A többé-kevésbé konzervatív színű kereszténydemokrata, keresztényszocialista és hasonló jellegű: nép-, paraszt- és kisgazdapártokba.) Ezen irányultság természetes, és nem kizárólagos akkor, ha el tudjuk fogadni, hogy vannak olyan keresztények, akik más pár-

tokban küzdenek a jobb, az evangélium előtt vállalható politikáért. Mert a hiteles keresztény politizálásból nem szükségszerűen következik a hagyományos keresztény pártokhoz való tartozás. Végző soron nem a párt neve, hanem célkitűzéseinek jellege és tagjainak jellege az irányadó. Gyilkos példa, hogy kereszténydemokrata pártok már szavaztak meg korlátlan magzatgyilkossági törvényt!

- **Hitelesség**... Az egyház politizálása legyen érdemleges és tartalmas. Csak azokban a politikai kérdésekben foglaljon állást, ahol lényeges mondanivalója van. Másképp - hiteltelenül: az „üresség” képviselőjében, vagy élet-, evangélium- és természetellenes törekvések szolgálatában -, a világ sója hivatásbetöltés helyett üres sótartóként, mint tartalmatlan díszlet járhatja le magát.⁴⁶

A fentiek szerinti politizálással az egyház a közéletben és a politikában is a só, továbbá a kovász és a hegyen épült város szerepét töltheti be, de mindig a keresztény és általános emberi értékrend vonatkozásában. Minél teljesebben tölti be ezen hivatását, annál hitelesebb lesz tagjai és a társadalom szemében, s ezzel napjaink többi haladó erőihez sorolja magát. (Folytatjuk)

Jegyzetek

¹ Max Weber: A politika mint hivatás, Bp. , 1989, 5.

² Török István: Egyház és politika, Pápa, 1935, 6.

³ Karl Rahner meghatározása. In: Teológiai kieszótár, 575.

⁴ Jürgen Moltmann felfogására jellemző a következő idézet: A hit reménységéből megszabadítás következik - írja Moltmann. Szerinte az újszövetségi hívók „nem vonulnak át egy másik országba, hogy ott találják meg a szabadságot és Istent, hanem maradnak, ahol vannak, hogy szívük megújulása és a viszonyok gyakorlati megváltoztatása által megfeleljenek az eljövendő Isten országának, és előízt kapjanak az emberi szabadság országából.” In: Experiment, 81. (Vályi Nagy Ervin: Nyugati teológiai irányzatok századunkban, Bp., 1984, 177.)

⁵ J. Cone : A hit, mint elkötelezettség a harcra, a fekete teológia egy amerikai dokumentuma. In: Evangeliume Kommentare, 1978/8, 473k.

⁶ Márton Áron: Keresztény élethivatás (részlet).

⁷ Planetáris felelősség - Hans Küng fogalomhasználata.

⁸ Paul Tillich. In: Keresztény Magvető, 1995/3, 186.

⁹ Boros János: Ember és közösség. In: Kereszténység és közélet, Budapest - Pécs, 1991, 16.

¹⁰ Aquinói Tamás meghatározása szerint: társadalmi vonatkozásban a közjó a lehető legtöbb ember legtöbb java.

¹¹ Max Weber: i.m. 75.

¹² Török István: i.m. 5.

¹³ Hegedűs Lóránt: Politikai etika a kálvini biblicitás alapján. In: Protestáns keresztények a politikában, Sárospatak, 1992, 27k.

¹⁴ Lásd a 26. jegyzetet.

¹⁵ Andrew Shanks (a Leeds-i egyetem politikai teológia tanára). In: Egyház és Világ, 1990/10, 21k.

¹⁶ Hans Küng: i.m. 97.

¹⁷ „A csupán gazdasági fejlődés nem szabadíthatja fel az embert, sőt ellenkezőleg, még inkább a szolgátságba taszítja. Az a fejlődés, amely nem foglalja magában az ember kulturális, természetfeletti jellegű vallásos igényét, ... még kevésbé járul hozzá az igazi felszabadításhoz. Az ember akkor egészen szabad, ha eljut önmagához, jogainak és kötelességeinek teljességében él. De ugyanez elmondható a közösségről is.” II. János Pál: *Sollicitudo Rei Socialis* kezdetű enciklikájából.

Másrészt, de ugyanebben a vonatkozásban hangsúlyozni kell: a bölcsesség szerepét a tudományos fejlődésben, amely megakadályozhatja a tudományos kutatásokkal való visszaélést; a csúcstechnológiák korában a szellemi energiáját, amely a nagyteljesítményű technológiák előreláthatatlan kockázatait ellenőrizhetné. Vö. Hans Küng: i.m. 37.

¹⁸ „Az igazságtalanság bűnét nemcsak személyes kapcsolatainkban, közvetlen környezetünkben követhetjük el. A társadalmi szerkezetek is lehetnek igazságtalanok, s ezek konzerválják, állandósítják a rosszat.” - Egyéni üdvösség - társadalmi felelősség. In: *Vigilia*, 1986/5, 386.

¹⁹ Lásd az IARF 1978. évi kongresszusát, „A türelem határai ma” címmel.

²⁰ Egyéni üdvösség - társadalmi felelősség c. tanulmány nyomán. (In: *Vigilia*, 1986/5, 386 - 388.)

²¹ „Újszerű viszonyulást kellene kialakítani az erkölcsi értékek iránt amúgy egészében, jelesen pedig a politikában. Át kellene értékelni azt a közhelyes felfogást, amely az etikum ellentétpárjaként tünteti fel a politikumot.” - Tőkés László: *Mint hajdan a gályarabok*. In: *Tanúságtévők*, Kolozsvár, 1995, 75.

²² Hans Küng: *Világvallások etikája*, Bp., 1994, 61.

Hamár katolikus szerzőre utaltam, érdemes elolvasni II. János Pál enciklikáinak vonatkozó részeit. „Az igazság ragyogása” (*Veritatis splendoris*) kezdetűben - többek között - sürgeti a közéletben az igazmondást, az áttekinthetőséget, a pártatlanságot a közügyek szolgálatában, a politikai ellenfelek jogainak tiszteletben tartását (!), a vádlottak jogainak védelmét a kollektív elítélésekkel szemben (!), a közpénzek becsületes és helyes kezelését, a vagyonszerzés tiltott vagy méltánytalan eszközeinek és a mértéktelen hatalomvágynak az elvetését.

²³ Török István: i.m. 7.

²⁴ Joseph Ratzinger, a bíborosok 1991. évi áprilisi rendkívüli konzisztóriumán.

Az emberi jogok isteni eredetének elismerésével és alkotmányba történő belefoglalásával az 1949. évi nyugatnémet alaptörvény bevezetőjében találkozhatunk, ami szerint a német nép az alkotmányt „Isten és ember előtti felelőssége tudatában szerezte”.

²⁵ Vályi Nagy Ervin: *Vallás a teológiában - vallás a közéletben*. In: *Egyház és Világ*, 1991/24-25, 29k.

²⁶ James Freeman Clarke: *Mindennap vallása*, Kolozsvár, 1935, 196. Ugyanott a „hogyan?”-ra is próbál válaszolni: „Mikor az ember olyan párthoz csatlakozott, melynek céljaival rokonszenvez, szavazzon arra, de két feltétellel, mégpedig, hogy jó ügyeket véd és jó embereket jelöl. Magáért a pártért és an-

nak tisztaságáért kellene a (rá)szavazást megtagadni, mikor céljai és jelöltjei nem megfelelőek.” Mert az „önérzetes emberek nemcsak a földnek és egyháznak savai, hanem savai politikai pártjuknak is, hogy a romlástól megóvják.” (198. oldal)

²⁷ Mihályi Gilbert: A társadalom megújítása Krisztusban, Bp. , 1991.

²⁸ J. F. Clarke: i.m. 195.

²⁹ Vö.: „A liberális protestantizmus lelkészeszménye a népet társadalmilag és kulturálisan szervező és vezető prédikátor.” - Kósa László: Németh László protestantizmusa

³⁰ Dorombly Károly: Helder Camara a politikáról. In: Vigilia, 1970, 556-557.

³¹ Dicséretre méltó a holland református pártok és az RMDSZ, illetve a Sárospataki Református Kollégium ilyen jellegű közös kezdeményezése.

³² Török István: i.m. 3-4.

³³ Nem-demokratikus rendszerekben.

³⁴ A nácizmussal szembeszálló német evangélikus egyház hívő magja. Az 1934. évi Barmen- i Nyilatkozatban a „hitvalló egyház” elhatárolja magát a „német keresztényektől”, s ezzel a teljhatalmat igénylő Hitlerrel szemben létrehozza az ellenzék alapokmányát.

³⁵ A Bokor-mozgalom a „veres” államhatalommal való meg nem alkuvás örök példája. A nyaló békepapokkal ellentétben, e szervezet volt a kommunista korszakban Magyarországon az egyetlen számottevő olyan katolikus egyházi forma, amely a fennálló rendszer egyházpolitikájával és saját egyháza megalkuvó vezetésével szemben tartós és határozott távolságot épített ki.

³⁶ Dietrich Bonhoeffer az ellenálló Hitvalló Egyház radikális szárnyának következetes képviselője. A Canaris tengernagy körül szerveződő politikai ellenálló csoport tagjaként két évi náci börtön után kivégzik. „Bonhoeffer nemcsak a hit igazságáért halt meg az egyházban, hanem a hitbeli engedelmességnek a politikai életben való jogáért is. Vértanúsága keresztény-politikai vértanúság volt.” - Jürgen Moltmann: A reménység fényei, Bp. , 1989, 26.

³⁷ i.m. 58-59.

³⁸ Kamarás István: Elhívatva és benne maradni. In: Kereszténység és közélet, Budapest - Pécs, 1991, 97.

³⁹ Hans Küng: i.m. 59. Továbbá: „...A pénz és a tőke eszközök, mint a munka. A tudomány, a technika és az ipar szintén eszközök. Semmiképp sem érték nélküliek vagy semlegesek ezek sem, hanem minden egyes esetben aszerint kell megítélni és alkalmazni őket, hogy szolgálják- e az ember kibontakozását.” (Uo.)

⁴⁰ Tamási Áron

⁴¹ A „valós” szélsőségektől való óvakodásnál jó tudni, hogy nem minden szélsőség, amit annak mondanak. Példaként azt az időszerű vitát említem, amelyben még egyes erdélyi (sőt anyaországbeli!) magyar körök is szélsőségesnek minősítik a területi alapú önrendelkezés-követelésünket. Az ilyen „szélsőségektől” ne féljünk (annál inkább a gyáva emberektől)!

⁴²⁻⁴³ A példák, illetve az idézet Mihályi Gilbert i.m.-ből valók.

⁴⁴ Walter Schöpsdau: Az egyházak és a szabad, demokratikus állam. In: Teológiai Szemle, 1991, 277. - nyomán. Lásd még Andrew Shanks véleményét az egyház politizálásának hogyanjáról: „Nagyon fontos, hogy ne legyen párt-politikai kicsengése. Ne akarja megmondani, hogy mire kell szavazni, mit kell gondolni. Arra biztassa az embereket, hogy gondolkozzanak, de más értelemben, erkölcsi vonatkozásban szemléljék a politikai kérdéseket...(Mert a mi világunk rossz, és komolyan kell venni azt, hogy mit tehetünk érte.)” In: Egyház és Világ, 1990/10, 21k.

⁴⁵ Csak a négy évtizedes kommunista kísérlet eredményeinek távlatából tudjuk értékelni XII. Pius II. világháború. utáni kommunistaellenes felhívását, amelyben a kommunistákra szavazó katolikus híveinek kiátkozását helyezte kilátásba. (A lelki zsarolás természetesen elvetendő, de a kommunistaellenessége dicséretre méltó.) Üdvös lenne minden szélsőség ellen ilyen határozottan állást foglalni. (Ugyanis ha az illető katolikus egyházfő annak idején a fasizmus ellen is ilyen felhívást tett volna közzé, ezzel az utóbbi hitelét is növelte volna.)

⁴⁶ Kozma Zsolt kolozsvári református teológiai tanár hasonlata a „Mit jelent ma Közép-Kelet-Európában lelkipásztornak lenni?” c. tanulmányából.

KOVÁCS ISTVÁN - *Mezőfalva*

VOLTAIRE (I. rész)
(Halálának 220. évfordulójára)
(1694 - 1778)

*"Az egyetlen bosszú azért a hallatlan gyaláztatért,
hogy annyi igazságot üldöztek az idők folyamán,
csak az lehet, ha ugyanazokat az igazságokat újra
meg újra hirdetjük, s így azoknak is szolgálatára
lehetünk, akik érettük harcolnak."*

Voltaire

A francia felvilágosodás egyik legismertebb képviselője. Író, filozófus és történész: az újkor első legnagyobb írója, a felvilágosodás eszméinek legragyogóbb népszerűsítője, az első történetfilozófiai mű megalkotója.

Voltaire-t megnevezni annyi - mondta Victor Hugo -, mint az egész 18. századot jellemezni. Lamartine szerint: Ha arról ítéljük meg az embert, amit adott, akkor Voltaire vitathatatlanul a modern Európa legnagyobb írója.

Ellentmondás(os)nak tűnhet, de Voltaire legjelentősebb műve mégsem az, amit alkotott, hanem az, amit rombolt. Az a fáradhatatlan és elképesztően sokoldalú közírói tevékenység, amellyel hat évtizeden át aláásta és lerombolta a fennálló társadalom - lényegében még mindig középkori épületének - szellemi pilléreit: a vakhitet és vakbuzgóságot; a tudatlanságot és türelmetlenséget; a dogmatizmust és obszkurantizmust; a tekintélyt és önkényt; a katolicizmus és a trón szövetségét, s végrehajtó eszközüket, az igazágtalan igazságszolgálat-

tást. Vagyis mindazt, amit összefoglaló szóval „*babonaság*”-nak nevezett. Mert a gondolkodó, az író, az igazságot és emberi méltóságot védő világpolgár halála pillanatáig harcban állt mindenfajta türelmetlenséggel, igazságtalansággal és zsarnoksággal. Megsemmisítő, irgalmatlan gúnyral rombol mindent, ami igaztalan, mert hiszi, hogy „*amit hamisnak és tarthatatlannak látunk, azt akkor is éppúgy el kell vetnünk, amikor nincs mivel helyettesítenünk, mint amikor euklidészi bizonyosságú tételt állíthatunk a helyébe. A tévedés mindenképpen tévedés, akár pótoljuk igazsággal, akár nem.*”

De mert szenvedélyes igazmondó, aki nyíltan kimondja az igazat: bevallja, hogy a Don Quijoték fajtájához tartozik, „*akik eszményképeket teremtenek maguknak, hogy aztán szenvedélyesen hódolhassanak nekik.*” S hetvennél is több kötetet kitevő irodalmi munkássággal és humánus filozófiáját cselekvő bölcsességgel áll az eszmények és az ember szolgálatába.

Mégis: üldözött. Élete javát hazájától távol kénytelen tölteni, hogy „*hasznos igazságokat mondhasson meg neki.*”

Eretnek: aki - mert „*eretnekségre szükség van*” - megtagadja a kereszténységet. Csak mert jól látja, hogy korának az igazi kereszténységre égető szüksége lenne; csakhogy keresztényebb legyen sok kereszténynél. „*Hadd legyenek én szamaritánus*”: és védelmébe veszi - tollal és cselekedettel - az igazságtalanság elnyomottakat, az ártatlanul üldözötteket és elesetteket. Mert „*a filozófusnak nem szánnia kell a szerencsétleneket, hanem cselekednie érdekükben.*” S míg cselekszik érdekükben: ezrek igazságérzetét, kollektív lelkiismeretét ébreszti fel. Meggyőződéssel vallja: „*Semmire sem vagyunk jók, ha csak magunknak vagyunk jók.*”

1. Élete

François-Marie Arouet 1694. november 24-én született Párizsban. Jómódú polgári család ötödik gyermeke. Apja közjegyző. Részben arisztokrata származású anyja korán, már 1701-ben elhalt. Apja nem kedveli, a szülői szeretet hiányát egyedül nővére, Marguerite gyöngédsége pótolja. A rendkívül fogékony gyermek - kilencéves korában már versel, s három évvel később első tragédiáját írja - érzékenységét iróniával leplezi.

Tízéves korától a Nagy Lajosról elnevezett - Louis-le-Grand - jezsuita kollégiumban tanul. Hat évvel később, 1710-ben beiratkozik a jogi akadémiára. Nem volt csöndes és kizárólag tanulmányainak élő ifjú; igen korán felfigyelt a körülötte zajló eseményekre, és élénk érdeklődést tanúsított irántuk. Már 1713-ban, mint Hollandiába kinevezett követségi titkár, elismeréssel nyilatkozik - a franciaországi állapotokkal ellentétben - az ott tapasztalható vallási türelemről és általános jólétről.¹

Hamarosan visszahívják Párizsba, ahol rövid gyakornokoskodás után önállósítja magát, majd belevegyül a XIV. Lajos halála utáni vidám és zajos társasági életbe. Az ekkor már szabadgondolkodó körökben is forgolódó, huszonegy éves ifjú hamarosan feltűnik, és vakmerőségével hírnévre tesz szert az udvarban. E hírnév egy része utánozhatatlanul szellemes társalgásából fakadt, de hamarosan tetézte a Párizsból való száműzetését eredményező két epig-

rammájával, amelyeket a kiskorú uralkodó mellé kinevezett régens ellen írt²; majd az 1717-ben írt politikai szatíra, amely miatt tizenegy hónapra a Bastille-ba került.³

A hörtönben sem ül tétlenül. Megírja az *Oedipe* című tragédiát, amellyel egy ugrással a színpadon terem, s megdönt minden addigi párizsi rekordot.⁴ A siker nemcsak hírnevét gyarapította, de pénzét is. Ez utóbbit - filozófusoknál szokatlan bölcsességgel - bankár barátai révén végzett pénzügyi műveletekben kamatoztatta, s az 1719-1720-as franciaországi infláció idején meggazdagodott.

Ezt követően egymás után jelennek meg művei⁵, és Voltaire - polgári származása ellenére - egyaránt szívesen látott az udvarnál, s a szabadgondolkodó nemesek körében is. A született arisztokraták közül néhányan mégsem tudták feledni, hogy Voltaire-nek nincs más jogcíme a rangra és tisztességre, mint - lángelméje. Ráadásul, ennek a vakmerő és szellemes fiatalembernek volt bátorsága, hogy ne származásuk alapján osztályozza az embereket: *„A származás nem teremt nagyobb különbséget az emberek között, mint az olyan szamarak között, amelyek közül az egyiknek az apja trágát, a másiké pedig ereklýeket hordott.”* Egy későbbi levelében pedig így írt: *„... köztudomású, hogy engem nem kápráztatnak el a nagy nevek viselői, hanem a nagy tettek előtt hajolok meg mély tisztelettel.”*⁶

Nem csoda, ha néhányan nem tudták megbocsátani sem kivételes tehetségét, sem kiváltságos helyzetét. 1725-ben a nagyhatalmú Rohan herceggel kerül ellentétbe, aki lakájaival orvul megbotoztatja⁷, s amikor Voltaire megpróbál lovagias elégtételt szerezni magának: letartóztatják, s ísmét a Bastille-ban találja magát. Ezennel hamar kiszabadul, de azzal a feltétellel, hogy elhagyja Franciaországot és Angliába távozik.

A száműzetés évei

Az Angliában töltött három év⁸ Voltaire életének jelentős állomása. A nyelvet pokolba kívánta, de rendkívül gyorsan megtanulta⁹, s hihetetlenül gyorsan szívta magába mindazt, amire Anglia megtaníthatta: irodalmat, tudományt és filozófiát egyaránt. Ezekben az években szerzi meg azokat az ismereteket, amelyek nemcsak világnézetének kiformalódásában játszanak jelentős szerepet, de az elkövetkező évek munkáihoz is indítást adnak. Főként Newton, Locke-ot tanulmányozta, de Bolingbrooke, Shaftesbury és Shakespeare is hatottak gondolkodására. Ami leginkább meglepte: az angliai kormányzási és törvényhozási rendszer biztosította szabadság, amely lehetővé tette, hogy - a korabeli franciaországi viszonyokhoz képest - a gondolkodók és írók szabadon írhasanak bármiről. *„Annak tartozunk tisztelettel, aki az igazság erejével uralkodik az elméken, s nem azoknak, akik erőszakkal hajtják rabigába az elmét. Nem lehet minden polgár egyformán erős; de lehet mind egyformán szabad; ez az, amit az angolok elértek... Szabadnak lenni annyi, mint csak a törvénynek lenni alárendelve”* - állapítja meg, hogy aztán az otthoni gyakorlatra utalva, hozzátegy: *„A törvényhozás a népek boldogításának és oltalmazásának a művésze. Azok a törvények, amelyek ellenkeznek ezzel, ellentmondanak céljuknak,*

tehát eltörölködök.” „Bevallom - írja később -, ha Angliára gondolok, elfog az irigység.”¹⁰

A száműzetés éveiben - pontosan 1727-ben - kezdi írni XII. Károly svéd király történetét, első modern szemléletű történelmi regényét, amelyet az angliai tartózkodást követő évben fejez be, s 1731-ben jelentet meg. A könyv útja viharos, de átütő sikert arat.¹¹

Az Angliában töltött évekhez fűződik a *Henriász* című tragédiájának kiadása 1728-ban, s az *Értekezés Pascalról* című munkája. Élményeit és tapasztalatait az *Angolországi levelek*-ben örökítette meg. A fiatal felvilágosult tudós ezen merész műve csak később, 1733-ban látott napvilágot, először angol nyelven, miközben ő - titokban - már 1729-ben visszatért Párizsba. Alig öt évig élvezheti a párizsi életet, mert időközben megjelenik az *Angolországi levelek* francia nyelvű kiadása is, melynek példányait a hatóságok - „jelképesen”: írójuk helyett - megégetik. A könyvkiadó-kereskedőt a Bastille-ba zárják, s Voltaire is jól tudja, hogy ismét útban van a börtön felé, ezért idejében elmenekül.

A francia határ szélén lévő Cireyben - barátnője, du Châtelet asszony kastélyában - húzódik meg. Már a következő évben engedélyt kap a Párizsba való visszatérésre, de a művelt és tizenkét évvel fiatalabb asszony közelében nemcsak a zavartalan munka lehetőségét, hanem a boldog szerelem megkötő ígézetét is sikerült megtalálnia. Tizenöt termékeny esztendő telt Cireyben. Ebben az időben kezdi írni - a történelmi művek, tanulmányok mellett - a voltaire-i szellemet kifejezésre juttató híres regényeit és tragédiáit is.¹²

Az emberről írt és *Newton filozófiájának alapelvei*-ről szóló műveit 1737-1738-ban jelenteti meg. S bár egy évvel később a cenzúra betiltja az *Értekezés XIV. Lajos koráról* című, a feudális társadalmat élesen bíráló művét, majd 1742-ben - a pápa jóváhagyása ellenére is! - betiltják a vallási fanatizmust leleplező *Mohamed* című tragédiájának előadását Párizsban: mégis úgy tűnik, hogy Voltaire végre elnyeri az őt megillető elismerést a királyi udvar részéről. Ötvenegy éves korában XV. Lajos hivatalos történetírója és udvari költője, s a következő évben a Francia Akadémia tagjává is megválasztják. Ennek oka, hogy 1743-ban meghalt esküdt ellensége, Fleury bíboros, XV. Lajos minisztere, és Voltaire több barátja is fokozatosan helyet kap a kormányban.

Cireyi nyugalmának és az elismerés rövid időszakát jelentő éveknek hamarosan vége szakad. *Zadig* című kisregényének megjelenési évében, 1747-ben ismét összetűz a királyi udvarral, majd nem sokkal később csalódnia kell Châtelet asszonyban is, aki megcsalja, majd 1749-ben gyermekágyi lázban meghal. „Ilyenek az asszonyok!”¹³ - mondta filozófikusan megfélemlítve arról, hogy a férfiak is ilyenek...

Ezt követően unokahúgával, Denis asszonnyal él Párizsban, s igyekszik munkába fojtani fájaldalmát. Mint akit mindig minden érdekelt: minden harcha beleártotta magát. Belekerült az enciklopédisták¹⁴ körébe is, s bár úgy vélte, hogy egyik-másik eszméjük némi nyesegetésre szorul, azért lelkesen részt vett munkájukban. Mégis jókor érkezik II. Frigyes meghívása, s Voltaire 1750-ben Berlinbe utazik, hogy ezennel három évet töltsön a felvilágosult porosz uralkodó udvarában.¹⁵

Nagy Frigyes szellemessége majdnem olyan volt, mint a Voltaire-é, s korának leghatalmasabb uralkodója egyenrangú barátként bánt vele. Még azt is megengedte, hogy Voltaire megfeleljen neki - társaságban is -, azzal a hírhedt szellemességgel, amely gyilkolni tud anélkül, hogy sértene. A szellem fejedelme azonban nem sokáig fér össze a hatalom képviselőjével, mert Voltaire-nek sikerül magára haragítania Nagy Frigyest, aki úgy látszik, mégsem tudott beletnyugodni, hogy „mindenki a saját ízlése szerint üdvözüljön.”¹⁶

Voltaire-nek tehát ismét szedelőzködni kell. 1753-ban tér vissza Franciaországba, de - írásai és nézetei miatt - XV. Lajos végleg kitiltja Párizsból. Rövid időre Elzászban telepedik le.

Berlini tartózkodása idején több jelentős műve látott napvilágot.¹⁷ Ebben az időben kezdte el egyik legfontosabb filozófiai műve, a szinte másfél évtizeddel később befejezett és megjelenő *Filozófiai szótár* megírását is.

Az újabb száműzetés oka ezennel az 1739-ben cenzúra által betiltott történelmi művének 1751-es berlini kiadása: *Értekezés XIV. Lajos koráról*. Voltaire történelmű tárgyú műveiben kétségtelenül újszerű és modern történelemszemlélettel jelentkezik. Már fiatalkori művében - a XII. Károly svéd királyról szóló regényes élettörténetében is - a gazdasági és politikai tényezők összefüggésében mutatja be hősét. Később egy egységesítő elvet keresett a történetíráshoz, és úgy vélte, hogy ez a művelődéstörténet lehet. Épp ezért - állapítja meg az *Értekezés a nemzetek erkölcséről és szelleméről* című munkájában - csak a filozófusoknak lenne szabad történelmet írni. Ellenkező esetben a történelem nem egyéb, mint egy sereg csalás, amit a halott körül elkövetünk; átalakítjuk a múltat, hogy megfeleljen a jövőt illető szándékainknak. A történelem azt bizonyítja, hogy a történelemmel mindent be lehet bizonyítani. „Azok a történészek, akik azt hiszik, hogy megjósolhatják a jövőt, méltatlanok arra, hogy megírják a múltat.” - S a történész Voltaire nem is mulasztja el soha az alkalmat, hogy korának feudális társadalmát sziporkázóan szellemes bírálatban részesítse, kipellengérezze: a történelmi eseményeket cinikus megjegyzésekkel, egy-egy aforizmával fűszerezi. Ez különben stílusának egyik legsajátosabb alkotóeleme. S mivel szenvedélyes igazmondó, aki nyíltan kimondja az igazságot, minden ilyen aforizmája vagy ironikus megjegyzése egy-egy csapás kora társadalmának visszaságaira. „Nem hiszem - írja -, hogy a történetírásnak az előkről is szabad beszélnie: az egyiptomiak ítélkezéseit kell utánoznia, amelyek csak akkor döntöttek az állam polgárainak érdemeiről, amikor azok már halottak voltak.” - Az a Voltaire pedig, akit még fiatalkori művének írása idején csodálattal töltött el XII. Károly hódító egyénisége, az *Oroszország története* című munkájának elején már ezt írja: „XII. Károly története szórakoztató, I. Péteré pedig tanulságos.” Későbbi írásaiban pedig a történelmet „bűnök és szerencsétlenségek sorozatának” látja. „A békés és ártatlan tömeg mindig nyom nélkül tűnik el ezekről a színpadokról. A főszerepet viszont romlott becsúgyak játsszák...” S ez már annak a Voltaire-nek a hangja, aki a mesterségek újjászületésében, valamint az élelmiszerek árában egy-egy nép gazdagságát vagy szegénységét látja visszatükröződni, s arra a következtetésre jut, hogy „a békés és boldog kormányzás föltötte áll minden katonai dicsőségnek.” Épp ezért fogalmazza meg - modern történelemszemléletére jellemzően - célkitűzését is: „Tárgyam nem az apró té-

nyek puszta részletezése, nem törődöm a nagyurak történetével sem..., de tudni akarom, milyen lépcsőfokon haladtak az emberek a barbárságtól a civilizáció felé.”¹⁸

Egyáltalán nem csoda, hogy korának abszolutisztikus udvara nem tudta „megemészteni” mindezt, s XV. Lajos elrendelte, hogy „ez a francia, aki oly merész volt, hogy először embernek tartotta magát s csak aztán franciának: soha többé ne tehesse lábát francia földre.”

„Aki hazáját szolgálja, gyakran hálátlant szolgál.” És „Igazságot hirdetni és hasznos dolgot javasolni az embereknek, az biztos módja annak, hogy üldözzenek minket” - vonja le a keserű tanulságokat a közel hatvan éves filozófus, és olyan otthont - „kellemes sírt” - keres magának, ahol nemcsak szabadon kinyilváníthatja nézeteit, de biztonságban lehet - s távol - a hatalmasok zaklatásaitól is.¹⁹ Már épp elég alkalmá volt megtapasztalni, hogy: „Veszedelemes, ha igazunk van olyan dolgokban, amelyekben tekintélyes embereknek nincs igazuk.”

1754-ben Svájcban telepedik le, s az Enciklopédia számára ír cikkeket. A következő évben megvásárolja a Délices kastélyt Genf közelében. Itt már úgy tűnik, hogy végre igazi otthonra talált, ahol derűs nyugalommal élheti le hátralevő éveit. Nagyvilági életet él, fogadásokat ad, és kiterjedt levelezést folytat, amikor - a „nevető filozófus” - életét újabb, sorozatos megrázkodtatások érik.

Mindenekelőtt mélységesen megrendítette az 1755-ös lisszaboni földrengés híre. A több ezer emberéletet kioltó természeti csapás megingatta a gondviselésbe vetett hitét, s az üldözésektől, csalódásoktól amúgy is sokat szenvedett filozófus optimizmusát. Élete eme válságos időszakának hangulatát, vívódásait és kétségeit jól tükrözi a következő évben kiadott műve - *Költemény a lisszaboni vészről* -, amely a természetet is az emberi szenvedések érzéketlen, szenttelen szemléljének láttatja. Itt jelenik meg teljes jelentőségében a régi dilemma: Isten képes-e beavatkozni a világ sorsának alakulásába, vagy Őt is kötik az általa egyszer s mindenkorra elrendelt és megváltozhatatlan természeti törvények?²⁰

A lisszaboni katasztrófáról szóló költeményében Voltaire, aki „egykor nem ily sötét hangon dalolt”, ezennel „holdogtalan halandónak” bizonyul: „Csak szenvedni tudok, nem zúgolódní” - írja. E „belső válság” okozta elkeseledését csak fokozta, hogy 1756-ban kitört a hétéves háború, Franciaországban pedig évről-évre forróbb lett a talaj a szabadgondolkodók talpa alatt. Egyre nyíltabban tombolt - és szedte áldozatait - a fanatizmus. Az ember - úgy látszik - nem tanul saját ostobaságaiból sem. 1757-ben hetiltják az Enciklopédia további kötetének megjelenését, s ezzel kezdetét veszi az enciklopédisták heves üldözésének kora.²¹

Mindezek tetejében Rousseau nyilvánosan válaszolt a lisszaboni földrengéssel kapcsolatos költeményére, s válaszában - az embert érő szerencsétlenségekért - magát az embert vádolja, amiért nem tér vissza természeti állapotához (Jelszava: Vissza a természethez).²²

A Voltaire és Rousseau közötti ellentét jóval régebbi eredetű ugyan, és elvi alapokra visszavezethető vitáik nem voltak mentesek a kölcsönös szemé-

lyeskedésektől sem,²³ de Voltaire-t ezennel mélyen felbőszítette Rousseau állásfoglalása és nézeteinek egyre növekvő népszerűsége.²⁴ Bosszúságában Rousseau ellen fordítja azt az éles és szikrázó pengéjű gyilkos iróniát - „Voltaire gúnyolódását” -, amely halálos biztonsággal talált az emberek és dolgok elevenére. Azt a mindig lényegre tapintó, minden fonákságot felfedő és minden ellentmondást kiélező epés elmésséget - „kaján mosolyt” -, amellyel ellenfeleit és tanaikat nevetségessé tette. Később, amikor Rousseau megküldte neki „pedagógiai hőskölteményét”, az Emilt,²⁵ - Voltaire így válaszolt: *„Megkaptam uram, az emberi faj ellen írott új könyvét, s nagyon köszönöm... Soha senki nem próbált ilyen elmésen állattá változtatni bennünket; könyvének olvasása közben az embernek kedve kerekedik, hogy négykézláb járjon. De mert erről a szokásról már körülbelül hatvan esztendeje letettem, úgy érzem, hogy sajnos, lehetetlen visszatérnem hozzá.”*²⁶

A felvilágosodás eme két nagy alakja közötti ellentétben, épp mert világnézeti jelentőségű elvi alapokra vezethető vissza, ismét láthatóvá válik a szinte végletekig vitt értelem és ösztön közti szakadék. Mint látni fogjuk, Voltaire leírja ugyan, hogy: *„Olyan ostoba és gonosz világot fogunk itthagyni, mint aminőt érkezésünkkel találtunk itt”* -, de még a csalódásai idején elhatalmasodó pesszimista hangulat ily méretű kiábrándultságában is szinte fanatikusan hisz az értelemben, s meg van győződve, hogy a civilizáció vádolása gyerekes ostobaság. Abban egyetért Rousseau-val, hogy „a dolgok rosszul állnak”: *„Ma még ostoba az emberiség - írja, hogy még ugyanazon mondatban hozzátegy: - de végül csak elhatol a felvilágosodás fénye a becsületes emberekig.”* Mert Voltaire valóban hiszi, hogy: *„Szóval és tollal felvilágosodottabbá és jobbá tehetjük az embert.”* S ezen az alapon vallhatta - Rousseau-val ellentétben, aki ilyen értelemben nem igen hitt az értelemben -, hogy: *„Az aranykor - ha létezik - nem mögöttünk, hanem előttünk van.”* Csak tenni kell érte... S ekkor kezdődik el életének legnemesebb korszaka.

Ferney - Voltaire

1758-ban a 64 éves filozófus - végre - állandó otthonra talált a francia-svájci határszélen megvásárolt birtokon, Tournay-Ferneyben. A viszontagságos vándorévek után itt telepedett le végérvényesen, mert Svájc területén biztonságban érezhette magát.²⁷

Ferney hamarosan „a világ szellemi középpontjává lett”, ahol a házigazda, mint valami filozófus uralkodó fogadta „Európa szellemi elitjét”, de nemegyszer nála találtak menedéket az üldözöttek is. A látogatók szakadatlan áradását rendkívül fárasztónak és költségesnek érezve panaszkodik ugyan, hogy „egész Európa szállodása” lett - s még azt is hozzáteszi, hogy: *„Isten óvjon meg a barátaittól, az ellenségeimmel magam is elbánok!”* -, de az kétségtelen, hogy életének ez a legmaradandóbb értékű és legtermékenyebb időszaka. Itt írja meg életműve legjavát: filozófiai kisregényeinek nagy részét, az Enciklopédiának szánt címszavakat, a Filozófiai szótárt, pamfletjeinek és vitairatainak többségét, s a méreteiben és érdekességében egyaránt lenyűgöző levelezésének több ezer darabját. Ugyanakkor innen indít fergeteges és irtalmatlan támadást mindenfajta zsarnokság, fizikai és szellemi kizsákmányolás,

emberi méltóságot megalázó igazságtalanság és elnyomás ellen. S nem utolsósorban: Ferney-ből száll síkra a humanista filozófus és vérbeli ügyvéd - maga is mint „az üldözöttek Don Quijotéja” - az üldözöttekért, s a vakbuzgóság áldozatainak igazáért.

Voltaire-t a lisszaboni földrengéssel kezdődő „válság időszakának” eseményei nem törték meg; a sorozatos megpróbáltatások és csalódások életfilozófiáját komorabbá tették ugyan, de őt - a gondolkodót és az emberi méltóságot védő világpolgárt - megacélozták. A zsarnoki igazságtalanság fel-emelte, és a „nevető filozófus” tökéletesen komoly ember lett. Amikor d’Alembert azt írta, hogy egyformán megutálva államot, egyházat és népet, mindennel csak gúnyolódni fog, Voltaire így vélekedett: *„Ez nem tréfára való idő, az elmésség sehogy sincs összhangban a mérsárlással.”* - Ekkor már nem volt „egyszerű íróember” többé: *„A filozófusnak nem szánnia kell a szerencsétleneket, hanem cselekednie érdekükben.”* Szenvedélyesen vetette bele magát a nagy eszmei, politikai, irodalmi csatákba, és mindenütt hallatta szavát, ahol alkalom nyílt az abszolutisztikus udvar, a vallásos türelmetlenség, a vakbuzgóság és az igazságtalan igazságszolgáltatás túlkapásainak leleplezésére. *„Aki megbocsájtja a gaztettet, cinkossá válik.”* Úgy forgatta a tollat, mint a kardot; s viaskodásában minduntalan odasuhint egy-egy csattanós csapást. *„Ez idő alatt, ha csak elmosolyodtam is, szemrehányást tettem érte magamnak, mint valami bűnért.”*

„Ha megtámadnak, úgy verekszem, mint az ördög, nem engedek senki fiának, de lelkem mélyén jó fiú vagyok” - vallja önmagáról, s tegyük hozzá, hogy Voltaire mindig önmagát érzi megtámadva, midőn igazságtalanság történik valahol! S valóban, úgy küzd az igazságért, „mint az ördög”. Leleményessége és termékenysége páriját ritkítja: a legváltozatosabb, és az alkalomnak megfelelően mindig a leghatékonyabb műfajokat állítja céljai szolgálatába. A „bahonaság” ellen indított irtóhadjárat sikere érdekében felhasznált szinte minden szépirodalmi, tudományos és publicisztikai műfajt: tragédiát és vígjátékot; eposzt és szatírárt; tanmesét és tankölteményt; episztolát és epigrammát; regényt és gúnyírárt; párbeszédet és értekezést; kommentárt és kritikát; történetírást és történelembölcseletet; filozófiai népszerűsítő művet és szótárt; lázító röpiratot és levelet, vagyis „a legelképezhetőbb összevisszaságát a propagandának, amit valaha egyetlen ember végzett.” S minden művével frappánsan igazolta saját állítását: *„Minden műfaj jó, kivéve az unalmas műfajt.”*

Méltatói szerint keményebben és többet dolgozott, mint korának bármely más embere. Vallotta: *„Minden ember jó, csak a tétlen nem.”* *„Hogy valaki nincs elfoglalva vagy nem él, az egyre megy. Ha nem akarsz öngyilkos lenni, legyen mindig valami dolgod.”* A már idős „ferney-i remete” pedig így vall: *„Minél inkább öregszem, annál szükségesebbnek találom a munkát. Idővel a legnagyobb gyönyörűséggé válik, s pótolja az élet illúzióit.”* - A *Candide* utolsó lapjain pedig így ír: *„... a munka pedig arra jó, hogy messze tartson tőlünk három nagy bajt: az unalmat, a bűnt, a szükségetet... Dolgozzunk, ne okoskodjunk... ez az egyetlen módja annak, hogy tűrhetővé tegyük az életünket.”* - Ő pedig - ismerősei szerint - csak idejével fukarkodott: *„Attól félek, hogy meghalok, mielőtt valami szolgálatot tehettem volna.”*

1759-ben jelent meg a *Candide*, Voltaire ma is legnépszerűbb filozófiai kisregénye, „a század írásművészetének csúcsa”, amely egyben az író filozófiájának csúcspontja is. „Voltaire ujjai közt rohan és kacag a toll” - írta róla Anatole France, és való igaz: pesszimizmust ennél vidámabban talán még sohasem bizonyítottak. Az olvasó, aki engedi, hogy magával ragadja az elbeszélő lángelméje, jóízű nevetés közben tanulhatja meg, hogy „ez a világ a siralom völgye”, de különösebb ok még sincs az elkeseredésre: létezésünk ténye nem kell megrémítsen azért, mert életünk nem is annyira boldogtalan, mint be akarják beszélni nekünk. Így lesz - végső soron - a *Candide* is optimista mű.²⁸

Ami ellenben a korabeli franciaországi helyzetet illeti, kétségtelen, hogy csak ilyen *candide*-i optimizmussal lehetett derűlátóan vélekedni az országban uralkodó állapotokról. A feudális egyházi hatalom nemcsak állam az államban, de az államhatalom fölé akar kerekedni, s minden eszközt felhasznál és szentesít céljai érdekében. A szabadgondolkodók és protestánsok elleni terrorhullám eredményeként szinte állandóan égnek a könyvmáglyák; az enciklopédisták üldöztetése pedig annyira fokozódik, hogy egyre kevésbé érezhetik biztonságban magukat. 1760-ban - a Palissot látomásai című, d'Alembert-nek dedikált könyvében kifejtett nézeteiért - letartóztatják és a Bastille-ba zárják Morellet abbét²⁹; az enciklopédistákat pedig nyíltan támadják úgy az Akadémián, mint a sajtóban és színdarabokban...

Voltaire - kihasználva a ferney-i „író-fejedelmi rezidencia” biztosította függetlenségét - azonnal a fanatizmus üldözötteinek segítségére siet, s minden vonalon ellentámadást indít. Valóságos kénköves lángot szór a „vaskalaposokra”.³⁰ „*Nincs iróztatóbb annál a majomnál - írja -, aki egy ideig szabadon kitombolhatja tigrisösztoéneit.*” S mindjárt 1762-ben megjelenteti *Jean Meslier* végrendeletének kivonata,³¹ *Az Ötvenek szentbeszédei* és *A becsületes ember katekizmus*a című vitairatait, amelyekben heves támadást intéz a katolikus egyház intézményei és dogmái ellen.

„A türelmesség apostola” azonban nemcsak eszmei síkon veszi fel a küzdelmet, hanem a gondolat- és lelkiismereti szabadság nevében cselekvőleg is szembeszáll mindenféle előítélettel. Jellemző - és lenyűgöző - az üldözött Rousseau³² iránt tanúsított humanista magatartása is: „*Egy szóval sem értek egyet abból, amit mond, de mindhalálig védem a jogát, hogy elmondhassa!*” Mert az, hogy valaki másként gondolkodik, vagy más a meggyőződése mint nekünk, még nem jelent feltétlenül bűnt, sem okot arra, hogy üldözzük; sőt egyenesen „*nevetséges mind az élőket, mind a holtakat ilyesmiért zaklatni: azt hiszem mindenkinek szabadon kell rendelkeznie teste és lelke fölött; a leglényegesebb, hogy soha ne háborgassuk felebarátainknak sem testét, sem lelkét.*” A menekülő Rousseau-t, kivel eddig gúnyosan polemizált, most „szegény vértanú”-nak nevezi egyik levelében, és meghívja, hogy lakjon nála.³³

1762-ben sikerült annyira gyengítenie a pápaság hatalmát Franciaországban, hogy végre feloszlatták és kiűzték az országból a jezsuiták társaságát. A „vaskalaposok” inkvizitori türelmetlenségének szelleme azonban - az elkövetkező években is - tovább élt, sőt a janzenisták³⁴ vakbuzgósága által erősödve, tovább szedi a maga áldozatait. Voltaire, aki jóelőre - még a jezsuiták kiűzésének évében - tisztán látta e veszélyt³⁵, felháborodástól remegő hangon írja ha-

rátjának, d'Argental-nak: „Az inkvizíció rémségei elhalványulnak a janzenisták büntető bizottságának kegyetlenkedései mellett. Emberevő paprikajancsik! Akik a legnagyobb hidegvérrel követnek el felháborító embertelenségeket, és nyugodt lélekkel ülnek le vacsorázni oly kegyetlenkedések után, amilyenekbe még a részeg vademberek is belesápadnának.”³⁶

Először az ártatlanul kivégzett Rochette³⁷ védelmében lép fel, majd a vallási türelmesség szempontjából már sokkal nagyobb visszhangot kiváltó Calas-ügyben³⁸ siet a vakbuzgóság áldozatainak megsegítésére. Amikor a „vesztett ügyek prókátorának” szerepét is vállalja, s küzd a társadalmi igazságtalanságok áldozatainak igazáért és életéért, vagy - ha attól már megfosztotta őket a törvény álruhájába öltöztetett fanatizmus - legalább becsületük rehabilitálásáért, akkor ezt nemcsak az egyének védelmében teszi, hanem egyben hazája becsületének - a világ és az utókor szemében való - megvédése érdekében is.³⁹

Voltaire tulajdonképpen csak az ítélet végrehajtása után került kapcsolatba a Calas család büntársként üldözött többi tagjaival - Calas feleségével és másik fiával -, de mindent megmozgat megmentésükért. Követeli a per újrafelvételét, Calas és az ártatlanul szenvedő család rehabilitását. Csak 1762 április közepétől július közepéig huszonkilenc mozgósító levelet küld szerte a nagyvilágba, de ő maga szolgáltatja az anyagot a per lefolytatásához is. Energikus közbelépésének köszönhetően, valamint befolyásos barátai és ismerősei segítségével, sikerül nemcsak újra tárgyalatnia a Calas-pert, de - hároméves küzdelem árán - a felmentő ítéletet is kimondatja, s a közvélemény hatalmával kényszeríti a királyt, hogy kártérítést fizessenek az üldözött családnak! Párizs népe fáklyásmenettel ünnepelte Voltaire-t és az igazság győzelmét...

A Calas-per újrafelvételének évében, 1763-ban jelentette meg az *Értekezés a vallási türelemről* című művét, amelyben „tömegestől közölt elrettentő példákat a türelmetlenségről”, s leleplezte és megbélyegezte az eretneküldözést végző bíróságot, a tudatlan és elfogult bírák tévedéseit, az igazságszolgáltatás középkori eszközeit és kegyetlenkedéseit. „Aki azt mondja: úgy gondolkozz, ahogy én, vagy Isten megbüntet, az hamarosan azt mondja majd: úgy gondolkozz, ahogy én, vagy megöllek.”⁴⁰ „A türelmesség apostola” ezen művével nemcsak a Calas család rehabilitálásához járult hozzá, hanem eredményeként - néhány évvel később már - vallási okból kivégzés vagy gályára küldés sem történt többé a francia királyság alatt.

Még be sem fejeződött a Calas-ügy, amikor Voltaire megszervezi az ugyancsak ártatlanul üldözött Sirven és más elítélt protestánsok védelmét.⁴¹ Bár a vakbuzgóság által vád alapján üldözött protestáns Sirven szerencsésebb, mint Calas, mert neki sikerült szökéssel megmentenie életét: Voltaire - érte és családjáért vívott - harca a fanatizmus által befolyásolt bírák ellen semmivel sem könnyebb. Az agg filozófus ezúttal is igyekszik egész Európa közvéleményét megmozgatni, hogy ezáltal is nyomást gyakorolhasson a francia igazságszolgáltatási szervekre.⁴²

1764-ben jelenik meg a *Filozófiai szótár* című „sátáni könyve”, amelynek egyes címszavait még Nagy Frigyes udvarában kezdte el megírni. Ezt a saját haladó nézeteit tartalmazó könyvet, melynek szinte minden cikke

mintaképe a rövidségnek, világosságnak, sziporkázó elmésségnek és ugyanakkor írója katolikus egyházat és rendszert bíráló merészségének -, a párizsi zaklatásokat megkerülve külföldön adta ki, de példányait hamarosan a Grèvetéri máglyán égették el a következő évben kiadott *Levelek a csodatételekről* című munkájával és - La Barre lovaggal együtt.⁴³ Könyvei égetésének hírére sziporkázó és gúnyos aforizmával felelt: „*Könyveim olyanok, mint a gesztenye: minél inkább sütik őket, annál kelendőbbek!*” De az ártatlanul megkínzott és kivégzett La Barre lovag esete mélységesen felháborította. „*Így kell híven szolgálni a vallást, így kell igazságot szolgáltatni!*” - írja maró gúnnyal, és az 1766-ban írt - s összes befolyásos barátainak megküldött - La Barre lovag halálának története című vádiratában hozzáteszi: „*Sajnos, többektől hallottam, hogy nem tehetnek róla, de utálatra méltónak tartják azt a szektát, amely csak hóhérok segítségével tartja fenn magát.*” Ezért zárja leveleinek egész sorát az „*Ecrassez l'infâme!*” - „Tiporjátok el a gyalázatost!” felhívással. S bár még a Sirven család felmentését sem sikerült kivívnia, azonnal sziszifuszi küzdelembe kezd La Barre rehabilitásáért, valamint megszökött társáért, Étalonde-ért.⁴⁴

Hogy Voltaire sokoldalú harca az üldözöttek védelmében mennyire nem volt veszélytelen vállalkozás, az a La Barre-eset kapcsán is jól látható. Az elfogult és fanatikus hírák teljesen megalapozatlan vádak - istentelenség és az enciklopédisták műveinek olvasása - alapján ítélik el a szabadgondolkodó La Barre lovagot. Ugyanakkor Pasquier, a francia parlament főügyésze támadja az enciklopédistákat, és főként Voltaire-t, sejtetve, hogy „a modern filozófusok felforgató eszméi mérgezték meg a vádlottak lelkét.” - Erre Voltaire már címében is sokatmondó munkája - *Mily borzalmas veszélyt jelent az olvasás* - megjelentetésével adja meg a választ. „*Akik azzal az ürüggyel üldöznek egy filozófust, hogy tanai veszedelmesek lehetnek a közösségre, éppoly értelmetlenek, mint azok, akik attól félnek, hogy az algebra tanulmányozása megdrágítja a kenyeret a piacon.*” A Grenoble-i felső bíróság államügyészének írt, 1766 áprilisában keltezett levelében pedig hozzáteszi: „*A filozófia megszereteti az emberekkel az erényt, s meggyűlölteti velük a fanatizmust, és merjem-e mondani, bosszút áll a babonaságok következtében magán az Istenen esett sérelmekért is.*” - Az ekkor hetvenkét éves Voltaire - elővigyázatosságból - mégis a Svájc belsejében fekvő Eaux de Rolle-i üdülőhelyre vonul vissza: „*Van olyan ország, amelytől hatszáz mérföldnyire kell lennünk, hogy hasznos igazságokat mondhassunk meg neki*” - írja, s közben sürgeti a per fellebbviteli tárgyalását abban a reményben, hogy La Barre felmentése esetén elégtételt szolgáltatnak az enciklopédistáknak is.

„Az üldözöttek Don Quijotéja” a La Barre-perrel egy időben kezdi el harcát Lally generális rehabilitása ügyében,⁴⁵ és egy évvel később, egy Martin nevű egyszerű parasztember védelmében is.⁴⁶ Ez utóbbi esetek rendjén láthatóvá válik, hogy Voltaire nemcsak a vallási előítéletek s a fanatizmus ellen szállt síkra az igazság és az üldözöttek védelmében, hanem olyan esetekben is, amikor az igazságtalanság politikai vagy jogi vétségek következménye volt. Bírálata ilyenkor már nyílt és közvetlen támadás a korabeli feudális rend, annak maradi és barbár képviselői, valamint a hatalmukat biztosító igazságtalan és idejétmúlt törvények egész jogi rendszere ellen. Ezt bizonyítja különben

életének utolsó éveiben vívott elszánt küzdelme is, amelyet a robotmunka eltörléséért, a birtokán és annak környékén élő jobbágyok felszabadításáért, a protestáns házasságok érvényesítéséért, és általában a tömegsorsok boldogításáért folytatott.⁴⁷

A többéves küzdelem hatalmas energiát, türelmet és nem utolsósorban nagy áldozatokat követelt Voltaire-től. Már csak azért is, mert a nagy visszhangot kiváltó Calas-ügy után a közvélemény érdeklődése úgy csökken, mintha az emberek belefáradtak volna a küzdelembe; az akkoriban Voltaire-t oly lelkesen támogatók legtöbbször a részvéte is tompul, s az aggastyán filozófusnak - a mellette haláláig kitartó leghívebb barátai és támogatói kivételével - szinte egyedül kell megvívnia harcát egy egész elnyomó rendszer gépezetével szemben. S hogy mindez nem könnyű, de nem is veszélytelen vállalkozás, azt jól mutatják az ellene irányuló támadások. Egy-egy ügyének győzelemre vitelehez - a legtöbbször - hosszú évek türelmére, kitartására és fáradhatatlan elszántságára van szükség. Így például a Sirven család esetében szinte tíz évre van szükség, amíg 1771-ben sikerül végre kimondatnia a felmentő ítéletet. A hír hallatán a hetvenhét éves filozófus könnyekre fakad, s a következő év elején - az ártatlanul kivégzett Calas kisebbik lányához - írt levelében meghatottan számol be a „küzdelmes harcok árán” kivívott eredményekről.⁴⁸

A *Jámbor vadember* című remekét 1767-ben adta ki; főhőse - a vakbuzgó jezsuiták által hörtönbe vetve - gyilkos iróniával „*agyafúrt himpellérek*”-nek nevezi a vadon élő, de jámbor testvéreinél is veszélyesebb, fanatikus vaskalaposokat és udvari embereket; a civilizálódó világot pedig nagyon is rossznak és szájalmasnak látja. 1770-ben jelentette meg a *Kérdések az Enciklopédiából* című művét, amelyben olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyek az Enciklopédiából - a cenzúra „közbelépése” miatt - kimaradtak. *Óda a Szent Bertalan-éji vérfürdő 200. évfordulója alkalmából*, valamint a *Minoszi törvények* című fanatizmus-ellenes írásai 1772-ben láttak napvilágot.

Hat évet igényelt a Jura menti jobbágyok ügyének győzelemre vitele is, s közben 1776-ban, már a halált váró 82 éves filozófusnak ismét a Nagy Frigyeshez való menekülés tervét kell fontolóra vennie: „... *hogy ne legyenek többé szemtanúja a hazámban dúló fanatizmus gáztetteinek. Látom, ismét szabadjára engedték az ezelőtt néhány becsületes ember által féken tartott szörnyetegeket. Egy cseppet sem lepődnék meg azon, ha a fanatikusok megrendeznék a filozófusok Szent Bertalan-éjszakáját.*”⁴⁹ Hasonlóképpen, bár „egyet-egy földet megmozgatott” Lally generális rehabilitálásának érdekében is: a per befejezésére csak tizenkét év múlva kerül sor, amikor Voltaire már halálos ágyán fekszik, s félig eszméletlen állapotban értesülhet utolsó győzelmének híreről.⁵⁰ Életének eme „tömegsorsok boldogulását” szolgáló éveiben is változatlanul keményen és sokat dolgozott, bár egészségi állapota néha hónapokig lehetetlenné tette ezt.⁵¹

Epilógus

„Soha senkinek sem hízelegtem, soha senkitől magam részére nem kértem semmit. Egyetlen elégtételem ez volt: ily módon érzelmeimet

szabadon nyilváníthattam ki, és mindig megmondhattam az igazat. Eljő majd egyszer az a kor is, amikor elhamvad a gyűlölet parazsa, megszűnik a pártoskodás. Akkor majd egyedül az igazság marad fenn.”

Amikor megszületett, még teljes fénykorát élte a feudális abszolutizmus. Amikor meghalni készült: vele halódott pusztulásra ítélt kora is, s már éreztették hatásukat a halála után tizenegy évvel királyságot és Bastille-t rombadöntő viharos változások előszelei.

Életének nagy részét Párizstól, s hazájától is távol töltötte a sokat üldözött, hányatott életű gondolkodó, aki életművének egészével előkészítője és munkálója volt a hazájában végbemenő történelmi változásoknak. Életének utolsó éveiben végül mégis megérhette - legalább felvilágosult kortársai s a humánus emberi szellem tekintélyének hódolók részéről - az őt megillető elismerést és ünneplést.

Mint láttuk, már a Calas-ügy idején mellette foglalt állást a közvélemény, s az igazságért vívott harcának győzelmét fáklásmenettel ünnepelte Párizs népe. Barátai és tisztelői 1770-ben gyűjtést indítottak mellszobrára, s bár Voltaire tiltakozott az egész vállalkozás ellen,⁵² minden bizonnyal jól esett neki az elismerés. A Jura menti jobbágyok ügyének győzelemre vitele idején, 1777-ben Voltaire-t ünnepli az egész Ferney, s az iránta érzett tisztelet és elismerés jeleként, a falu a Ferney - Voltaire nevet veszi fel.

Életének utolsó évében elfogta a vágyakozás, hogy halála előtt még egyszer láthassa szülővárosát. Hintója 1778 februárjában gördült be Párizsba, ahol fogadott lányánál szállt meg.⁵³ Szobáját már másnap valósággal ostrom alá veszik a látogatók,⁵⁴ s egymást követik a fogadások és ünneplések, amelyek végül annyira elcsigázzák az agg filozófust, hogy február 26-án rosszul lesz. Azt hiszi, hogy elérkezett élete utolsó órája, s mivel irtózik még a gondolatól is, hogy - a szabadgondolkodókkal szemben alkalmazott szokásos egyházi gyakorlat szerint - nem részesítik rendes temetésben, hanem a szemétdombra vetik: meggyón, de hitvallását nem tagadja meg!⁵⁵ S mivel egészségi állapota kissé javul időközben, az áldozásról és az utolsó kenet felvételéről is lemond.

Egészségi állapota annyira javul, hogy március 30-án a jelenlétében mutatják be Irène című darabját a Comédie Française-ban. A darab óriási sikere, s azt követően Voltaire viharos ünneplése nemcsak dicsőségének csúcspontját jelenti, de egyben - kétségtelenül - a század történelmi eseményei közé tartozott.⁵⁶ A humanista filozófus a legszebb elismerést talán mégis attól az egyszerű, ismeretlen párizsi asszonytól kapta, aki 1778-ban, az utcán, füle hallatára így szól valakihez: „Nézd, itt megy a Calas család megmentője!”

Élete utolsó pillanatáig kíséri azonban ellenségeinek, a gondolat és lelkiismereti szabadság, a türelem és az igazság ellenségeinek engesztelhetetlen gyűlölete is. S halála után sem szűnik meg üldözni és gyalázní.

1778. május 30-án bekövetkezett halála után holttestét barátai csempézik ki Párizsból; az éjszaka leple alatt - kocsiba ültetve, mintha élne -, mert az egyház megtagadta a temetést. Így is csak másodunokaöccsének, Mignot abbenak közbelépésére sikerült nyugalomra helyezni a De Scellieres apátság ká-

polnájában. Hamvainak a Panthéonba való ünnepélyes áthelyezésére csak 1791. július 11-én kerülhetett sor, a forradalom győzelme után. A fanatikus gyűlölet, amely már életében „az üldözöttek Don Quijotéjára”-vá tette: ide is követi, sírjában sem hagyja nyugodni.⁵⁷

A mintegy 23 évvel későbbi halottgyalázás azonban csak abban tehetett kárt, ami amúgy is mulandóságra ítélt: a holtak földi maradványaiban. Az életműben már semmiesetre sem.

Voltaire irodalmi hagyatéka hetvennél több kötetet tesz ki; ez már önmagában is hatalmas szellemi energiáról, rendkívüli teljesítményről vall. A német költőfejedelem, Goethe - mindenestre - „csekély” negyvenöt jelzővel méltatta Voltaire-t!⁵⁸

Ma már talán csak néhány filozofikus kisregénye él igazán elevenen, s ami írásai közül a legmaradandóbbnak bizonyult: az a két emberöltőt átfogó - méreteiben és érdekességében egyaránt lenyűgöző - levelezés, amelyet kortársaival - uralkodókkal (mindenekelőtt Nagy Friggyessel, és - Voltaire szép jelzőjével - „Észak Szemiramisza”, azaz II. Katalin cárnővel), filozófusokkal és írókkal (elsősorban d'Alembert-tel), közéleti és társasági személyekkel, barátival és ismerőseivel, valamint ellenfeleivel - folytatott. A legújabb kutatások eredményeinek ismeretében a Voltaire-levelek száma mintegy tizenötezerre tehető, s ebben a „műfajban”, amely leghívebben tükrözi egyéniségét és gondolkodását: mindmáig utolérhetetlen maradt.⁵⁹

Az életmű egészének hatása azonban jóval több ennél, s azt - teljességgel - felmérni minden bizonnyal lehetetlen. A legjobban talán az a felirat jellemzi, amely a Voltaire hamvaiból egyedül megmaradt - s halála után egyik nevelt lánya által külön őrzött - szívét tartalmazó urnán olvasható ma is, a párizsi Bibliothèque nationaleban:

„A SZÍVE ITT VAN, SZELLEME MINDENÜTT.”

(Folytatjuk)

Jegyzetek

¹ Voltaire korának Franciaországát a hatalmas vagyonnal és egyre nagyobb befolyással rendelkező katolikus egyház - és szerzetesrendjeinek, mindenekelőtt a jezsuitáknak, nemegyszer az államhatalom fölé növvő - hatalmi törekvései jellemzik. S ezzel együtt mindaz, ami - szinte egész Európában - az ellenreformációra jellemző volt: a protestánsok és szabadgondolkodók iránti türelmetlenség, majd nyílt terror és üldözés. - XIV. Lajos (1643-1715) feudális abszolutizmusának virágkorában az egyház állam az államban, s a „Napkirály” gyóntatójának - a fanatikus jezsuita Le Tellier atyának - irányításával egyre erősödő befolyást gyakorol a vallási téren erőtlén kezű uralkodóra, aki hol az államhatalom megerősítésére törekedett az egyház rovására, hol engedményeket tett az egyház javára; végül - pápai „intelmektől” megfélemlítve - 1685-ben visszavonta a vallásszabadságot biztosító Nantes-i Ediktumot. Ezzel szabad kezet adott a jezsuitáknak, s felszította a vallásüldözések hamu alatt ízzó paraszát, ami nemcsak 200 ezer hugenotta kivándorlását eredményezte, hanem az ország belső válságának elmélyítését is. XIV. Lajos halála után a helyzet csak annyiban változik, hogy kiskorú utódja - dédunokája, az

1715-ben még csak ötéves XV. Lajos (1715-1774) - helyett a tényleges hatalmat egyenesen Fleury bíboros-miniszter gyakorolta egy ideig...

² Óda az Igaz Istenről és Episztolák című epigrammái, amelyeket Fleury, André-Hercule (1653-1743) bíboros ellen írt.

³ A börtönben veszi fel - ismeretlen okokból - a „Voltaire” írói nevet.

⁴ Tragédiáját egymás után 45-ször adták elő.

⁵ Mint például apja halálának évében, 1722-ben kinyomtatott Episztola Urániának című költeménye; egy évvel később a Liga című epikai költeménye, amely a „türelmesség eposza” a későbbi Henriász (vagy Henriade) című tragédia első változata, s IV. Henrik király vallási türelmét dicsőíti; valamint az Esszé a polgárháborúkról címen kiadott munkája.

⁶ Élie de Beaumont ügyvéd úrnak, 1767. március 20.

⁷ Egy ebéden, amikor Voltaire néhány percig legyőzhetetlen ékesszólással és elmésséggel vitte a szót, Rohan herceg - nem is valami halkán - megkérdezte: „Ki az a fiatalember, aki olyan hangosan beszél?” - „Nagyuram - felelte gyorsan Voltaire -, olyan ember, aki nem visel nagy nevet, de tiszteletet szerez a maga nevének!” - A hercegnek már válaszolni is szemtelenségnek számított, hát még így! - A főúr orvul megbotoztatta lakájaival - állítólag - mindössze ezzel az óvintézkedéssel: „A fejét ne üssétek, ebből a fejből még valami jó dolog jöhet ki.”

⁸ 1727-1729.

⁹ Már 1727 végén angol nyelvű tanulmányt ad ki az epikus költeményről címmel.

¹⁰ La Chalotais úrnak, 1762. november 3-án írt levelében.

¹¹ Az eredetileg két kötetre tervezett mű első kötete már ki van nyomva, amikor elkobozzák azzal az indokkal, hogy sértő lehet II. (vagy Erős) Ágost királyra. Voltaire ennek ellenére tovább dolgozik, s közben olyan nyomdászt keres, aki nem sokat törődik az engedélyekkel. A közvélemény őt igazolja: a mű nagy sikert arat, szinte azonnal lefordítják több nyelvre, s Voltaire többször is újra kiadja, már 1732-ben is, s mindig javít, módosít rajta. A ma is lebilincselő, izgalmas olvasmány - s kisebb tévedései ellenére is történelmi forrásmunkának - számító könyvről érdemes tudni, hogy magyar nyelven először 1792-ben (!) látott napvilágot, kisebb csonkításokkal.

¹² Mint például a Zadig, Mohamed, Micromégas címűeket.

¹³ „Az asszony olyan, mint a szélkakas, csak akkor állapodik meg, amikor már berozsdásodott.”

¹⁴ Az enciklopédisták - a Denis Diderot (1713-1784) francia filozófus és író szerkesztésében kiadott Enciklopédia, avagy a tudományok, művészetek és mesterségek elméleti szótára (1751-1772) című mű szerkesztői és munkatársai: Diderot, d'Alembert, Holbach, Rousseau, Turgot, Voltaire, Grimm és mások... Ideológiailag előkészítői a francia polgári forradalomnak.

¹⁵ II. (Nagy) Frigyes porosz király (1740-1786), a felvilágosult abszolutizmus kiemelkedő képviselője, a modern porosz állam kiépítője. Levelezése 1733-ban kezdődött Voltaire-rel, aki 1740-ben látogatott először Berlinbe, Frigyes megkoronázása alkalmával. 1750-1753 között a Potsdam melletti Sans Souci kastélyában látta vendégül Voltaire-t.

16 Nagy Frigyes szállóigévé lett mondása: Mindenki a maga ízlése szerint üdvözülni. - Voltaire ugyanis, egyrészt a fejedelem által megtiltott (pénzügyi) műveletekkel lendítette fel pénzügyeit: szász állampapírokat vásárolt fel és nyert; másrészt, két korabeli matematikus Newton egyik tétele feletti vitájában - több bátorsággal, mint megfontoltsággal - a Nagy Frigyes által pártfogolt matematikus ellen foglalt állást. Ez utóbbi ellen írt gúnyiratát felolvasta Frigyesnek, aki egész végig kacagott rajta, de megtiltotta Voltaire-nek, hogy művét kiadja. Voltaire úgy tett, mintha beleegyezne, de az igazság az volt, hogy művét már nyomdába is adta. Amikor megjelent, Frigyes királyi haragra lobbant: „Legfeljebb még egy esztendeig lesz rá szükségem - mondta La Mettrie-nek -, az ember kicsavarja a citromot és eldobja a héját.” (Ti. Frigyes hadászatról szóló - A hétéves háború története című művének stilizálásába maga Voltaire is besegített, midőn nála vendégeskedett). *„A vacsorák újra kezdődtek - írta Voltaire -, de a citromhéj azóta is megjelenik álmaimban... Az az ember, aki egy torony tetejéről leesett, puhának találta a levegőben való esést, s azt mondta: jó dolog ez, csak soká tartson, az az ember egyáltalán nem hasonlított hozzám!”*

17 1751-ben jelent meg az Enciklopédia első kötete, amelyben Voltaire is részt vállalt; a következő évben vallásfilozófiai műve, a Költemény a természet törvényeiről, és tragédiája - a még Cireyben megkezdett - Micromégas.

18 A szövegben már említett történelmi tárgyú művei mellett még megemlíthetők: Történetek Nagy Péter cárról (1748); Tanulmány I. Péter cárról (1763); Egyetemes történelem (1754); A történelem filozófiája (1765) című munkái.

19 *„Ha Genfben élnék - írja barátjának, d'Argentalnak -, túlságosan függenék a genfiektől; ha csak francia volnék, túlontúl Franciaországtól. Sorso-mat magam kovácsoltam, így szereztem meg a számomra oly értékes szabadságot, mely után egész életemben áhítoztam, s amely nélkül - szerintem - egyetlen gondolkodó sem lehet boldog.”*

20 Élesebben fogalmazva: Vagy meg tudja akadályozni Isten a rosszat és nem akarja, vagy meg akarja akadályozni, de nem tudja. - Voltaire-t már ifjúkorában komolyan foglalkoztatta a gondviselés kérdése. Mint később látni fogjuk, a lisszaboni „válság előtti korszakban” a két ellentétes istenfogalom békésen „megfér” egymással Voltaire filozófiájában, s csak itt élesedik ellentmondássá.

21 Az enciklopédisták üldözésének erősödésével Voltaire - már 1758-ban - tudtára adja Diderot-nak, hogy visszavonul az enciklopédistákkal való együttműködéstől: *„Az embert arra kényszerítik, hogy hazudjon, s ráadásul még üldözik is, hogy nem hazudik eleget”* - írja neki többek között.

22 Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778) - francia író és filozófus, az enciklopédisták plebejus szárnyának képviselője.

23 Voltaire már egyik 1735. március 1-én kelt levelében keserűen és bosszúsán kifakad barátjának, d'Argentalnak: „... megdöbbenve tapasztaltam, hogy egy Rousseau által ellenem szőtt ármány áldozata vagyok, személyem befeketézésére egy tucat röpiratot terjesztettek, úgylátszóan egy és ugyanabban az időben üldöztek Franciaországban és ócsároltak egész Európában... Rousseau

hitvány módon rágalomokkal halmozott el abban a reményben, hogy ezáltal Franciaországba való visszatérésének útját egyengeti. Azt írta és másokkal is azt íratta rólam, hogy az ateizmus eszméit hirdetem... Az írónak szabad országban kell élnie, vagy bele kell törődnie abba, hogy élete végéig rabszolga módjára meghúzza magát a többi irigykedő rabszolga között, akik állandóan bevádolják őt közös uruknál.” - Később Rousseau „gógös bölcselet”-nek nevezte Voltaire filozófiáját, s ráadásul felfedte *Az Ötvenek szentbeszédei* című, a kereszténységet s a pápaságot nyíltan bíráló, az összes emberek testvériségéről beszélő és vallási reformokat ajánló - álnév alatt kiadott - vitairatnak a szerzőjét, s ezáltal nagy veszélynek és üldöztetésnek tette ki Voltaire-t. „Mily sokmindent tehetnének - írja 1762. október 10-én kelt levelében Voltaire Damilville-nek -, ha egyetérténénk! Jean-Jacques a Pálunk lehetett volna, ha nem maga választja Júdás szerepét.”

²⁴ Népszerűsége épp ezekben az években vetekedik a Voltaire-ével.

²⁵ Néhányan Az emberek közti egyenlőtlenség eredetéről és alapjáról című értekezését említik e helyen Rousseau-nak, ti. az Émile helyett. Ez azonban tévedés. Voltaire főként az Émile „*nevetséges paradoxonát*” gúnyolja ki, mely szerint a történelmet ki kell iktatni a gyermekek neveléséből. - „Tény és való, hogy sok nevetséges és képtelen dolog van ebben a nevelési tervezet tartalmazó könyvben.” Lásd például a La Chalotais úrnak, 1763. február 28-án, és de Dirac márki úrnak, 1763. április 22-én írt leveleit.

²⁶ Rousseau-t az Enciklopédia polgári szárnyának többi képviselője is hevesen támadta. Nagy sikerű művének, az Új Héloïse-nak (1761) hőseit Voltaire, de még Diderot is „unalmas, szőszátyár polgárok”-nak tartja.

²⁷ „A két kijáratú jelképes rókalyuk”, a francia határ közelében, de svájci területen épült Ferney, ahol Voltaire biztonságban tölthette dicsőséges öregkorának éveit, mint az európai felvilágosodás koronázatlan királya.

²⁸ Legalábbis olyan értelemben, hogy csak a túlzott leibnizi optimizmust gúnyolta ki könyörtelenül, mely szerint - „tout est bien” - minden a lehetséges legjobban van ezen a világon. - „*Mi az optimizmus? - Semmi más, sajnos - felelte Candide -, mint annak dühös bizonygatása, hogy minden a legeslegjobb, mikor minden a legrosszabb.*” Voltaire sokkal reálisabb képet fest a valóságról.

²⁹ André Morellet (1727-1819) akadémikus, az Enciklopédia munkatársa és az enciklopédisták barátja.

³⁰ Voltaire e gúnynévvel bélyegzi meg a jezsuitákat. Morellet abbénak címzett egyik levelében a következőket írja: „A filozófusoknak ki kell tartaniuk amellet, hogy az élő filozófusok mind jó keresztények, hívő katolikusok. Sajnos néha olyan művekért dicsérik őket, amelyek a hívők szemében elítélendők... E dicséretök végzetes következményekkel járhatnak rájuk nézve, mert a veszélyt hozó elismerés eljut a *vaskalaposoknak hosszú kihegyezett füléig, s a felingerelt szőrszálhasogatók eszeveszetteen üldözik majd a névtelenségüket megőrizni kívánó szegény ártatlanokat.*” (1766. július 7-én írt levele). - Jellemző a Voltaire jezsuitákkal szembeni állásfoglalására, a Marin úrnak címzett, 1774. augusztus 16-án keltezett levelében kifejtett véleménye is: „... különben nem értek egyet azzal, hogy olyan sok rosszat mondjanak a papokról, minden

enyhítő körülmény nélkül. Bizonytal vanak közöttük nemes lelkek, püspökök, abbék, bölcs és könyörületes szívű plébánosok is. Sohasem szabad valamely testületet egészében támadni, kivéve a jezsuitákat.”

³¹ Jean Meslier abbé (1664-1729) champagne-i plébános végrendeletének rövidített szövege, amelyben a haldokló pap bocsánatot kér Istentől azért, mert keresztény volt.

³² A jezsuita szellemű párizsi parlament 1762-ben égetteti el az Émile-t; a *kálvinista* Genfben a hóhér A társadalmi szerződés című művével együtt veti máglyára, miközben Rousseau az elfogatási parancs elől Svájcba menekül.

³³ Rousseau végül Nagy Frigyes fennhatósága alatt keres és talál menedéket.

³⁴ A janzenista rend - megalapítójáról, Jansénius (1585-1638) yperni püspökről elnevezett katolikus mozgalom, amely egyfajta pietista elmélet és gyakorlat alapján szembefordult a jezsuitákkal.

³⁵ La Chalotais úrnak, 1762. november 3-án keltezett levelében - többek között - a következőket írta: „*De vigyázzunk! nehogy a janzenizmus egy szép napon éppoly sok baj forrásává váljék majd, mint a jezsuitizmus. Mi hasznom lenne abból, ha megszabadítanának a rókától, de kiszolgáltatnának a farkasok mohó étvágyának?*”

³⁶ D'Argental grófnak, 1766. július 16-i levelében.

³⁷ Rochette, istentisztelet-tartás miatt ártatlanul elítélt protestáns lelkész volt.

³⁸ Calas tisztességes református kereskedő volt, akit azzal a megalapozatlan váddal állítottak a bíróság elé, hogy saját kezűleg megölte a katolicizmus felé hajló harmadik fiát, Marc-Antoine-t, csak hogy megakadályozhassa annak valamely katolikus rendbe való belépését. Amint a Voltaire által szolgáltatott adatokból kiderül: Marc-Antoine öngyilkos lett, de a bíróság - 1762. március 10-én - mégis halálra ítélte a 69 éves, szerencsétlen apát, annak ellenére, hogy a többszöri kegyetlen kínvallatás ellenére sem tudták beismertetni vele, hogy sajátkezűleg akasztotta volna fel fiát. „Hogyan, atyám, hát ön is elhiszi, hogy egy apa képes megölni saját gyermekét?” - kérdezte a megkínzott Calas az őt kivégzésre kísérő paptól. Az ítéletet végrehajtották, Calast - kerékbetörése után - a hóhér megfojtotta, és tetemét a máglyára vetette.

³⁹ 1762. július 5-én, d'Argentalnak címzett levelében - többek között - ezeket írja: „*Ki hallott már titokban tartott és indoklás nélküli ítéletről? Létezhet-e gyűlöletesebb, zsarnokibb hatalom, mint az, amely kényére-kedvére ont vért, anélkül hogy ezt bármivel is indokolni tudná... Különben is engem nem kizárólag az ő ügye érdekel, hanem a közjóé, az emberiségé. Mindenkinek rendkívül fontos, hogy az ehhez hasonló ítéleteket a bírák kötelesek legyenek megindokolni. A toulouse-i felső bíróságnak éreznie kell, hogy mindaddig, amíg be nem méltóztatik bizonyítani, hogy Calas-ék bűnösök, őt magát tartják bűnösnek, és biztos lehet abban, hogy Európa nagy része undorral fog elfordulni tőle.*” - 1770. április 20-án, Sudre ügyvéd úrnak pedig ezeket írja: „*A lényeg az, hogy a bírák ne töressenek kerékbe ártatlan embereket..., hogy tiszteljék az állampolgárok életét, és hogy barbár szokásaik, amelyeket igazságszolgáltatásnak neveznek, ne hozzanak szégyent és gyalázatot nemzetünkre.*”

⁴⁰ „Milyen jogon kényszeríthet egy szabadnak teremtett lény másvalakit, hogy úgy gondolkozzék, mint ő?” - kérdi „a türelmesség apostola”, aki nyíltan hirdeti, hogy „a szabadság nem bűn, hanem Isten legszebb ajándéka.” A valódi türellemmel és megteremtésének módjával kapcsolatban pedig a következőket írja 1765. március 19-én - Bertrand úrnak, a berni kálvinista lelkésznek - írt levelében: „Mindenfajta vallást el kell választani mindenfajta kormányzati rendszertől; nincs helye az államvallásnak, ez éppen annyira nem állami probléma, akárcsak a főzés; lehetővé kell tenni mindenki számára, hogy a maga módján imádkozzék Istenéhez, éppen úgy, amint a saját szája íze szerint főz; s amennyiben betartja az ország törvényeit, a gyomornak és a vallás gyakorlásának teljes szabadságot kell élveznie.”

⁴¹ „Sirven castres-i volt jogszakértőről van szó: három lánya volt. Mivel a család az úgynevezett református vallás híve, egy szép napon kiragadják anyja karjaiból a legfiatalabb lányt. Zárdába csukják, s ott megkorbácsolják, hadd sajátítsa el eredményesebben a katekizmust. A lány esztét veszti, megszökik onnan, és apja házából egy mérföldnyire kúthoz öli magát. A vakbuzgók számára nem kétséges: ki tehetne volna el láb alól, mint apja, anyja és nővérei? ... elrendelik Sirvennek, feleségének és lányainak letartóztatását. A rémült Sirvennek beteg családjával együtt épp csak annyi ideje van, hogy az utolsó percben elmeneküljön. Gyalog, senkitől sem segítve kelnek át a hóval borított meredek Alpok hegycsúcsain. Egyik leánya a jégmező közepette szül, s félholtan vonszolja magát tovább, magához szorítva alig pihegő újszülöttét; végül is sikerül Svájcba jutniuk... Gondolja csak el, Barátom, négy juh, akiket a mészárosok azzal vádolnak, hogy felfaltak egy bárányt!” - írta Voltaire a Sirven-ügyről, 1765. március 1-én kelt levelében Damilaville-nek.

Az „elítélt protestánsok” ügyének mibenlétére - s egyben a korabeli franciaországi viszonyokra - fényt vet Voltaire-nek a languedoci főfelügyelőséghez címzett emlékirata, egy bizonyos Jean-Pierre Espinas védelmében, akit huszonhárom évi kényszermunkára ítélték, és teljes vagyonekhozásra, mert házában „ételt és fekhelyet nyújtott egy bizonyos, az úgynevezett református egyházhoz tartozó lelkésznek.”

⁴² Beaumont ügyvédnek - 1767. március 20-án - írt levelében olvasható azok névsora, akik - Voltaire közbenjárására - a Sirven család segítségére siettek: „Dánia királya, Hessen tartomány grófja, Szász-Gotha hercegnője, Nassau-Saarbrück hercegnője, a badeni örgróf neje, Darmstadt hercegnője... siettek kiterjeszteni reájuk jótéteményeiket. Poroszország királya, aki elsőként értesült a szomorú esetről, azonnal száz tallért küldött címemre, s egyben felajánlotta, hogy az egész családot befogadja országába és továbbra is gondoskodik róluk... Oroszország cárnője hasonlóképpen a tőle megszokott csodálatraméltó nagylelkűséggel tett tanúbizonyosságot, és az adományozó levélhez a következő erélyes hangú pár szavas megjegyzést fűzte: Jaj az üldözőknek!”

⁴³ 1766 júliusában - Richelieu-nek címzett levelében - Voltaire így ír: „La Barre-t kivégezték. Vele együtt elégették a tulajdonát képező alábbi könyveket is: Diderot: Filozófiai gondolatok, Crébillon: Sapka, Filozófiai szótár, Levelek a csodatételekről (ez a két utóbbi Voltaire szóbanforgó műve), két kis kötet Bayle, Iulianus császár beszédei görög és latin nyelven.”

⁴⁴ A középkori kegyetlenséggel megkínzott és kivégzett La Barre lovag társának - Étalonde-nak - szerencsére sikerült megszöknie hóhérai elől; Voltaire-nél talált menedéket, aki végül Nagy Frigyesnél helyezi biztonságba, mert felmentését minden próbálkozása ellenére sem tudta kiharcolni. Étalonde rehabilitálására csak a forradalom idején került sor.

⁴⁶ Lally-Tollendal (1702-1766) az indiai francia gyarmatok kormányzója és a nyugat-indiai Martinique szigetcsoporton állomásozó francia hadak parancsnoka volt. Az angolok ellen vívott tengeri harcokban vereséget szenvedett, s amikor a fogságból - az angolok engedélyével - hazatér, hogy a hazaárulás vádja alól tisztázhassa magát: halálra ítélik és ártatlanul kivégzik. - Ahogyan Voltaire írja: „bűnbakként feláldozták”; ti. a francia flotta jóval gyengébb voltáért nem Tollendal, de a kormány volt felelős. Utóbbi, hogy a valódi bűnösöket fedezze, a generálist vádolta hazaárulással. Az egész eljárás igazságtalanságára jellemző, hogy bírái nemcsak ügyének tisztázását akadályozták, nehogy fény derüljön az igazi vétkesekre, de a Grève-téri kivégzés előtt az elítélt száját is felpceckelték... Lally generális fia - Gérard -, francia politikus, a Voltaire segítségét kéri, hogy a per újrafelvétele útján tisztázhassa a generális becsületét, illetve apjának emlékét.

⁴⁶ Az ún. Martin-ügy a korabeli igazságszolgáltatás elképesztő igazságtalanságainak iskolapéldája lehet: 1767-ben, egy Martin nevű parasztembert - felületes vizsgálat alapján, gyilkossággal vádolva - tartóztattak le. A gyilkosság szemtanúja - a szembesítés során - kijelentette, hogy nem ismeri fel Martin-ban a gyilkost, mire a tanulatlan ember így kiáltott fel: „Istennek hála, nem ismert fel!” - Szavait a bíróság bűnössége beismeréseként értelmezte (!) és a szerencsétlen embert kerékbetörésre ítélte. A felsőbbfokú bíróság helybenhagyta az ítéletet, amelyet végre is hajtottak. Martin kerékbetörése után három nappal azonban - előkerült az igazi gyilkos... E felháborító ügy hatása alatt, Voltaire egy egész röpiratot ír, *Tanulmány a valószínűségről az igazságszolgáltatás terén* címmel, s energikus közbelépése eredményeként 1769-ben sikerül rehabilitáltatnia Martin-t.

⁴⁷ Élete utolsó évtizedében a „ferney-i pátriárka” megkísérelte haladó gazdasági tanai és humánus filozófiája gyakorlati alkalmazását is. Nem holmi utopisztikus ábrándozásról van szó, hanem cselekvő bölcsességének gyakorlati alkalmazásáról: „*Elégedjünk-e meg azzal, hogy sóhajtozunk az emberi természet gyarlóságai fölött? Az igazi filozófus azon munkálkodik, hogy a parlagon heverő földeket termővé, embertársait pedig boldogabbá tegye. Felszántja a töretlen ugart, s az ekék számát növelve, növeli a dolgozókéét is; munkához, jobb megélhetéshez segíti a szegényeket, támogatja a házasulandókat, oltalmazza az árvákat; (...) Mit sem vár az emberektől, de mindent megtesz érdekükben, amit csak megtehet.*” (Damilaville urnak, Ferney kastélyában, 1765. március 1.) - Elveinek alkalmazásához alkalmat szolgáltatottak az 1770-es genfi zavargások is, melyeknek az volt az oka, hogy a Genfben letelepedett kálvinisták leszármazottainak nagy része az órásmesterséget űzte, s a városi tanács nemhogy megadta volna nekik a honpolgárságot, de még nagy adókkal is sújtotta őket. (Eleinte a legjobb órákat Franciaországban készítették. A vallási üldözések következtében azonban sok órásnak Svájcba kellett mene-

külnie. Így kezdődött tulajdonképpen a később oly híressé lett svájci óragyártás; s e kálvinisták leszármazottairól van szó éppen.) - Voltaire vállalta az óráskok kéréseinek közvetítését a genfi tanácshoz, s a jobb munkalehetőségekkel kapcsolatos követeléseiket a munkaadókhoz. A genfi tanács azonban megharagudott a „lázító” Voltaire-re, aki végül is „két szép órasmanufaktúrát” rendez be, s műhelyeket (selyemfonót, fűrésztelepet) létesít Ferney-ben, az elégedetlenkedőkkel közösen és részben megsegítésükre, munkalehetőséget biztosítva nekik.

Ugyanebben az időben kezdi meg harcát a Jura menti jobbágyok felszabadításáért is; 1771-ben pert indít érdekükben, amit - Morellet abbénak 1775. december 29-én írt levelében - részben azzal indokol, hogy: „... a feudális zsarnokság még mindig lábbal tiporja az embert. A robotmunka eltörlése kimondhatatlanul nagy haladást jelent egész Franciaországra nézve.” Az ügyet 1777-ben sikerült győzelemre vinnie Voltaire-nek, kivéve a Jura-hegységben fekvő 12 ezer lelket számláló falu holtkezű jobbágyait, akik egy szerzetesrend rabjai voltak, s csak a forradalom idején szabadították fel őket.

A protestáns, illetve vegyes házasságok érvényesítéséért azért kell Voltaire-nek harcolnia, mert a katolikus egyházi törvények értelmében a protestáns házasságok érvénytelennek számítottak; a vegyes házasságok esetében pedig csak a pápa felszentelésével, illetve beleegyezésével lehetett érvényes házasságot kötni, természetesen a protestáns fél katolizálása árán...

⁴⁸ „Ferney kastélyában, 1772. január 15-én, Du Voisin asszonynak: Tegnap az örömkönyveket síró Sirven család gyűlt egybe nálam: az újonnan kinevezett toulouse-i legfelső bíróság a büntető eljárás összes költségeinek megtérítésére kötelezte az alsófokú bíróság ítélő bíráit; ez majdnem példátlan eset. Küzdelmes harcok árán sikerült végre elnyernem ezt az ítéletet, s úgy tekintem, mintha a bíróság a saját nevében hocsánatot kért volna az ártatlanoktól. Tíz hosszú esztendőn át bolyongott a család; az emberek elrettentő igazságtalanságának emlékezetes példája marad ez, akárcsak az Önök esete...”

⁴⁹ Írja 1776. február 25-én kelt, Delisle de Sales úrnak címzett levelében.

⁵⁰ A hírre feléledt Voltaire sajátkezűleg írta meg utolsó levelének egyetlen mondatát - a generális fiához címezve -, amely (egyúttal) azt is jól érzékelteti, hogy a kifele gunyoros, nemegyszer cinikus, de a valóságban rendkívül érzékeny lelkű filozófus mennyire szívén viselte védenecinek, s az igazság védelmének ügyét: „E nagy hír hallatára a haldokló feltámad, melegen öleli Lally urat, látja, hogy a király az igazság védelmezője: e boldog tudattal hal meg.” 1778. május 26. - Voltaire ezután elvesztette eszméletét és négy nappal később bekövetkezett haláláig nem is tért magához.

⁵¹ Ferney-ből írott leveleiben néha panaszkodik egészségi állapotára; többször a hóvakságra, mivel Ferney az Alpokban fekszik, s a hegycsúcsokat az év nagy részében hó borítja. Halála előtt mintegy négy évvel egészen enyhe szélütés érte.

⁵² Voltaire azzal „érvelt”, hogy már nincs is arca, amit megmintázzanak. Erre válaszolta d’Alembert: „A lángésznek mindig van egy arckifejezése, amit testvére, a másik lángész könnyen megtalál!” - Korának legjelentősebb szobrásza - Pigalle - vénuszi öltözékben mintázta meg Voltaire-t.

⁵³ Reine de Vancourt-ról van szó, második fogadott lányáról, akit szülei - anyagi meggondolások alapján - arra akartak kényszeríteni, hogy apáca legyen. Voltaire örökbe fogadta és férjhez adta (Villette-hez). Párizsi tartózkodása idején Voltaire náluk lakik, s náluk is hal meg, abban az utcában, amely ma is nevét viseli. Reine őrizte meg Voltaire szívét is, annak halála után.

Voltaire első örökbe fogadott lánya - Corneille -, Pierre Corneille 17. századbeli tragédiaíró nagybátyjának dédunokája. Tudomást szerezve nyomoráról, Voltaire magához vette és férjhez adta őt is. Hozományként a Voltaire által szerkesztett és Corneille-ről szóló tanulmányával ellátott Corneille összes műveinek jövedelmét kapta. Voltaire haláláig, Corneille - férjével és gyermekeivel együtt - családtagként élt a ferney-i kastélyban.

⁵⁴ Közöttük van Franklin Benjamin is unokájával, hogy Voltaire áldását kérje rá..

⁵⁵ A plébános ragaszkodott ugyan ahhoz, hogy Voltaire tagadja meg addigi nézeteit, ismerje el teljességükben a katolikus egyház hittételeit, főként Jézus isteni voltát, s köntörfalazás nélkül vallja ne csak istenhívőnek, hanem kereszténynek is magát, de Voltaire csak egy nyilatkozat átadására volt hajlandó: *„Úgy halok meg, hogy imádom Istent, szeretem barátaimat, nem gyűlölöm ellenségeimet és megvetem a babonát. (Aláírva:) Voltaire, 1778. február 28.”* - Egy másik forrásunk alapján: május 30-án a haldokló Voltaire ágyánál ismét megjelenik a Saint-Sulpice plébánosa. Kérdésére, hogy *elismeri-e Krisztus isteni mivoltát*, a jelenlevők szerint a haldokló állítólag azt felelte: *„Isten nevére kérem, ne beszéljen nekem erről az emberről...”* - Az 50. lábjegyzetünk alapján valószínűtlennek tűnik ez utóbbi változat hitelessége, bár lényegileg egyezik Voltaire szellemiségével.

⁵⁶ Hogy milyen volt a hangulat a Nagy Francia Forradalom (1789) előtt, arra jellemző, hogy még a legalacsonyabb néprétegek is mohón szívták magukba a felvilágosodás eszméit. Hogy mekkora volt - a később „trónra ültetett” - szellem tekintélye már ebben az időben is, azt valamelyest érzékelhetjük a forradalom későbbi tábornokának - az akkoriban még lovász Hoche-nak egyik leveléből, amelyből kiderül, hogy szabad idejében Voltaire és Rousseau műveit olvasta; a Jakobinus Klub egyik munkás tagja pedig kívülről tudta a Társadalmi szerződést!

Így érthető, hogy Voltaire-t mindenütt önfeledten ünnepli Párizs népe; hintóját hatalmas - „a szellem tekintélyét” ünneplő - tömeg kíséri, majd hintója elöl kifogják a lovakat, s tisztelői maguk viszik az agg filozófust az Akadémiáig. „Soha még hadvezér, aki nehéz, kockázatos, hosszú hadjáratból a legdicőségesebb győzelemmel koszorúzva tért vissza, nem részesült fényesebb és messzehangzóbb üdvözlésben.”

⁵⁷ 1814 májusában szélsőséges royalista elemek fölfeszítik Voltaire és Rousseau koporsóját, és földi maradványaikat szemétre vetik, oltott mésszel öntik le, s a földet simára tapossák, majd a Panthéonban levő koporsókat újra lezárják. - A halottgyalázó gatzetre csak egy fél évszázad múlva derül fény, akkor azonban az életükben is üldözött, s halálukban is közös sorsra jutott gondolkodók földi maradványait már nem lehet fellelni többé.

⁵⁸ „Elmélyült, zseniális, ösztönös, nagy, közvetlen, tehetséges, kiváló, nemes lelkű, jellemes, fantáziadús, szellemes, okos, érzékeny, fogékony, ízléses, igazságszerető, becsületos, képzett, jó modorú, jó ízlésű, választékos, színes, termékeny, ötletes, lelkes, mágikus, vonzó, kecses, művelt, könnyed, élénk, csillogó, vakmerő, sziporkázó, gunyoros, gyöngéd, finom, elmés, stílusos, csiszolt, harmonikus, korrekt, szabatos, elegáns, tökéletes.”

⁵⁹ Rózsa Ágnes által magyar nyelvre lefordított 93 levele ízelítőt kínál mindabból, amit az előző jegyzet megfogalmazott. [Voltaire: Én, az üldözöttek Don Quijotéja (Válogatott levelek). Kriterion Könyvkiadó. Téka. Bukarest, 1978.]

Szószerk – Úrasztala – Szerterások

LŐRINCZI KÁROLY

• ISTEN LEGNAGYOBB AJÁNDÉKA: JÉZUS

Jn 3,16-17

Testvéreim, ünneplő gyülekezet. Karácsonyt ünnepelünk. Karácsony - a kis gyermek is tudja - Jézus születésének ünnepe. A keresztények kétmilliórdos serege ezen az ünnepen hálaadással gondol Istenre, aki adta a világnak a názareti prófétát.

Mindenünket Istennek köszönhetjük. Ő minden nap ezeryi áldással áld meg minket. Minden áldása drága ajándék a mi számunkra, és egyben nyilvánvaló bizonyosága annak, hogy Ő szeret minket. János apostol szerint Istennek irántunk való szeretete akkor volt a legnagyobb, amikor Jézust adta nekünk. Isten ezt a karácsonyi ajándékot kivétel nélkül mindenkinek adta. Adta, és adja minden karácsonyban nemcsak a gazdagoknak és boldogoknak, de adja a szegényeknek, a koldusoknak is, és adja - talán a leginkább adja - az elhagyatottaknak, a magukra maradtaknak, árváknak és özvegyeknek. Adja pedig azért a leginkább a szegényeknek és magukra maradtaknak, mert nekik nem jut más ajándék, akik - éppen ezért - karácsony ajándékát, Istennek áldását és szeretetét egyedül a megszületett Jézuskában látják. Végeredményben ezeké az igazi karácsonyi öröm. Ők annak örülnek, aminek karácsonyban örülni kell. Ezen örömüket nem homályosítja el a karácsonyfa csillogása, az ajándék gazdasága.

A karácsonyi ajándékozás forrása maga Isten. Ő az első ajándékozó. Az Ő szeretete ajándékozta Jézust. Ezt az ajándékozást tovább folytatják a pásztorok, s a napkeleti királyok, kik mindennapi betevő falattal, s anyagi javakkal halmozzák el a megszületett kis gyermeket, s az ő szüleit. Később a felnövekedett gyermek nem marad hálátlan. Az ajándékozás láncolata nem akad el nála. Egész élete ajándék a korabeli, s a minden idők embere számára. Egész életét, de különösen életének utolsó három esztendejét arra fordítja, hogy tanításával és példaadásával az emberiség holdgítójává, üdvözítőjévé váljék, hogy az őt követők élete emberhez méltó és Istennek tetsző legyen. Isten után éppen ő a legnagyobb adakozó, ajándékozó. A korabeli emberek, úgy látszik, más ajándékot - nem a szeretet és jóság ajándékát - várták tőle. Nem kellett nekik szeretet. Könél keményebb szívük inkább testét, vérét követelte. És Jézus azt is odaadta. Előbb csak jelképesen, mikor így szólott, kenyeret, majd borral tele poharat nyújtva tanítványai felé: „Vegyétek és egyétek, ez az én testem, mely tiérettetek megtöretik. Igyatok ebből mindnyájan, ez az én vérem, mely tiérettetek kiontatik.”

Előbb szíve, lelke, egész élete minden gyümölcsét adta a világnak, majd odaadta testét és véré - életét.

A későbbi emberi világ szerette volna, és szeretné mind a mai napig jóvátenni Jézus keresztfeszítőinek, az ősöknek bűnét. Ezért váltak előbb kevesen, majd mind többen és többen cristianusokká - krisztuskövetőkké, Jézus tanítványává. Az igyekezetben sokan odáig mentek, hogy Isten ajándékát, Isten legjobb fiát szintén Istenné tették, s Istenként imádják. Pedig félreérthetetlenül jelenti ki Jézus többször is, hogy őt nem imádni, hanem követni kell. Egyik legszebb tanítása e téren, amikor így szól: „Arról ismeri meg mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretni fogjátok.” Szeretetet és nem imádatot kér az ő követőitől.

Testvéreim. Karácsony, annyi minden mellett, a szeretet ünnepe is. Az emberi szeretet karácsonykor az ajándékozásban is megnyilvánul. Megajándékozzuk egymást, elsősorban az ők gyermekeiket. Úgy tekintve rájuk, tudatosan vagy öntudatlanul, mintha ők volnának a megszületett betlehemi gyermek. A szeretet munkája, az ajándékozás nem maradhat a családon belül csupán, és időben sem korlátozódhatik csupán karácsonyra. „Szegények mindenkor lesznek veletek”, mondta nagyon igazán Jézus. Ma is vannak, voltak és lesznek mindig. Ha jól meggondoljuk, csaknem minden ember szegény. Vannak, kik anyagilag, vannak kik testben, és vannak kik lélekben szegények. Ezek mindannyian ajándéokra várnak. Az anyagiakban szegény kenyeret és meleg ruhát vár. A testben szegény - a beteg - gyógyulást vár. A lélekben szegény, a boldogtalan, kinek bánat és könnyhullatás éjjele és nappala - boldogságra vágyik. Nem tudom, van-e egyetlen ember is, aki minden vonatkozásban gazdag volna. Aki így szólhatna: van bőven kenyerem, ruhám, kényelmem, meleg lakásom, egészségem s lelki boldogságom. Ebből nyilván következik, hogy minden ember ajándékot vár valakitől, bárkitől. Karácsonykor és mindenkor. De, ha mindenki koldus, ki segíthet a kolduson? Shakespeare mondja: „Senki se annyira koldus, hogy ne legyen szeretetből egy kis feleslege.” Ha szeretet van, van minden. A szeretet a legdrágább kincs. A szeretet a legdrágább ajándék, mivel megajándékozhatjuk egymást.

Isten szeretete Jézust adta a világnak. Jézus továbbadta Isten szeretetét az embereknek - nekünk. Ajándékozzunk ebből a szeretetből mindenkinek - karácsonykor és mindenkor. Ámen.

FÉLELEMÚZÓ-ÖRÖMHOZÓ ANGYAL*

Lk 2,10-11

A karácsonyi nagy örömet, Jézus megszületésének örömhírét - Lukács evangéliuma szerint - az Úr angyala adta tudtul a megijedt pásztoroknak: „ne féljete, mert íme, hirdetek nektek nagy örömet, amely az egész nép öröme lesz: Üdvözítő született ma nektek, az Úr Krisztus, a Dávid városában”. Azóta e nagy örömnappal, a karácsony „elképzелhetetlen” angyal nélkül. Mennyből az angyal, eljött hozzátok - éneklük ártatlan, tisztaszívű gyermekek ma is, abban a boldog bizonyosságban, hogy a ragyogó karácsonyfát, minden édességével, ajándékával, mennybéli angyal hozza nekik, s mily nagy öröm tölti el hevesen dobogó gyermekszívüket.

Valahogy így voltunk mi is a gondtalan, örömteli gyermekkor öln, s ha tova is tűnt az a boldog idő, nagy örömet feledni nem lehet soha. Sőt, ha van bennünk ma is gyermeki ártatlanság, tisztaság, őszinteség, akkor karácsony közeledtével felnőt fejjel is önfeledten ismétелgetjük az ének szavait: Ó, de tiszta angyalszárnyak, / a gyermekek visszavárnak, / akkor is, ha öregednek már....Milyen jó ma is gyermekeinkkel együtt, gyermekként várni az angyalt, s milyen nagy hibát követ el az, aki ezt az ártatlan, tiszta angyalhitet durva kézzel, meggondolatlanul összetöri, fájó sebet ejtve ezáltal örvendező gyermeki lelkekben, szíveken.

Ezt az ártatlan angyalhitet próbálták lerombolni egy nyolc éves kislány lelkében is, száz évvel ezelőt, saját barátnői. Mire ő levelet írt egy New-York-i lapnak, s levelében barátnőire panaszkodva, akik azt állították: nincs angyal, megkérdezte a szerkesztőt: Mi az igazság? Van-e, létezik-e angyal? A szerkesztő nehéz feladatot kapott, de a kérdésre gyönyörűen válaszolt, mely válasz azóta világhírűvé lett. Többek között ezeket írta: „Virginia - így hívták a kislányt -, barátnőidnek nincs igaza. Ők valami lelki bajban szenvednek, amely, ha most nem is, később fájdalommal jár. Ezt a bajt mi, felnőttek, mindenáron kételkedniakárásnak, hitelenségnek, érdesszívűségnek szoktuk nevezni. A te barátnőd, és azok, akik velük ezekről beszélnek azt hiszik: úgy okos, ha csak azt tartják valósnak, amit saját szemükkel láthatnak, saját kezükkel megfoghatnak - és nem tudják, nem érzik, hogy ez mennyire kevés. /.../ Igen, Virginia, létezik angyal! Olyan biztosan, mint ahogy van emberi melegség és boldogság, mint ahogy van szeretet és jóság, amit szemünkkel nem láthatunk, kezünkkel meg nem foghatunk. De érzed, hogy van, mert szépséget, örömet hoz életedbe. Milyen szomorú lenne ez a világ, kicsi Virginia, angyalok nélkül! Milyen szomorú lenne, ha a gyermekek nem kapnának ajándékot, ha nem lennének tündérmesék, ha nem

* Az E. K. Tanács által meghirdetett beszédpályázat díjnyertes beszéde

lennének dalok és versek, ha nem születnének szép történetek. Csak emberek lennének, akik soha nem játszottak, soha nem nevettek. /.../ Senki sem tudja megmagyarázni, hogy egy felcsendülő melódia, egy szép vers, egy virág illata, vagy a hold ezüst fénye miért tölti el valami megmagyarázhatatlan boldogsággal egy-egy ember szívét. Vagy miért vannak a gyermekek, felnőttek között; ha ritkán is, olyan emberek, akik lelki szegények, ha megfoghatatlan dolgokról, érzelmekről van szó. Akik elől láthatatlan világunkat olyan fátyol takarja el, amelyet a legerősebb ember, s még a világ legerősebb embereinek közös ereje sem tud széttépni. Ezt a fátylat egyedül a hit és a szeretet tudja fellebbenteni, s a mögötte rejlő pompázó szépségeket meglátni. És az angyal? Hála Istennek, az angyal, kis Virginiám, van és lesz. Ezer évig, tízszer tízezer évig, mindaddig, amíg az ember él a földön, hogy örömmel töltse meg gyermekek és felnőttek szívét.” (Francis Pharcellus Church)

Igen, van és lesz angyal, mindaddig, amíg tiszta örömet, melegséget és boldogságot szülő szeretet és jóság lakik az emberi szívekben! Ilyen emberarcú, szerető szívű angyalokat láthatunk karácsonykor, ha a drága szülőkre tekintünk, akik gyermekeiket pompás ajándékokkal örvendeztetik meg; láthatjuk őket gyermekekben, akik szép, tiszta életükkel, ragaszkodásukkal, segítőkészségükkel szereznek szüleiknek igazi karácsonyi örömet.; testvérekben, hitvesekben, barátokban, akiknek karácsonyi örömet jelent gondoskodásuk, tanácsuk, ölelésük, kézfogásuk, üdvözlétük. Megelevenedik az angyal a hét-köznapok emberének imádságos szavában, meleg simogatásában, szívsebet kötöző, gyógyító, kenyeret szelő mozdulatában, jó szándékú cselekedetében. És Isten „kisugárzásaként” - karácsonykor és valahányszor az evangéliumot halljuk, olvassuk - megjelenik lelki szemünk előtt, megszólaltatva Isten szívünkig érő üzenetét: Üdvözítő született nektek! Üdvözítő, Jézus, akit megváltóként is emlegetünk, s talán ez a találó elnevezés, ha Jézus prófétai tevékenységét nézzük, mert ő azért jött, hogy megváltson, megváltottasson minket, embereket, nem vérével, halálával, hanem szeretetével, életével. Jött, hogy rabságunkat szabadságra, a hamisságot igazságra, a gyarlóságot erényre, félelmünket nagy örömmre váltsa, a gyűlölködő embert szerető emberré változtassa.

Nem csoda, hogy félték tőle minden idők Heródesei, s igyekeztek elűzni, elnémítani, elpusztítani e nagy örömet hirdető angyalokat. Gondoljunk csak a letűnt rendszerre, amikor az angyalból télapót, a karácsonyfából télifát korcsítottak, s a karácsonyt sűrke munkanappá fokozták le, züllesztették a rendszer pihentagyú politikusai. Hányszor kellett „menekülniük” a jézusi megváltó szeretetet, igazságot, békességet és szabadságot hirdető angyaloknak, mert karácsonykor fegyverropogás, esztelen vérontás, érzéseket fagyasztó rettegés bénította az emberi szíveket. Jusson eszünkbe 1989 karácsonya, a hósi halottak, akik angyalai mertek lenni megváltó eszméknek, a szabadságnak, emberségnek. Vagy 1956 karácsonya, amelyről Márai Sándor így emlékszik Mennyből az angyal menj sietve című versében: „Mondd el, mert ez világ csodája:/ Egy szegény nép karácsonyfája/ a Csendes Éjben égni kezdett - / És sokan vetnek most keresztet./ Földrészek népe nézi, nézi,/ Egyik érti, másik nem érti./ Fejük csóvállják, sok ez, sokaknak./ Imádkoznak vagy iszonyodnak,/ Mert más lóg a fán, nem cukorkák:/ Népek Krisztusa, Magyarország.”

És mégis, a féleleműző-örömhözó angyalt a legkegyetlenebb, legsötétebb zsarnokság idején sem lehetett elűzni, elnémítani, a szeretetet hozó, megváltó Jézus az emberi szívekben újra és újra megszületett. Igaz történetet hozok fel példaként, amely 1953 fagyos karácsonyestéjén játszódott le, egy dobrudzsai munkatáborban. Az egyik barakk foglyai - politikaiak - elhatározták, hogy megünneplik a szent estét. A barakk zord hidegében - már a lábukról lehúzott facipőkkel fűtöttek - nagyon megmelegedett a szívük, amikor egy ládára felkerült az egyik társuk által készített furnírlemez-karácsonyfa. Aztán karácsonyi énekeket énekeltek, megindultan, elérzékenyülve, románul, magyarul. Mindezt a megkettőzött őrség ellenére. Faggyúból vagy cipőkrémből készített gyertyát is gyújtottak, s igazi karácsonyi hangulat jött létre a barakkban, amelyben egy családként, egy közösségként ünnepeltek keresztények és nemkeresztények. De az igazi meglepetést az jelentette, amikor egyik »ezredesnek« nevezett rab, öt csomag cigarettát vett ki bőrdíjából, kibontotta a csomagokat, a ládára, a karácsonyfa mellé rakta azokat, s így szólt: Sorra jöjjenek, két darab jut mindenkinek. „Úgy járultunk a fenyőfához - írja a szemtanú - mintha templomban lennénk. Mintha szent szertartás részesei lettünk volna. Az a két cigaretta néhány percre a civil életet, a szabadságot idézte föl bennünk. S hogy ajándékba kaptuk, az szinte hihetetlen volt. Az »ezredes« öt csomag cigarettáért meleg ruhát is vehetett volna, s bizony rá is fért volna, és ő mind elajándékozta, mindenikünket gazdaggá tett azon az estén.” A csendesen szállongó cigarettafüstben észre sem vették, hogy a körútját végző káplár is közéjük jött. Hiába várták, hogy megszólaljon: Mit csinálnak, bandita urak? Egy szót sem szólt. A karácsonyfa láttán bizonyára hazagondolt, s az ének hallatára gyermekkorában hallott kolindákra.... Az »ezredes« odalépett hozzá, s cigarettával kínálta. A káplár elvette a cigarettát, rágyújtott, s kezet nyújtott az »ezredesnek”. „Mindenki úgy nézte őket - fejezi be a szemtanú visszaemlékezését -, mintha mindez álomban történnék. Egy öntudatos kommunista, meg egy gaz banditának nevezett politikai fogoly kezet fognak egy büntetőtáborban...Mintha mind egyformák lennénk, s nem is volna rabtartó és rab ebben a fagyos pusztaságban. Csak ember...Jézus megszületett. Nemcsak kétezer évvel ezelőtt ama betlehemi istállóban. Megszületett néhány többszörös szögcsatornával bekerített, összezárt ember szívében, 1953 karácsonyán, Dobrudzsában, a Félsziget nevű hírhedt munkatáborban.” (Bustya Dezső)

Nemcsak kétezer évvel ezelőtt Betlehemben, vagy 1953-ban Dobrudzsa fagyos éjszakájában, hanem bármikor és bárhol, bármilyen körülmények között is megszülethet Jézus, ha az emberek meghallják a lelkükben felcsendülő angyali szózatot, s a nagy örömmel együtt befogadják őt, Jézust, szívük meleg bölcsőjébe, hogy megváltsa, jóra fordítsa, igazzá és széppé tegye életüket. Akkor lesz igaz karácsonyunk, ha Jézust üdvözítő, megváltó szeretetével mi is befogadjuk, s a nagy örömet az Úr emberarcú, angyalaiként mindenhol és mindenkor hirdetjük jó szóval és szeretetből fakadó tettel, nem félve, hanem boldog bizonyossággal, megingathatatlan hittel vallva: Üdvözítő, Megváltó született nektek, nekünk, Isten dicsőségére, a Föld békességére, az egész világ nagy örömére. Ámen.

MÁTHÉ SÁNDOR

„SZORONG(ATTAT)ÁSAINK...”*

Lk 9,24; Fil 1,25

Kedves Unitárius Testvéreim!

Megtisztelő számomra, hogy a mai napon, Főtanácsi istentiszteletünkön e szószékről szólhatok az egybegyűltekhöz. Gondban voltam, hogy mit is mondhatnék! Beszéljek mindennapi gondjainkról, panaszoljam el újból azt, amit amúgy is mindanyian tudunk? Azt is megtehetném, hogy már unalmassá vált, elkoptatott közhelyekkel tarkított beszédben magyarkodom, s magyarázok, hogy ki vagyok, kik vagyunk. Lehet, hogy ezt is várná el tőlem a tisztelt hallgatóság. Előrebocsátom, hogy nem erről fogok beszélni.

Ehelyett, Jézus egyik, talán legtöbbet vitatott, számtalanszor újraelmzett és értelmezett, ellentmondásosnak tűnő felhívása és Pál apostol elhangzott vallomása alapján egészen egyszerű, köznapi dolgokról szeretnék szólni, természetesen nem az ünneprontás szándékával.

„Mert aki meg akarja menteni az életét, elveszti, aki pedig elveszti az életét érterem, megmenti azt”.

Ez lehetetlen! Ez nem igaz! Ilyent még elképzelni sem tudok. Elvesztem az életemet és mégis megmentem azt. Aztán naponként vegyem fel az alázat és gyalázat keresztjét és kövessék valakit, aki nem ígér semmi jót, csak megvetést, gyűlöletet, nyugtalanságot, s fekhelyül „az égbojt sátorát”. Hát ezért menjek én és hagyjam ott eddigi nyugodt, legalábbis annak hitt életemet, biztonságomat? Nem, ezt nem teszem, nem tehetem, hisz családom van, gyermekeim, akiknek élete, jövője rám van bízva.

Ezt érezhették, gondolhatták azok, akik hallották a Jézusi felhívást. Azt hiszem, hogy a tanítványok között is voltak, akik így gondolkoztak, éreztek. Hajlamosak volnánk azt mondani, hogy micsoda gyávaság, micsoda felelőtlenség és határozatlanság jellemzi ezeket az embereket. Miért nem látják-értik már első hallásra, hogy miről is van szó?

Elhamarkodott ítélet, mert Jézus szavaiban valóban ellentmondás rejlik, mindaddig, amíg nem tisztázzuk, nem magyarázzuk meg a fogalmakat.

Nem az első alkalom, hogy ilyen tisztázásra szorulnak fogalmaink, amikor látszólagos ellentmondások zavarják meg ítélőképességünket a mindennapi életben. Különben mi emberek is ilyenek vagyunk: tele látszólagos és valós ellentmondásokkal. Ki ismerhetné ki ezeket az ellentmondásokat?

Felelet helyett hadd kezdjem egy történettel, személyes vallomással. *Olt-hévízi lelkészségem idején volt egy kutyánk, Pufinak hívtuk. Már a nevében is volt valami ellentmondásos: hatalmas testű, farkashoz hasonlító korcs, de a*

* Elhangzott Kolozsváron 1998. július 23-án a Főtanácsi istentiszteleten

maga nemében nagyon szép állat, akire semmiképpen nem illet a neve. Neve mellett általános magatartásában, „viselkedésében” is sok volt az ellentmondásnak tűnő elem. Nagyon hűséges, „régí cseléd volt a háznál”. A közel 16 év alatt annyira hozzánk nőtt, hogy szinte családtagnak számított. Még most is sokszor emlégetjük, sőt mostani kutyánkat is néha Pufinak szólítjuk. Igénytelen állat volt, de szerette, ha néha észrevettük, odafigyeltünk rá, ha gondoskodtunk róla. Szerette a „jó szót”, a simogatást, egyáltalán azt, hogy foglalkozunk vele. Legjobban mégis azt szerette, amikor szabadon engedték. Ilyenkor mindig körbe rohanta az udvart, a nagy kertet, majd egyetlen ugrással át a kerítésen, neki a „nagyvilágnak”. Egy kicsit mindig féltünk attól, hogy nem fog visszajönni, de ez sohasem történt meg. Rövid idő után kifáradva, minden esetben haza tért.

Pufi szerette a szabadságot, de jobban, vagy legalábbis ugyanannyira szerette a biztonságot, a kötődést, a valahová való tartozást. Az otthon számára is otthon volt, s ezért tért oda vissza mindig. Ha beszélni tud, talán azt mondta volna: rendben van, én szeretem a környezetet ahol élek, azt is tudom, hogy jóllétem tőletek függ, és ezért hálás is vagyok, de ne feledjétek el, hogy éppen így szeretem a szabadságot is minden kockázatával együtt. Ne féljete, mert ha valami baj nem ér, mindig visszatérek hozzátok.

Pufi már nincs, de megmaradt talán egész életünkre az emléke és mindaz, amit jelentett számunkra ellentmondásosnak látszó viselkedésével, magatartásával együtt.

Miért mondtam el ezt a banálisnak tűnő, személyes vallomást. Egyszerűen azért, mert ebben is látszik, hogy mennyire érvényes az, amire korábban már utaltam: sokszor nem értjük meg, hogy **egyszerű dolgokban rejlik a nagyszerűség**. Ebben az egyszerű történetben is megvan a nagyszerű tanulság, annál is inkább, mert ezek a dolgok emberi életünkben is valahogy így nyilvánulnak meg. Ez a kettősség szabja meg, sokszor akaratunk ellenére, életünk irányát. Mi is szeretjük a szabadságot, de ugyanúgy szeretjük a kötöttséget, biztonságot, a valahová tartozást, azt, hogy számítanak ránk. Mindkettőre szükségünk van: szabadságra és kötöttségre egyaránt.

Ha a két fogalom tartalmi jegyeit vesszük alapul, akkor itt is láthatjuk, hogy ellentétes vagy látszólag ellentétes dolgokról van szó, különösen, ha egy kicsit sarkítunk is. Valóban, szükségünk van a szabadságra és szeretetre. Ez a kettős igényünk sokszor teremt furcsa helyzeteket. Mennyire nehéz az ilyen helyzeteket felismerni, elfogadni, és kimondani mindazt, amit ilyenkor gondolunk és érzünk.

Ha volna bátorságunk és elég őszinték volnánk önmagunkhoz, szereteteinkhez és embertársainkhoz, akkor a mi mondanivalónk valahogy így hangzana:

- szeress, de .... „ne zavarj köreimet”;
- szeretem a közelséget, de .... félek, hogy megbántanak;
- szükségem van reád, de ... független akarok maradni;
- jó ha számíatsz rám, de ... nem szeretem ha kihasználsz.

Sok-sok elkerülhetetlen ellentmondás között, vagy annak határán éljük életünket.

Például - ösztönösen szeretjük a falusi idillt - mert a lélek mélyén mi még mindig a természet gyermekei vagyunk, maradtunk -, de szeretjük a vá-

rosi élet nyújtotta kényelmet is (központi fűtés, fürdőszoba és egyebek). Talán ezért van az, hogy sokan nem tudják, mihez kezdjenek. Városon nincs munkahely, nehéz a megélhetés. Másik oldalon meg a szülőfalu hívása: felvenni újra az igát, gazdálkodni, s így teremteni jövőt. Hogy melyiket válasszuk, nem tudjuk. Szorongattatunk e kettő között.

Jézus szavai is ellentmondásosnak tűnnek, legalábbis első hallásra, mindaddig amíg el nem mélyülünk vizsgálatukban, és rájövünk, hogy az ellentmondás csak látszólagos, hogy megvan az értelme a jézusi felhívásnak.

Emberi életünknek egyik titka az, hogy miként tudjuk elfogadni ezeket a helyzeteket, velük együtt embertársainkat is, akik szintén tele vannak, tele lehetnek ellentmondásokkal.

Ezek az ellentmondások úgy, mint a jézusi felhívás esetében is, a legtöbbször feloldhatók, mert egy részük csak látszólagos. A baj akkor kezdődik, ha átbillenünk a kétértelműség bizonytalanságába, kilátástalan helyzetébe, amikor két út áll előttünk. Ekkor már tényleg nehéz megoldani a helyzetet, megtalálni a helyes utat.

Pál apostol a Phillipibeliékhöz írott levelében leírja kétségeit, szorongatott helyzetét. Az ő számára van megoldás, mert **tudja és hiszi**, hogy életben marad és munkáját gyümölcsöztetheti mások javára. Ebben van az igazi nagyság.

Az előbb említett kétértelműségnél álljunk meg egy kicsit. Filozófiai nyelven **ambivalenciának** mondjuk. A kétértelműség szétszakítja az embert, gondolataink, érzéseink ütköznek. Nehéz, lehetetlen döntések, kilátástalan helyzetek elé állít, s az ember kifele is ezt a kettősséget mutatja.

A látszólagos ellentmondásban, amit **paradoxonnak** nevezünk, könnyebb a helyzetünk. Elfogadjuk saját feszültségeinket, szembesülünk velük, próbáljuk megmagyarázni, megérteni. Az ebből fakadó érzések, gondolatok alkotó erővé magasztosul(hat)-nak az ellentétes dolgok kölcsönhatásában. Elfogadjuk és vállaljuk a kockázatot, még ha fenntartásokkal, kételkedve is, és aztán teljes szívvel beleéljük magunkat új helyzetünkbe. Így tudtak a tanítványok is választani és követni a Mestert.

Ezt a folyamatot nagyszerűen mutatja a nagy emberek példája, akiknek életében igazolódik, hogy az Isten gyermeke tud teremőjéhez méltó életet élni, még akkor is, ha időnként vagy szüntelen szembesül ezekkel az ellentmondásokkal. Ilyen a Jézus élete, a Pál apostolé, s mindazon nagy és kimagasló személyiségeké, akik a szolgálatban mutatták meg, hogy hittel és önmagunkban bízva, sokkal többre vagyunk képesek, mert vannak olyan élethelyzetek, amikor nem segít más, csak a hit és annak reménysége, hogy életben maradjunk, és teljesíthetjük azt, amit ránk bízta.

Szerintem a legfontosabb az, hogy az ember vállalja a döntést, annak minden kockázatát még akkor is, ha nem remélhet többet, mint „rész szerinti ismeret”-et, részleges megoldást, eredményt. A változásért a jobbítás szándékával kell ezt vállalni. Mindig szükség van a jobbra, a minőségi változásra.

A keresztény ember számára a jézusi út nem kötöttséget, hanem szabadságot jelent elsősorban. Az is igaz, hogy ez a szabadság néha örömmel, boldogsággal jár, de a legtöbb esetben félelmetes, keskeny, göröngyös úton vezet a teljesség, a tökéletesség, Isten felé. (Újabb ellentmondása életünknek?)

Emberi fogalmaink tárházában kész dolgok nincsenek. Semmit sem tekinthetünk befejezettnek. A jót is lehet jobbítani. A tökéletesség csak eszmény. Egyedül Istent valljuk tökéletesnek. Nekünk a jézusi tanítás alapján és szellemében **célunk** a tökéletesség. Egy érdekes költői vallomás jut eszembe. A költő azon töpreng, hogy lám férfivá, felnőtté lett, befejezett alkotása Istennek, bár szeretné, ha tovább formálná őt a Teremtő keze. Majd így folytatja:

*„Ismertem egy szobrászt, aki kész
Művét is mindig pólyákba csavarta,
Hogy lány maradjon mindig az egész,
S ő mindhalálíg formálhasson rajta.*

*A kész dolgok jövőtlenekké lesznek.
A kész: halála a tökéletesnek.
A kész: megáll és tovább nem javul.*

*Lásd, kész vagyok. Lásd bevégeztek engem.
Itt állok önnön szobrommá meredten,
Jövőtlenül és változatlanul.”*

(Székely János: Férfikor)

Mi tehát a feladat?

Szüntelen hívnak, szólítanak. Meghalljuk-e a hívást, felismerjük-e benne az életre hívó szót. Ha igen, ne tévóvazzunk, tudjuk követni a hívót feltétel nélkül, teljes odaadással. Ne féljünk az újtól, a változástól. Tudjunk szüntelen formálódni, tökéletesedni. Ez a ma felhívása és egyben kihívása. Nekünk itt és most kell vállalni a munkát, és eleget tenni mindannak, amire megbízatást kaptunk Istentől és közösségtől.

Itt! Nem is olyan fontos, hogy hol ... mondanák amerikai testvéreink. **Nekünk viszont nagyon fontos ez, hogy itt!** - atyáink földjén, a mi örökségünkön álljunk meg és teremtsünk jövőt.

És most! Néha azt mondjuk, hogy az idő elhoz és megold a maga rendjén mindent. Ez a legnagyobb hiba, az időre bízni mindent, s hinni, hogy elhozza azt, amire oly régóta várunk. Az idő nem old meg semmit, legfeljebb arra jó, hogy elfelejtsünk dolgokat. Olyan rövid az életünk. Ha az időre bízunk a fontos kérdéseket és döntéseket és azok megoldását, akkor soha sem látjuk megvalósulva elképzeléseinket. Soha nem lesz jobb és szebb ez a világ.

Soha nem volt könnyű **itt e tájon** az élet. Ma sem az. Véleményem szerint éppen ez teszi széppé ezt a küzdelmet, ezt a „kínzenvedést termő életet”, és ezzel járó áldozatot, melyet vállalnunk kell. Ehhez adjon Isten erőt, tisztánlátást és mindenekfelett hitet. Ámen.

JÓZSA LAJOS

ATYAI ÖRÖKSÉG!

(Millecentenáriumi egyházi beszéd)

1Kir 21,3

Ünneplő gyülekezet, keresztyén Testvéreim!

Sokat töprengtem azon, hogy milyen bibliai verset vagy verseket válasszak ez ünnepi alkalomra egyházi beszédem alapgondolatául, és pedig azért, mert megfogalmazódott bennem egy kérdés: Mi a lényege és üzenete a mai ünnepnek; mire tanít és figyelmeztet bennünket 1100 éves ittlétünk?

Felbecsülhetetlenül nagy jelentőségű számunkra az, hogy Árpád vezetésével a magyarok, a mi elődeink és atyáink hont foglaltak és alapítottak; elvitathatatlan az ő érdemük és dicsőségük, ám én úgy érzem, hogy e hazának, valamint magyarságunknak a megtartása legalább olyan nehéz, mint atyáinknak a honfoglalás.

1100 éves örökség kötelez bennünket a helytállásra, és minden magyarnak vállalnia kell ezt az „édes bilincset” és „gyönyörű terhet”, amely e tájhoz, e nemzethez, valláshoz, kultúrához és közösséghez köti. Éppen ezért, ez ünnepi istentisztelet hálaadó jellegén túl, múlt-, nemzet- és magyarságtudatunkat kell, hogy erősítse, mert a hiányos, erőtlen és sérült nemzet tudat „lefegyverez”, felelősség-, kötelesség- és áldozatvállalásra képtelenné tesz! Ezért választottam millecentenáriumi egyházi beszédem alapgondolatául az atyai örökségét mindennél többre értékelő és azt féltőn védelmező Nábót történetét.

Alapjában véve egy szinte mindennapi történettel állunk szemben, és mégis mélyen lélekbemarkoló üzenet van megörökítve benne, mely így hangzik Nábót megfogalmazásában: „Az Úr őrizzen meg attól, hogy odaadjam neked atyai örökségemet”. Nábót ragaszkodását csak akkor értjük meg, ha behelyezkedünk az ő helyzetébe, és megpróbáljuk átélni azt a szörnyű helyzetet, hogy meg akarnak fosztani atyáink nyelvétől és hitétől, vagyis örökségünktől. De hadl nézzük meg a történetet:

Egy jelentéktelennek tűnő kis földterületről van szó, egy szőlősketről, amilyen általában a szegény embereké. Mennyi szebb, gazdagabb és termékenyebb szőlős lehetett Kánaán híres szőlőhegyein, a Kármell hegy oldalán, de a király, Aháb éppen Nábót szőlőskertjét kívánta meg. A terjedelmes királyi kertek szomszédságában lehetett, vagy talán útjában állott a király továbbterjeszkedési vágyának, vagy az is lehet, hogy zavarta a kilátást, és rontotta a királyi lugasok szépségét, ám az csak ürügy, hogy veteményeskertre lett volna szüksége a királynak. De a király szemet vetett erre a kis szőlőskertre, amelynek sovány jövedelméből élt a jezréeli Nábót, és mindenáron meg akarta szerezni magának. Könnyű zsákmánynak érezte. Arra gondolt, elég lesz csupán megemlítenie, és Nábót készségesen, örömmel felajánlja, mint hűséges alattvaló. Vagy talán arra gondolt, hogy milyen könnyen rábíratja egy-két arannyal az „atyai örökség” átadására ezt a kispénzű embert. De nem így történt. Nábót

nem ment bele a vásárba. Mindvégig hajthatatlan maradt. Most már bizonyára bosszantotta a királyt, hogy egy jelentéktelen, szürke ember nemet mer mondani neki, a hatalom megtestesítőjének. Bizonyára ezek után tízszeres vagy hússzoros árat is fizetett volna, csak hogy megtörje a jezréeli Nábót makacs ragaszkodását atyai örökségéhez, de Nábót mindvégig hajthatatlan marad. Az Úr nevébe kapaszkodva, egyre csak ezt ismételi: „Az Úr őrizzen meg attól, hogy odaadjam neked atyai örökségemet”.

Ezekben a szavakban benne volt Nábót minden méltósága. Ezekben a szavakban jut kifejezésre az atyai örökségét mindennél többreértékelő ember érzelme. Bizonyára eszébe jutottak ősei, akik itt fáradoztak és verejtékeztek, hogy termékenyvé tegyék a sovány földet, Nábót érzelmileg kötődött e földhöz, az emlékeken keresztül, és ismert minden arasznyi földet, melyet műveltek ősei nemzedékeken keresztül. Ezt az atyai örökséget nem lehet pénzzel megvásárolni. Még hogy ő lemondjon atyái örökségéről, és méltatlan legyen elődeihez - még a gondolatától is visszariadt. Ígérhettek neki „fűt-fát”, a félvilágot, őt nem lehetett megvesztegetni, mindvégig hajthatatlan maradt. És ez így is van rendjén, ha atyáink örökségéről van szó.

A kérdés így tevődik fel itt és most nekünk: Van-e bennünk nábóti tartás, lelkiület és méltóság? Meg tudnak-e vesztegetni, rá tudnak-e bírni bennünket, hogy odaadjuk atyáink örökségét? Bír-e olyan vonzóerővel 1100 éves örökségünk, anyanyelvünk, kultúránk és unitárius hitünk, mint a jezréeli Nábóté?

Próbáljuk meg tisztázni és értelmezni, hogy mit is jelent számunkra atyai örökségünk:

Az örökség: az örököszt megillető hagyaték, de tágabb értelemben magában foglalja valamely előző korból átszármazó szellemi és hitbeli értékek összességét. Ebben, az utóbbi értelemben áll a mi örökségünk! Mivel pedig teljes jogú örökösök vagyunk, magától értetődően következik, hogy atyáink örökségéhez, szellemi és hitbeli hagyatékához teljes jogunk van, ezt tőlünk senki el nem vitathatja.

A kérdés ezek után így tevődik fel: az atyai örökség kizárólag jog, merő haszonélvezet és kiváltság csupán, vagy valami más is? A történelem azt bizonyítja, hogy az atyai örökség legalább annyira kötelesség, mint jog. Nézzük meg, hogy mennyire igaz ez:

A nemesek gyakran hangoztatták: „Noblesse oblige!” A nemesség kötelez - hangzik tükörfordításban. Vagyis a cím, a rang megfelelő magatartásra kötelezi a nemeszt. Az öröklőt pedig az ősök által elért szellemi rang és cím kötelezi. Tehát az ősök szellemi szintjének és rangjának a magatartása kötelesség.

José Ortega Y Gasset, a nagy spanyol gondolkodó így vall a nemesség igazi mibenlétéről:

„Bosszantó, hogy mennyire elcsépelte a közhasználat a nemesség nagyon is ihlető kifejezését. Pedig a szó igazi jelentése eredeti értelmében azt jelentette: ismert, vagyis akit mindenki ismer, aki híres, aki azáltal vált ismertté, hogy rendkívüli erőfeszítések árán a névtelen tömeg felé emelkedett. Így a nemesség fogalma: az igyekvővel, a kiválóval azonosítható. Az eredeti nemest önmaga, az öröklőt az örökség kötelezi. És még hozzátartozik a nemeshez az, ha valaki el akarná vitatni címét és rangját, a nemes kész bármikor megvédel-

mezni azt! A kínaiak ésszerűbben járnak el, mint az európaiak, mert ők megfordítják az öröklés rendjét. Náluk a nemesi cím, nem az apáról száll a fiúra, hanem a nemesség megszerzésekor a fiú származtatja át őseire, amikor is igyekezetével magasabb szintre emeli szerény származású családját. Az ősöket tehát a mai ember élteti, akinek valódi és tetterős a nemessége. Röviden az a nemesség van és nem volt.”

Az atyai örökség és a nemesség között láthattuk, hogy tartalmi hasonlóság van. Nézzük meg tehát, hogy mire kötelez bennünket atyai örökségünk:

Először is arra, hogy az atyai örökség nemcsak jog, merő haszonélvezet és kiváltság, hanem kötelesség is!

Másodsor: az atyai örökség arra kötelez bennünket, hogy az ősök által elért szellemi szintet és rangot igyekezzünk megtartani!

Harmadsor: ez a legkevesebb! Nem elég csupán megőrizni, „elásni” atyáink ránkbízott talentumait, hanem azt gazdagítanunk, gyarapítanunk kell, „új szellemmel kell fényeznünk”. Kosztolányi Dezsővel fogalmazva: „Azt a lelket és nyelvet, melyet rövid időre örökre kaptunk, új szellemmel fényezve, csorbíthatatlanul át kell adnunk utódainknak. Ez a küldetésünk - áldjon vagy verjen sors keze - ez a mi küldetésünk. Kissé lehajtani a fejet, de a szívet, azt föl, föl barátaim.”

Negyedsor: „Az ősöket a mai ember élteti!” Vagyis: atyáink bennünk és általunk élnek tovább! Bennünk dicsőíttetnek avagy szégyenítettek meg. Kultúránk és magyarságunk halhatatlansága épp oly fontos, mint lelkünké. Nem szabad engednünk, hogy hontalanná váljék itt a magyar szó, ami édesanyanyelvünk, mert a nyelv „egy nép történelmi azonosságának legfőbb őre és kifejezője” (Keresztúry Dezső)

Ezekután a mi számunkra itt és most így tevődik fel a kérdés: Képesek vagyunk-e atyáink örökségének a megőrzésére?

Egy példát szeretnék felhozni ezzel kapcsolatosan. Németh László, egyik legkiválóbb magyar gondolkodó, 1935-ben erdélyi, valamint romániai körutat tett. Kalotaszeg vidékén - írja útirajzában - egy fájdalmas gondolat hasított belé, éspedig: „Magyarság, halál és protestantizmus én is úgy érzem egyet jelentenek ma itt!... Nekem a nap s az erdélyi út azzal a kőrösfői istentisztelettel ért véget: az Isten ott mutatta meg, mit akar e néppel, s obsitját ott fogadtam végképp megrongált szívembe.”

Azóta 61 esztendő telt el, és hála a gondviselő Istennek, hogy Németh László tévedett. Az isteni gondviselésbe vetett szilárd hittel vallom e szószékről, hogy: „magyarság, halál és protestantizmus” nem jelentenek egyet itt, ameddig nábóti hitű magyarok lesznek, akik „foggal-körömmel” ragaszkodnak atyai örökségünkhöz. Bizonyosság erre a mai ünnepi esemény, mely arról győz meg, hogy milyen „erős várunk” nekünk a nemzeti hovatartozásunk és hitünk. Németh László csak a rossz jeleket vette észre, és nem látta meg a megkapaszkodás példáit, a Balázs Ferenc-eket, az Erdő János-okat. Mert ha egyházunkban voltak nábóti lelkű emberek, akkor ők közéjük tartoznak.

Balázs Ferenc lelkészi szolgálatát bemutató Rög alatt című könyvéről így ír László Dezső református lelkész és író: „Balázs Ferenc bemutatja az építő embert és az épülő kisebbségi életet. Végre egy könyv, amelyik nem az »elsodort faluról« hanem a megépülő faluról szól, de nem mint regény, hanem mint

történelmi valóság”. 36 erdélyi magyar író nevében Tamási Áron többek között így búcsúztatja Balázs Ferencet a mézskői sírnál: „Akiket valaha temettünk, te azok közül a legtisztábban mutattad meg, hogy ezen a földön miképpen kell élnünk és meghalunk...Az isteni Gondviselés, bizonyára nem céltalanul, úgy rendelte, hogy itt Erdélyben legyetek világitó porszemek.”

Akik Nábót történetét ismerik, azok tudják, hogy Nábót elbukott az atyai örökségért folytatott küzdelemben. A királyné Jezabel hamis vádak alapján megköveztette. De ez nem szabad minket megrettentessen, reményvesztettekké tegyen, mert a bibliai történelemből kicsendül, hogy Isten Nábót oldalán és pártján áll még akkor is, ha az ügy pillanatnyilag elbukni látszik. Isten mindenkor az igazak és sohasem a hamisak pártfogója. Az aháboknak és jezabeleknek pedig akarva, akaratlan meg kell tanulniuk, hogy az erőszak csak pillanatnyi megoldás lehet, de végső soha. Az erőszak és a megfélemlítés nem lehet tartós alapja a békés együttélésnek, csak a kölcsönös szeretet, az egymás értékeinek és atyai örökségének a tiszteletben tartása és megbecsülése. Isten velünk van és lesz mindaddig, amíg az Ő nevében az igazságos és méltányos emberi életért küzdünk.

Azonban vannak ma is, akik rosszul értelmezik az atyai örökséget és az érte való harcot, és a testvérbánat köpenye alatt összebújva siratják az elvesztettnek vélt hazát és atyai örökséget, és nem tudnak belenyugodni Mohács és Trianon veszteségeibe, vereségeibe. Azoknak azt kell válaszolnunk: a haza nem vészett el! Az atyai örökség is csorbítatlan. A mi igazi hazánk szellemi haza, mely eleven öröksége az egyetemes magyarságnak. Elvehetnek tőlünk földet, amennyit akarnak, mert nem a föld a haza, és nem szabad abba a tévhitbe esnünk, amibe a régimódi háborús hazafiak estek, akik ezrével áldozták fel a „szent” magyar életet a területekért, az élettelen földért. Nem a föld a haza, nem az szent, a föld csupán lakhely, üzlet és gazdaság. Ami a földben szent, az őseink emléke. Ezeket pedig tőlünk senki el nem veheti, mert ezek bennünk vannak. Ez a haza nem kíván véráldozatot. Ez az a szellemi haza, amelyet sohasem lehet az emberiség ellen fordítani, mert kincse az inkább az emberiségnek. A haza, amelyet mi magunkban hordunk, nem veszhet el, mert egy a néppel, az emberrel, mely ki nem irtható. Nem meghalni kell ezért a hazáért, hanem élni, mert e haza nem a halálunkból, hanem életünkéből él. (Babits Mihály: Az igazi haza).

Reményik Sándor hasonlóképpen érez Mi a magyar című versében: „Magyarok voltak Magyarország nélkül, /Magyarok vannak Magyarország nélkül, /Magyarok lesznek Magyarország nélkül,/Mert az országnál mélyebb a magyarság, /Mert test az ország és lélek a nép”.

Ez a szellemi haza, a mi 1100 esztendő atyai örökségünk és ez az egyetemes magyarság máig eleven öröksége. Aki önként lemond erről az örökségről, az önmagáról mond le! A mi gondviselő Istenünk 1100 esztendőn keresztül vigyázott reánk, megerősített hitünkben és magyarságunkban. Kérjük hát ma is egyakarattal, hogy „örizzen meg attól, hogy odaadjuk atyáink örökségét.”. Ámen.

„MIVEL FIZESSEK AZ ÚRNAK MINDEN HOZZÁM VALÓ JÓTÉTEMÉNYÉÉRT?”

Lk 12,15, Zsolt 116,12.17-18

Ünneplő gyülekezet, keresztyén Testvéreim!

Keresztyén tartalommal és eszmeiséggel telített ünnepeink - egy kivétellel - Jézus életéhez és halálához kapcsolódnak. A kivételt az Őszi hálaadás ünnepe képezi. Mindezek ellenére azonban a keresztyén ünnepünk értékéből semmit nem veszít, sőt úgy érzem, hogy hordoz valami olyan tartalmat, ami a földműves ember lelki világához leginkább közelálló. Az Istenre való ráutaltság, a Benne való bizalom nélkülözhetetlensége nyer kifejezést az ünnep által. A hit lényegét leginkább megszólaltató épp azáltal, hogy tekintetünket az áldásról az áldások adójára emeli, mert az anyagiakba vetett bizalmunk földhöz köti lelkünk. Őszi hálaadás ünnepén meg kell látnunk az áldások mögött az áldások adóját. A zsoltáros szavai kell visszhangot verjenek lelkünkben: „Ezt mondom az Úrnak: Én Uram vagy Te, feletted való jóm nincsen” (Zsolt 16,2. „Azért Te benned bíznak, akik ismerik a Te nevedet, mert nem hagytad el Uram, akik keresnek Téged” (Zsolt 9,11). „Uram szereteted az égig ér, hűséged a fellegekig” (Zsolt 36,6)

Őszi hálaadás ünnepén megbizonyosodunk arról, hogy „minden jó adomány és minden tökéletes ajándék felülről való...” (Jak 1,17/a). Ezen érzések igézetében szól a zsoltáros: „Mivel fizessek az Úrnak minden hozzám való jótéteményéért?”

Nem fér kétség ahhoz, hogy a hálátelt szív vallomása ez, egy olyan emberé, aki megtapasztalta Isten ajándékozó szeretetét, gondoskodó jóságát és megtartását. E vallomás arra enged következtetni, hogy a zsoltáros mélyen valóságos ember. Feltételezésünk szerint e vallomás az ószövetségi nép legnagyobb királyának lelkéből fakadt fel. Végigtekintve élete addigi eseményein, a megtett úton, a „maga mögött hagyott pázmán” azokban az Úr számtalan jóságát és áldását ismeri fel. Ez a felismerés indítja őt az Úr, minden áldások adója iránti tiszteletre és hálaadásra.

Ma bennünk is visszhangra kell találjon a zsoltáros vallomása. A mi lelkünket is át kell, hogy hassa hasonló érzés, mert megátalkodottan hálátlan az az ember, aki végigtekint élete addigi eseményein, és azokban nem hajlandó meglátni az Úr számtalan jóságát. Megátalkodottan gonosz az az ember, aki hálaadás helyett így szól elbizakodottságában: „az én erőm és hatalmas kezem szerezte nekem ezt a gazdagságot” és nem gondol arra, hogy „az Úr ad erőt a gazdagság megszerzésére” (5Móz 8,17-18).

Dávid, királyi helyzeténél fogva, a legnagyobb volt a zsidók között. Elképzelhetően mindene megvolt, anyagi jólétben élt, mégsem esett az önelégtelenség csapdájába, nem rugaszkodott el Istentől, mert felismerte hogy életét és jólétét az Úrnak, az ő Istenének köszönheti. Fölfedezte élete alakulásában az Úrnak kezét. Ezért töpreng azon, hogyan nyilváníthatná ki a legméltóképpen háláját és tiszteletét az Úr iránt!

Helyesen ismeri fel, hogy az Isten iránti hála kifejezésének legméltóbb formája az, ha továbbra is Belé veti bizalmát és az „Úr nevét hívja segítségül”, és a „neki tett fogadásait teljesíti egész népe jelenlétében” Helyesen ismeri fel, hogy a teremtmény és Teremtő soha nem cserélhetnek helyet!

Mennyivel másként gondolkodik a jézusi példázatban szereplő gazdag ember. Milyen más a hangvétele, életfelfogása, életszemlélete és értékelése. Mily hamar felfuvalkodottá, elbizakodottá és hálátlanná válik pillanatnyi jólétében. Ő nem azon töpreng, hogy mivel fizessen az Úrnak a bőséges termésért, hanem azon kesereg, hová tegye, takarja e bőséges áldást.

Bizonyára sokatok által ismert e jézusi példázat, amely a „bolond gazdag” címet viseli. A pazar, csupán önmagának élő, hálátlan ember típusát ennél kifejezőbben és szemléletesebben aligha lehetne megrajzolni. Lássuk hát a példázatot:

„Egy gazdag embernek bő termést hozott a földje. Ekkor így szólt: Mit cselekedjem? Nincs hová takarnom az én termésemet. És mondá: Ezt cselekszem: az én csüremeimet lerontom és nagyobbakat építek, és azokba takarom be minden gabonámat és javamat. És ezt mondom az én lelkemnek: Én lelkem, sok javad van, sok évre félretéve, tedd magad kényelembe, egyél, igyál, gyönyörködjél! Monda pedig néki az Isten: Bolond, ez éjjel elkéri tőled a lelkedet, kié lesz mindaz, amit készítettél és felhalmoztál. Így jár az, aki magának gyűjt és nem Isten szerint gazdag” (Lk 12,16-21).

A jézusi példázatban szereplő kapzsi és önző ember gondolataiban mégcsak meg sem fordul, hogy hálát adjon az áldások adójának. Még a legkisebb jele sem mutatkozik a keresztyén alázatnak, hanem helyette igencsak visszatetűző módon szemünkbe ötlük az önteltség és tékozló élet. Teljes mértékben hiányzik ebből az emberből a magasabb életigény. Csak a testi élvezet létezik számára. A magasabb rendű élet érintetlenül hagyja, mert megrekedt a befogadó, felhalmozó, birtokló és örök fogyasztó szintjén. Nem ismeri az alkotó életet. Az anyagiakban való tobzódás kielégíti minden igényét. Mennyire meg nem élt ez az élet! Mennyire kihasználatlanul hagyta az életkínálta lehetőségeket. Mennyi jót tehetett volna az adott javakkal. Azonban szívét megkeményítette a felfuvalkodottság, a kényelemszeretet.

Erich Fromm írja a Szeretet művészete című könyvében, hogy „az alkotó személyiség számára adni egészen más jelent. Ez a hatóerő legnagyobb mérvű kifejeződése. Amikor adok, ebben a tettben átélem erőmet, értékemet, hatalmam. A felfokozott vitalitásnak és hatóerőnek ez az élménye örömmel tölt el. Túláradónak, bőkezűnek, elevennek, és ezért örömtelinek élem meg önmagamam.”

Bizonyára Jézus az ilyen „bolond gazdag” emberek láttán fogalmazott így: „Könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, mint a gazdagnak Isten országába bejutni” (Mk 10,25). Igen, mert az elbizakodottság megkeményíti a szívet, mások nyomora és szenvedése iránt részvétlenné, segítségnyújtásra képtelenné tesz.

Azonban nem értettük meg a jézusi példázatot, ha azt hisszük, hogy a bolond gazdagot nem érdekli a lelke. Igenis érdekli, csak hogy oktalansága, balgasága mellett még ráadásul tudatlan és ostoba, mert nem tudja, hogy a lel-

ket nem lehet anyagiakkal megelégtíteni. Nem tudja, hogy „Isten országa nem evés, nem ivás, hanem igazság és békeség” (Róm 14,17).

Eszembe jut a görög mitológiából Midász király története, amely arra figyelmeztet bennünket, hogy ne kössön minden gondolatunk a zsebünkhöz, mert ostobává és nevetségessé válhatunk.

A mohóságról híres Midász király egyik istennek, Dionüszosznak jó szolgálatot téve abban a nagylelkű ajánlatban részesült, kívánjon bármit, teljesíti. Add meg nekem - mondta meggondolatlanul Midász király -, hogy amit csak megérintek, váljék színarannyá! Az isten sajnálta, hogy Midász ily ostoba dolgot kíván tőle, de adott szava kötelezte. Midász ujjongott az örömtől, alig fért a szívében a mohó reménykedés, hogy mindent arannyá tud változtatni. Ő lesz a leggazdagabb a világon. Hamarosan ki is próbálta, hogyan teljesítette isten, amit ígért. Leszakított egy faágat, hát maga is alig hitt a szemének, a faág arannyá változott a kezében. Fölemelt egy követ a földről, a kődarab menten sárgás fénnel kezdett ragyogni; búzakaralászt tépdesett és arannyal telt meg a marka; gyümölcsöt szedett, s mintha a Heszperidák ajándékozták volna meg aranyalmáikkal. Kezét a patakba mosta meg, és aranyeső folyt szét a tenyerén. Alig fért szívében a mohó reménykedés, amint látta, hogy mindent arannyá tud változtatni. Jókedvűen ült asztalhoz, hogy végre étellel és itallal ünnepelje meg a csodálatos eseményt. Hozták is a szolgák a sok jó falatot, de midőn a kenyér után nyúlt és kezébe vette azt, rögtön megkeményedett, mert arannyá változott; a borral töltött serleg tartalmával is hasonlóképpen járt. Meghökken a király, s látta már, hogy tenger gazdagsága közepette szegényebb lett a koldusnál. Kiszáradt torokkal átkozta a gazdagságot, és kétségbeesetten fohász-kodott Dionüszoszhoz, szabadítsa meg ettől a csillogó nyomorúságtól.

Jézus is arra figyelmeztet, hogy „Vigyázzatok és őrizkedjetek: minden kapzsiságtól, mert ha bőségben él is valaki, életét akkor sem a vagyona tartja meg”.

Őszi hálaadás ünnepén irányítsuk figyelmünket az áldások adójára, és kérjük Őt arra is, hogy a testi javak mellé adjon nekünk lelki gazdagságot is, hogy ne csak „csűrünk és kamránk” legyen telve, hanem lelkünk is, lelki kincsekkel; hogy lehessünk „Isten szerint is gazdagok”.

Nagyon sok mindentől meg lehetünk „fosztva” életünk során, egytől azonban nem: mindig tehetünk jót másokkal. Ne sirassuk a nélkülözhetőt, hanem adjunk hálát a megmaradt javakért és az életünkért, és soha ne adjunk helyet lelkünkben a telhetetlenségnek és a mohó kapzsiságnak. Ámen.

MEZEI CSABA

AZ IGAZI HÁLAADÁS

Zsolt 50,23

Semmi sem lesz magától ezen a világon. Mindenért küzdeni, harcolni kell. Értékes, maradandó eredményt csak akkor és csak úgy tudunk elérni, ha áldozatot hozunk.

Az áldozathozás motívuma megtalálható valamennyi nép mitológiájában, mondavilágában. Elég, ha csak a Kőműves Kelemen balladára gondolkunk, s már látni véljük lelki szemeink előtt az áldozat árán felemelt „magas Déva várát”. De érezzük és szinte magunkévá tesszük Kelemen mester lelki vívódását az alkotás mámorában kifejezésre jutó szakmai siker és a szerető élettárs feláldozásával bekövetkező erkölcsi kudarc között. Akaratlanul is feltesszük a kérdést: érdemes volt?

Napjainkban is használjuk e fogalmat, és sok formában áldozunk életünkben életünkért, családuknak családunkért; időt, erőt, energiát, pénzt, anyagi javakat fektetünk be, hogy célunkat, vágyainkat, nemes szándékainkat valóra váltsuk, életünk értelmét és értékét növeljük. Mindnyájan áldozunk valamiért. Egyesek életüket veszélyeztetik egy nemes eszméért, s ha ebben a harcban esznek, így méltatja a hálás utókor: „életét áldozta az igazság, a jóság, a szabadság, a nemzet, a nép oltárán!” És mindig elérkezik az értékelés órája, amikor feltesszük a kérdést: megérte? A válasz: „Aki hálával áldozik, az dicsőít engem...”

De mit is jelent lényegében az áldozat? Honnan hagyományozódott át ez a kifejezés? Nem célom teljes mértékben kimeríteni a fogalmat, csupán az emberiség történelmében feljövő jelenséget próbálok megvilágítani.

Az ókori ember világszemléletében kell keresni az áldozat gyakorlását. Az ember természeténél fogva vallásos lény. Vallásának megélését úgy tudta kifejezésre juttatni, hogy feláldozta azt, ami számára igen jelentős, sőt létfontosságú elem volt, hogy ezáltal az istenség kegyeit elnyerhesse. Számára a világ az „adok, hogy kaphassak” elvre épült. Valamit mindig adni kell valamiért.

A vallástörténelem folyamán az ember rájött arra, hogy bármilyen drága az áldozat, az csak úgyis múlandó érték, azonban amit kap, már sokkal több: maga az életfeltétel. Így, ha az ókori ember valamit kapni szeretett volna, kérő áldozatot mutatott be; ha valamilyen bűn, vétek nyomta lelkiismeretét, vagy természeti csapások érték, engesztelő áldozatot mutatott be. Amikor jó termés, bő vadászsákmány boldogította, hálaadó áldozatot mutatott be. A zsoltárfíró is ilyen áldozatra céloz, és megjegyzi, hogy a „hálával adott áldozat dicsőíti őt”.

Vajon miért fontosabb a zsoltárfíró számára a hálaáldozat? Miért mondja, hogy ez dicsőíti Istent?

Először azért, mert az ember felismeri, érzi, tapasztalja isten létezését, hatását, munkáját, örökös gondviselését. Ha valamit megvalósítottunk, azt szoktuk mondani: „hála Istennek”. A hálaáldozat Isten jótettére, cselekedetére

mutat. Ahol hálálkodnak, ott dicsőítik Isten nevét. Ahol Isten nevét dicsőítik, ott boldogság, hálaérzetet szülő öröm, reménység, hit, élet van. Ahol reménység, hit, élet van, ott látszik az út, a megmaradás, a nehézségekből való isteni szabadítás, ott van a jövődő.

Másodszor azért fontos a hálaáldozat és azért dicsőség Istennek, mert az ember nem készen kapott dolognak örvend, hanem cselekszik, munkálkodik, hogy eredményt érjen el. Az emberi tevékenység és ennek eredménye dicsőíti Istent, aki teremtményein keresztül - az Ó hasonlatosságára teremtett munkás és újjáteremtő lényeken keresztül - hat, munkálkodik.

A mi munkánk, áldozatos tevékenységünk már áldozathozatal a javak, értékek gyarapodására. Ez a munka, ez a cselekedet dicsőség Istennek. Ahogy dicsőség a szülőknak gyermekei jócselekedete, szorgalma, úgy dicsőség a mi mennyei Atyánknak is a mi munkálkodó, újabb értékeket teremtő életünk is. Ezt az életet vidáman kell megélnünk, és eredményeit hálásan megköszönjük. Szívünkben feltörő őszinte örömmel kell nekünk hálát adnunk a mi Istenünknek.

A mi áldozatunk nem anyagi javak felkínálásában kell kifejezésre jusson. Isten tőlünk lelki áldozatot, imádságos hálaadást vár. Gondolatok arra testvéreim, mennyire keserű a kétségbeesett, szorult helyzetben elmondott ima. Mennyivel szebb, szívderítőbb, ha boldogságunk értékéből áldozunk fel valamit Istennek, annak, aki számunkra megadta munkánk eredményét.

Isten nem anyagi áldozatot vár tőlünk, hanem lelkit. Ez, a hálaadó imádságban és a hálaadó istentiszteletünkben kell kifejezést nyerjen. Mert Isten nem gabonát, zöldséget és gyümölcsöt adott, hanem ennél sokkal többet: erőt, bizakodást kitartást, munkakedvet, munkához kedvező időjárást, termést érlelő napot, növekedést hozó esőt, adta a forrásnak friss vizét, adta a földnek termőerejét.

Kedves Testvéreim! Őszi hálaadás ünnepén mi is valljuk a zsoltáríróval, hogy a kemény áldozatok, a veritékes munka után öröm számunkra a hálával áldozás.

Adjunk hálát a *kitartó szeretetnek*, gondviselőnek, aki erőt, egészséget és kitartást adott a munkához. Adjunk hálát a *mindenható jóságának*, aki az általunk elvetett magot szárba szökkenette és meghozta a kalásznak termését. Adjunk hálát a bőséget nyújtó *örök gazdának*, hogy életnyújtó hús forrásait fölserkentette; a növény és az állatvilág csodálatos tárából asztalunkra táplálékot teremtett. Adjunk hálát annak a szent, személyes *Istennek*, aki mindenkor és mindenben együtt munkálkodik az Őt hívó, hívő gyermekeivel.

Imádkozzunk hát ünneplő lelkülettel, gyermeki hálával úgy, mint akik tudják az utat és vigyáznak rá; akiknek van igaz, rendíthetetlen istenismeretük, és tudják, hogy Isten a szabadító, a megtartó, szerető Atya, aki mindenkoron cselekedeteink felett örköd, és megáldja munkánkat. Ámen.

PÁLFI DÉNES

A TÜRELEM APOSTOLA *

1Thessz 5,14

Életünk türelempróbák sorozata. Sok mindent kell eltűrni, elviselni, elszenvadni a 20. századvég emberének. És hiába ismerős a közmondás: Türelem rózsát terem; - hiába hirdeti Jézus életével és tanításával: „Béketűrések által nyeritek meg a lelketeket”(Lk 21,19), türelmesnek lenni, tűrni sokszor nagyon nehéz. Nehéz tűrni az étellel járó testi-lelki szenvedéseket, próbákat, de önző, törtető világunkban talán még nehezebb türelmesnek lenni az emberek, embertársaink iránt.

Pál apostol épp erre buzdít minket a felolvasott bibliai versben: „...legyetek türelmesek mindenki iránt.” Miért kell türelmesek lennünk mindenki iránt? Kempis Tamás így válaszol kérdésünkre: „Más hibáinak és gyarlóságainak elviseléséhez türelemre törekedjél, mert tebenned is elég sok van, amit másnak kell eltűrnie”. Azonban nemcsak ezért kell türelemre törekedni mindenki iránt, hanem azért is, mert ez az igaz keresztény ember egyik ismertető jegye.

Ez a türelem - különösen a más vallásfelekezetekhez tartozó, más hitet valló ember iránti türelem - tette, többek között Dávid Ferencet is igaz kereszténnyé, jézuskövetővé. Szerette és hirdette a maga vallását, igazságát: Isten oszthatatlan egységét, Jézus embervoltát, de türelemmel, tisztelettel, jóakarattal volt azok iránt is, akik másként hittek, gondolkodtak. Nem kérkedett, dicsekedett, amikor magát „a megfeszült Jézus Krisztus szolgájá”-nak nevezte, mert ismerve a Szentírást -mely egyesek szerint a kisujjában volt -, megélte annak tanítását: „...az Úr szolgája legyen mindenkihez türelmes” (2Tim 24).

Jézussal együtt Isten gyermekének érezte magát, és vallotta, hogy az ő Istene türelmes, szerető Atyja minden testvérének: „Vétkeznek, akik az Istent nem tisztelik kegyes atyaként - mondta -, sőt inkább kegyetlen bírónak tartják. Az az Isten ugyanis, akinek nevében keresztelkedünk, Atyának nevezi magát.” Ehhez az Istenhez, a kegyelmes, szerető Atyához való hasonlóság vágya is tette őt türelmes emberré. Ezért vetette el az erőszak minden formáját, s választotta a türelmet, tudva, hogy „erőszakkal nincs meggyőztetés, legfennebb legyőztetés van”. Ezért írhatták róla büszkén a kései, hálás utódok: „Erőszakot nem pártolt életében,/Az igazsága senkit meg nem ölt,/ Tudta hogy ez a drága, tiszta eszme/ Egyszer majd úgyis mindenkit betölt”.

A Szentírást tanulmányozva, az isteni igazságokat szakadatlanul kutatva sem írhatott egyebet, mint a következőket „A szentírásban sehol sem olvastam, hogy Isten igéjét tüzzel-vassal kell terjeszteni... Nincs nagyobb esztelen-

* Az E. K. Tanács által meghirdetett beszédpályázat díjnyertes beszéde.

ség, sőt lehetetlenség, mint külső erővel kényszeríteni a lelkiismeretet s a lelket, aki felett hatalommal csak teremtője bír”.

És nemcsak írt, beszélt, hanem - akárcsak Jézus - írásait, szavait gyakorlatban is alkalmazta. S eszméinek az életbe való átültetése tette lehetővé, hogy 1586-ban, Tordán, a világon először kimondják, törvénybe iktassák: „a hit Isten ajándéka”, hitéért, vallásáért üldözni senkit nem szabad, hanem mindenki azt a vallást gyakorolja, amely felfogásával, lelkiismeretével megegyezik. Így lett az akkori Erdély, korát jóval megelőzve, a türelmetlenség világában, katolikusok, evangélikusok, reformátusok, unitáriusok, az úgynevezett bevett vallásfelekezetek számára a türelem földje.

Török Tamás, elhunyt magyarországi írónk, Erdélyi Mefisztó című regényében leírja, hogy a tordai országgyűlés után Blandrata György, János Zsigmond fejedelem orvosa - aki később Dávid Ferenc elítélésében is közreműködött - ezekkel a szavakkal kísértette meg a fejedelmet: „Ha azt akarjuk, hogy Erdély egyistenhívő legyen, egyetlen katolikusnak se adj hivatalt, senkinek se adj jószágot; míg el nem akarja hagyni a katolikus hitet, egy katolikust se fogadj udvarodba, s a katolikus papok javadalmait szedd el...” Erre megszólalt a türelem apostola, Dávid Ferenc: „Jaj, csak bosszút ne! csak erőszakot ne! Mi négy vallás recepcióját vettük törvénybe, és soha ne gondoljuk, hogy csak az unitáriusoknak lehet joga itt, még ha önként ezt a vallást venné is föl szinte az egész ország. Bosszú mindig bosszút, erőszak erőszakot szül. Dicsőségünkötől ne részegüljünk meg, az ünnepek után józan, imával kezdett és zárt hétköznapokat éljünk meg!” /.../ „Ne legyen fegyver! A debreceni kálvinista főpap, Péter, hosszú hitvitáink legtöbbször az ellenfele vérét kívánta, mi ilyet soha nem mondtunk. És nem is vettük ellenfél vérét, és nem is akarjuk, nem is fogjuk venni soha. Vérré még úrvacsoravételkor sem gondolunk, mert azt nem Krisztus testének és vérének látjuk, hanem csupán annak, ami: kenyérnek és bornak, mely úgy eleveníti meg a testet, ahogy a Krisztusban való hit lelkünket”.

Lehet, hogy az író képzelete is szépítette regénybeli beszédét, de lényegén sokat nem változtatott: türelemről beszélő tettei nem igénylik az író szépítő képzeletét. Pedig akkor a kezében, az unitáriusok kezében volt a „hatalom”, ők azonban azzal nem éltek vissza, hanem türelmesek voltak mindenki iránt. Ezt a türelmet Dávid Ferencről tanulhatták meg az akkoriak, és tanulhatjuk meg mi is, ez a mi egyik drága örökségünk.

Sajnos, e türelem nem minden hatalomra kerülőnek erénye. Így volt ez a János Zsigmondot követő Báthoriak esetében is, akiknek idején, a türelmetlenség megújuló viharában, hitéért, vallásos eszméiért Dávid Ferencet holtig tartó börtönbüntetésre ítélték, és Déva várába zárták, ahol a hagyomány szerint 1579. november 15-én meghalt. Egy öreg, beteg, szinte magatehetetlen embert ítélték holtig tartó börtönre, zártak Déva vára nyirkos, sötét cellájába. Mintha féltek volna tőle, attól az embertől, akinek fegyvere mindig csak a türelem, szeretet, igazság volt. Azt hitték, hogy őt élve „eltemetve”, eszméit, a tiszta jézusi kereszténységet is eltemethetik. De csalódnuk kellett, mert Dávid Ferenc eszméi melletti halálmegvető kiállásával, vértanúságával, nemcsak erdélyi Golgotává változtatta Déva várát, ahová a mindig emlékező utókor kegyelettel elzarándokol, hanem halhatatlanságot is nyert, midőn Jézus tiszta és

örök tanításáért a legdrágábbat, életét is kész volt feláldozni Isten oltárán. Ezért érdemel ő kegyeletteljes főhajtást ma is, egy olyan világban, amelyben a türelmetlenség - ha tehetné - börtönbe zárná, fogva tartaná a haladó eszméket, s diadalmas tort ülne temetésükön. Amidőn a nemzeti türelmetlenség hatalomért vívott kétségbeesett, nemtelen harcában egymással békességben élő embereket igyekszik összeuszítani. Dávid Ferenc mindezek fölé emelkedve, magasztos példájával üzeni nekünk: a türelem az egyetlen járható út, amely békesség, jövő felé, életre visz! Ha jövőt és életet akartok, mindig a türelmet válasszátok, „...legyetek türelmesek mindenki iránt”.

1996. november 9-én, amikor újraavattuk a dévai várban a mártír halálát megőrkítő emléktáblát, aminek elődjét talán épp a türelmetlenség törte össze, az elhangzott beszédek után egy jelenlevő katolikus lelkész megjegyezte: itt senki ellen nem beszéltek, senki nem érezhette sértve magát! Boldogan nyugtáztam szavait, melyek szépen igazolták: bennünk él a Dávid-Ferenc-i türelem. Őrizzük hát, és ápoljuk azt, mint éltető, erőt adó, türelmetlenségben is megtartó léleklángot, amelynek öröktüze méltókká tesz a mi türelmes apostolunkhoz, a jézuskövető és az Isten gyermeke nevezetre. Ámen.

SIMÉN DOMOKOS

LÉGY ERŐS ÉS LEGYÜNK BÁTRAK^{*}

2Sám 10,11-12

Az Ószövetség királyai közül Dávid áll a legközelebb a szívünkhöz. Az embert szeretjük benne gyermekként is. Sámuel látta, hogy gyermekként is milyen erős és bátor, és emellett milyen szelíd és vidám. Szomorúságot vidámsággá oldott hárfájával, hitét zsoltárokba örökítette. Észre vesszük azt az ellentétet, ami Saul, a király és Dávid között van. Sault azért választották meg királynak, mert a legerősebb volt; de mégis milyen gyenge akkor, mikor irigységét és gyűlölségét nem tudta legyőzni. Dávidnak a lelki erejét és bátorságát látjuk, mikor Saul halálra üldözi, és az Isten kétszer is a kezébe adja a király életét, de Dávidban győzött a jó ember, megbocsát, a rosszért jóval fizet. A halálig tartó barátságát nagyra tartjuk a királyfi, Jonatán iránt, akit így siratott: „Kedves voltál nekem, s a te szereteted irántam nagyobb volt édesanyám szerelménél.” A Példabeszédek igazságát szemlélteti: „Mindig szeret a barát, de testvérré a nyomorúságban válik”. Egyetlen szeretett gyermeke rossz, életére tör, és mégis jó apaként félti, szereti és így siratja: „Ó, én szerelmes szép fiam, bár én haltam volna meg helyetted”. Istene és népe góliáti gyalázása miatt a kilátástalannak látszó harcba is belemegy, de Istenben hívva, ésszel és nem erővel. Harcba vitézként mindig elől küzd. Az ország és népe biztonságát, ha nehéz harcokkal is, de biztosította;

* Elhangzott a bukaresti rádió unitárius vallásos műsorában 1998. október 11-én

ez már történelem. Kiváló harcosokat és vezetőket, parancsnokokat nevelt. Ilyen volt Joáb és testvére is, kikről a felolvasott bibliai rész is szólt.

Dávid és országa s népe ellen a szomszéd ország népei szövetségben összefogtak. Dávid hadseregét Joáb parancsnoksága alatt küldi ellenük. Mikor szétnéz az ellenséges táboron, látja, hogy a - 9. vers szerint - „mind elöl, mind hátul ellenség van”. Számot vet a helyzettel, és szólt testvéréhez: „egyik felől te, a másik felől én állok, s ha a te ellenséged erősebb, én a te segítségedre megyek, ha az enyém erősebb, te gyere segítségemre”, segítsük egymást közösen, hogy erősebbek legyünk együtt. Aztán elmondja a mindig időszerű küzdelemre buzdítást: „Légy erős és legyünk bátrak a mi nemzetségünkért és a mi Istenünk városaiért” és aztán „az Úr cselekedjék velünk úgy a mint neki tetszik”. Dávidi módszer: a megmaradáshoz erő és bátorság kell, hogy megtartassanak városaink és népünk, és ha az ügyünk igaz, akkor a többi az Isten dolga.

Úgy gondolom, hogy ez a több ezer évre visszalapozott történet példa értékű ma és mindenkor. Keményen szorít az élet, ahogy mondják: harc a lét, az élet, a holnap leszűkül a mára, „a mi mindennapi kenyerünkre”. A nagy gondok góliátjainak kihívása a napi programunk: az iskolákban gyermekeink az ösökhöz való kötődésben az anyanyelvet kell gyökérből tépegessék, ha beilleszkedni akarnak az itt és a most társadalmába. Harc a megélhetésért a sok munkanélküli vagy a létminimum alatt élő családban, mely a kínhalál virrasztása náluk. Látom azt a küzdelmes igyekezetet, mellyel a magatehetetlen öregek magukra maradvá inkább a halált várják, mint a holnapot. Az igazságérzetünk ellen összeesküszik a jog; a társadalom-biztonság érzetünk leszázalékolt; az aszály, az árvíz felfalta előlünk a holnapi kenyerünk. Betegségünkör nincs orvosság. A kétes erkölcsösség, a kétszínűség, a naponként körhíntáztató szédítés, a felelőtlenség, az adott szó értékvesztése, egyszóval a mai élethelyzetünk, ahogy látjuk és érezzük, összefog ellenünk és támad „elöl és hátul”, este és reggel. Panaszkodunk, harcolunk, védekezünk. Összezavarodik bennünk a rendezett valláserkölc értékrendje. Kirakatemberekkel telik meg a világ, elveszünk önmagunkban, önmagunkért. Szorongás a napi programunk, és nagyon szomorú az, hogy a lélekben omlik össze az ember. Ezt bizonyítja az egyre szaporodó öngyilkosságok száma, melyre az igazság üti rá a pecsétet, a költővel érezve: „Koronák ha eltörnek, törjenek,/Népek, ha széthullnak, hulljanak,/Temessen el mindent a görgeteg./ Egy negyedórát süt nekem a nap,/ Nekem már nincs a földön otthonom,/ És vissza nem tartanak szelíd kezek,/ Kicsit még sütkérezem a napon/ és aztán... csendesen...én is ...elmegek”.

Általános csődhelyzetben érezzük magunk. Gondolkozom azon, hogy van-e kiút?...Meg vagyok győződve, hogy van! Unitárius hitünk is így tanít, hogy mindnyájan Istené vagyunk. Az Ő ügyét kell szolgálnunk, míg élünk, mint munkatársai,- Neki és egymásnak. Ha a mi életünk és ügyünk az Istené, akkor nem csak hiszem, hanem tudom is, hogy Istennek gondja volt, van és lesz ránk mindig, és mi a legbiztosabban Isten kezébe vagyunk.

Hogy értem ezt, kérdezheted? Úgy, hogy Isten minket egyenként akképpen indított el ebbe és erre az életre, hogy felkészített a naponkénti harcunkban a védekezésre. Fegyvert adott nekünk. Nem embert ölt, hanem embert megtartót. Ez pedig a hitben való erő. Ez a belső erő; a hit gerince tar-

tott meg embernek az elmúlt évtizedekben, mikor nem az emberségre volt a legnagyobb igény. Ez az erő sugárzott Jézus életéből és tanításából. Ezt nevezem megtartó, életető erőnek. Ha a fűvet levágják, elszárad, a fát a vihar ha kидönti, elkorhad, de az embernek ez a belső erő, ez a vallásos meggyőződés az, ami a dávidi győzelmekre segít a góliát-nyomorúságok között, mert még a halálon is átsegít az örökélet ígéretével.

Légy erős testvérem Istenhitedben és önmagadban azzal a tudattal, hogy Isten ügyét szolgálod. Így tarthat meg értelmed és lelked egyensúlya győztesen a mindennapi csatatereken, minden helyzetekben. Isten nem csak engem vagy téged hívott az életre ezzel az erővel való élés lehetőségével, mert egy közösségbe helyezett, családba, faluba, városba, országba, világba, néped és egyházad közé, hol számítanak rád. A mi unitárius hitünk szerint Isten és emberszolgálatra. Egy közösségben *egy* ember nem tud egészet megtartó lenni, ha másokban, a gyengékben a félelem, a kicsinyhitűség, bizonytalanság, gyáva-ság, biztonság hontalansága él. A belső biztonságérzés nem a kilókat emelő erő-től, a politikai helyzettől, nem függ attól, hogy elől vagy hátul ellenséget tudsz magad körül, hanem egyedül erős hitedtől, magadtól...Ha te, ha mi, ha minden ember Isten és közös ügyünkben erős lenne, akkor egymás szíve falán a bátorság himnuszát hallanók, és egymással-egymásban bátrak lennénk.

Akkor szólnánk egymáshoz a Bibliát idézve: „ha a te ellenséged erősebb mint az enyém, én melléd állok”, hogy erősebbek legyünk, „de ha az én ellenségem”, bajom, nyomorúságom erősebb, „gyere az én segítségemre”, mert a hitben erősebbek leszünk, és ebben az erőben, melyre Isten lehetőséget adott, bátrabbak lehetünk egymással-egymásért. A költő tolakodik a nyelvemre: „A virtus és a bátorság he más,/ A bátorság is sokfajta lehet,/Lehet fennhéjázó kardcsörtetés, /S lehet ennyi: betöltöm helyemet!” Az országok különböző politikát folytatnak, különböző gazdasági helyzetben élnek, az emberek különböző hitet vallanak. A nyelvük is különböző, de nem ezért nem értik egymást, hanem azért, mert elfelejtik, hogy jelképesen Isten egy közös nyelvet adott nekünk: az emberségnek a nyelvét. Reményikkel vallom: „Most zúg a szél - de hang s harangtalanul/ És lassan elfelejtek franciául,/ És lassan elfelejtek németül,/ És lassan elfelejtek magyarul,/ És lassan elfelejtek emberül.// Az ember nyelvet ki elfeledte,/Meg nem tanulja soha már./ Meghalt, ki elfelejtett emberül!/...”. Hittársam, embertársam, polgártársam, beszéljünk egymással emberül! Isten nyelvén emberül, hogy ne szövetséges ellenségei, hanem Isten szolgálatában egymásnak segítései legyünk. Így lesz hennünk a belső megtartó erő, és egymásban a bizalom biztonsága, az Isten-közelségben élők hite, közvagyon. Ámen.

PAP LÁSZLÓ

AZ ÍGÉRET FÖLDJE

5Móz, 1,31,37

Kedves Testvéreim!

Rég volt az sokunk számára, mikor először hallottunk a zsidók pusztai vándorlásáról. Lehetett gyermekkorunkban vagy éppen felnőttén is ez a régi élmény, mikor nemcsak a fogságban élő emberek nyomorúságos helyzetét, hanem a szabadulás örömét is megtapasztalhattuk.

Ma is ennek a vándorlásnak viszontagságai, nehézségei között kell keresnünk a jövő heti utat, hiszen majdnem mindennapos számunkra is az egyfajta rabság, melyből ki akarunk törni, s a gyakorlat bizonyága szerint tapasztalható, hogy próbálkozásaink sikertelenek maradnak, reményességünk letört fa lombja, s közben nemzedékek váltják egymást örökös készenlétben a szabadulásra. Hétköznapi kérdéseink között gyakran ostromoltuk egymást és az eget, hogy mi hiányzik a szabadulásunk feltételeiből. Mik azok a lehetőségek, melyek még mindig váratnak magukra, de kik azok a személyek, kiknek meg kell születniük, hogy élre állva kivezessék a mindennapi gondjaikba fulladt, elreménytelenedett népet?!

Egyéni véleményem az - mellyel találkozunk a gazdag és Lázár példázatában, közelebbről, hogy már sokakat az sem győzne meg, ha valaki a halottak közül feltámadna -, hogy a mi várakozási időnk rég lejárt, a régi Mózesek helyett is újak jöttek, de az ásitózó nép visszadólt szunyókálni az ágyába, mert túl fáradtnak érezte magát, hogy a nehéz útra vállalkozzon. Különben is mindene megvolt, csak a szabadság hiányzott. Az a kérdés tehát, hogy van-e értelme beszélni ma a lelki fogságunkból való szabadulásunkról? Meggyőződésem, hogy nem csak értelmes dolog ez, hanem szükséges is, annál is inkább, mert mindenki vágyik az eszményi szabadságra.

A felolvasott bibliai rész egy hozzánk nagyon közel álló képpel vezeti be gondolatainkat a zsidók vándorlásába. Isten mindig ott járt népe előtt, s bár az nagyon gyakran hiányolta jelenlétét, mégis úgy hordozta őket, mint ahogy karjai között hordozni szokta az ember gyermekét. A nép nem tudott megválni attól a kísértéstől, hogy ne emlegesse fel szüntelen napi szükségleteinek hiányát, s ezért hangosan követelözött kenyérért és vízért. De nemcsak, hogy megkapta a fennmaradáshoz szükségeseket, hanem ott volt egy biztosíték is az ígéletben: beviszi őket Isten egy boldog földre. A 20. század végi ember nemcsak fenntartásokkal fogadja el az egész vándorlást, hanem okoskodásával igyekszik kikerülni a megvalósítandó célt is. Mondogatja magában, hogy: nem csoda, hisz 40 éven át megrendülhetett a nép bizalma, s amiatt tántorodott el az oszlopban előtte járó Istenétől. A kérdést viszont úgy is meg lehet fogalmazni, hogy miért nem érzi meg a gyermek az őt ölelő szülő karjait? Miért

nem érezte meg a nép Isten ölelő karját, aki úgy hordozta őket, mint a szülők gyermekeiket?

Két nagy hibát felfedeztem a nagy vándorlásban, melyek ránk is teljes mértékben érvényesek: 1. A mindennapi kenyér-gondok messze elhomályosították a „nagy célt”, 2. hogy az előrehaladásban megvolt az ölelés, de egyoldalúságában létezett, mert nem érezte meg a gyermek szülőjének - Istenének - ölelését, és szeretetével nem bújt közel hozzá. A felemlített bibliai képből a felnőtt tudta, ismerte a célt, hogy neki az „Ígéret földjére” kell bemenni, s a gyermek mit sem tudva arról, szorosán rálapult, nyakát szorítva, akarata ellenére haladt előre. Isten tehát ölében hordozta népét, a nép pedig gyermekeit ölében nevelte fel, s ennek ellenére egy lépésre álltak az Ígéret földjétől, a nagy céltől, mikor hallhatták, hogy nem mehetnek be arra a földre, ahol a boldog élet lakozik. Ezt a tényt Mózes szinte elkeseredve mondta népének, s a sok számonkérésre mintegy összegezte a következtetését, hogy népe magatartása miatt ő sem mehet be a megígért földre.

A bibliai történet világából lépünk közelebb a valóságunkhoz! Itt látjuk magunkat, népünket, ölünkben tartott kevés gyermekeinket, s közben földön és égen Istent keressük, jóllehet nincs távol egyikünktől sem. A világ rendje megváltozott, s hála Istennek mi nem érezzük azt a fogságot, melyben annak idején rab volt a zsidó nép. Van azonban bennünk, mélyen egy vágy, kitörni végre lelki életünk kelepccéből, és érezni az ölelésben megfogant szeretetet. Erre szükségünk van, mert mindannyian gyermekek és ölelések eredményei vagyunk. Ennek tudatában el kell mondanunk azt is, hogy ismerjük a kiszabadulás lehetőségét, de a felmerült akadályok meggátolnak egyelőre a cselekvésben.

Milyen feltétel, vagy kik hiányoznak a kezdésből? Voltak Mózesek a ti életetekben is, akik elöl jártak, a felhőt követni, és hittek Istenben. Hányadik nemzedéknek kellett már elhaladnia a megígért föld határa mellett? Még hány nemzedék neveli fel karjai között gyermekét, s míg szereti azt, nem veszi észre isten ölelésében megszületett egyoldalú isteni szeretetet?

1986-ban én is beléptem pusztai vándorlásotokba. Istennel jöttem, előtem járt Ő, és hittel követtem. Hívogattalak, biztattalak, mert éreztem, hogy nincs messze az ígéret földje. Tapasztaltam kenyérgondjaitokat, s annyira magamévá tettem aggodásotokat, hogy azokon a vasárnapokon is, mikor csak a családom volt a templomban, hűségesen imádkoztam Istenhez, hogy nektek, mindannyiunknak erőt adjon kenyérkeresésünkhöz. Míg mannáért és fürjekért nagyon gyakran ostromoltuk az eget, azt is tapasztaltam, hogy nemcsak gyermekeinket, hanem egymást is karjainkon, szívünkön hordoztuk. Belefáradtunk: nehéz volt már a könnyörgés is, nekem a magány, nektek pedig a hét napjának elfogultsága miatt, sőt a szeretetünk is alább hagyott, mert sokan azt mondták: nem szülünk gyermeket, mert nagy nehézséggel kell hordoznunk magunk után. Jó gondolkodásúaknak neveztük magunkat miközben elfeledtük, hogy bennünket is ölünkben neveltek fel szüleink, és számunkra is jó lenne, ha a mi nyakunkba is belekapaszkodna egy jövőző szeretet

Ingadozni láttalak titeket, és megrendített a felismerés: az nem lehet, hogy Isten szeretetétől eltávozzon ez a nemzedék. Az lehet, hogy Isten több nemzedéktől is megtagadta a megígért földre való bemenetelt, de ez a jövő-

dő nemzedék az újraindulást testesíti meg. Én az élre álltam, s kineveztem magam Mózesnek. Isten „bátor” harcosaként ott jártam előttetek, s közben saját lábaira ereszkedett ifjaitokat csalogattam, hogy jöjjenek, mert Isten megígért egy olyan hazát, melyben kiegyensúlyozottá válik az életünk. Én, az új Mózes a szántó-vető ember elszántságával nem tekintettem vissza, s mára azt kellett tapasztalnom, hogy nem követ engem senki. Hogy csalóka ábrándnak tűnik-e az ígéret, én azt helyettetek nem tudom megmondani, de annyit tudok, hogy míg visszafordultam azért, hogy visszaszaladásotokban utolérjelek, rájöttem, hogy nem vagyok Mózes, hanem csak egy ember a többi közül, de aki hisz Isten ígéreteiben. Éppen azért, mert nem vagyok Mózes, nem szólhat nekem az isteni figyelmeztetés, és nem vádolkok titeket sem amiatt, hogy oda én nem mehetek be. Én továbbra is érzem, hogy ölel engem Istenem, szívem dobbanásában él a remény, hogy hamarosan az ígért föld határára érek. Még egy bérc van a láthatáron, s csak arra kell felmennem ahhoz, hogy megérkezzen. Azt is mondom, hogy nem maradhatok le azoktól, akik bíznak Isten szeretetében és az ő ígéreteiben. A szemem könnybe borul, ha arra gondolok, hogy ti nem akartok jönni a reménység hittel kikövezett útján.

A történet tehát nagyon régi, s így a keret is, de a szereplők újak, és mi vagyunk azok. Felnőttek vagyunk, akik saját lábainkon haladunk céljaink és reményeink fele, de ne feledjük el, hogy Isten bennünket is karjai közt hordoz a Nagy Úton, de nekünk is bele kell kapaszkodnunk az Ő szeretetébe. Ámen.

A HIT BIZONYSÁGA

Fil 1, 21-24

Kedves Atyámfiak, Testvéreim!

Pál apostol olyan természetességgel beszélt ügyéről, mintha az nem is e létből való eltávozását jelentette volna, de ugyanakkor mély bizonyossággal vallott, s szavaiból ez érezhető ki. Nem a maga ügyének biztos lefolyása öntögette bele a biztonságérzetet, hanem Isten iránt való elkötelezettsége csendes letisztult vizeiben evezett, de olyan nagy biztonsággal, mint aki a parttól csak egy karnyújtásnyira van. Kiérezhető az alapgondolathoz az apostol higgadt megfontolása, melynek köszönhetően sem az élet, sem a halál nagy kérdései fölött nem mészárolt el többé, hiszen akár élete, akár halála Isten kezében van lehelyezve. Ennek eredményeként született meg az a megfogalmazás benne, s amit a filippibelieknek meg is írt, hogy az embernek két lehetősége van:

1. elfogadni Isten akaratát és azonosulni vele,
2. minden nehéz pillanatban kérni kell Isten áldó erejének segítségét.

Téves lenne elhamarkodott megjegyzéseket tenni arra vonatkozóan, hogy Pál apostolnak könnyű volt az elhangzottak szerint nyilatkozni, mert nemcsak fordulatokkal, hanem eredményekkel teljes életet is tudott maga mögött. Ennek Pál apostol tudatában volt, hiszen egy pillanatig sem titkolta el, hogy ő is testben és lélekben él, s mint testi ember, ő is tiltakozott a szenvedés és a halál ellen. Mint másnak, úgy neki is szüksége volt az isteni segítségre ak-

kor, mikor az élet nehézségei eluralkodtak rajta, s ezekben a helyzetekben csak egyetlen megoldást mondott sikeresnek: az imádságot. Ebben a lehetőségben találta meg ő is az újabb erőgyűjtést a földi küzdelem továbbfolytatásához. Erre az imádkozási alkalmakra hangsúlyozottan szüksége volt, mert a szenvedés óráin teljes mértékben készen állt sok türelemmel elviselni mindent. Nem a szükség pillanataiban kellett rimánkodnia Istenhez, hiszen a korábbi imádságos alkalmakkor megtette azt, hanem ekkor még szinte szólnia szem kellett, s a szentlélek segítette a feleletek megadásában.

Pál apostol nagyra értékelte saját testét, és éppen ezért nem tekintette azt a lélek porhüvelyének, hanem olyanak, mely helyet adott az isteninek, hogy így éppen benne legyen naggyá. Kihangsúlyozta mintegy unitárius álláspontunkat is, hogy Isten a maga lelkéből egy parányit belelehel az emberbe, hogy azáltal már megközelíthesse a teremtmény az isteni magaslatot, s élete során éppen arra törekedjen, hogy tudatában, jellemében, cselekedeteiben méltó legyen Isten lelkének elhordozására. Az apostol ennek következtében tehát beismerte, hogy életünk a testhez van kötve, s ennél fogva nagy szükségünk van rá. Nem hiába vívódott tehát, hogy melyiket válassza a két lehetőség közül: azt-e, ami neki és talán másnak is jobb, vagy azt, ami szükségesebb? Meggyőződéssel üzenté az apostol, hogy számára az lenne a jobb, ha elköltözne a földi térről, viszont bevallotta azt az érzelmét is, hogy a gyülekezetben is szükség van rá. Nem azért akar elmenni, mert csalódott az emberekben vagy az életvitelünkben, hanem azért, mert időszerűvé vált feltenni a kérdést, és meg is válaszolni azt. Arra figyelmeztette a filippibelieket, hogy most választás előtt állnak: Igazság szerint az embernek választási lehetőségei vannak, de kérdés, hogy azt kell-e nézni, ami jobb, vagy azt, ami megköveteli a szükséges, leghatékonyabb megoldást. A megérthetőség kedvéért egy képet használt az apostol, melyben a testiséget az aratáshoz hasonlítja, s mikor azt jelölte meg, hogy számára az életben való lét az aratást jelenti, akkor félrevezető azt érteni, hogy számára már nincs többé szántás, vetés. Itt pontosan arról van szó, hogy a gyümölcsöket kell betakarítani.

A helyzet nagyon feszültté vált, s talán éppen ezért igyekezett végre teljes mértékben feloldani azt azzal, mikor a döntést Istenre bízta. Már döntésekor is előfordult a kettősség, s hasonlóképpen Isten is aszerint dönt. Abban volt emberi nagysága az apostolnak, hogy ezt a döntést nem ő hajtotta végre, hanem átadta Isten kezébe. Meggyőződéssel vallotta, hogy Isten a szükségesebb mellett fog dönteni, s akármilyen kimenetele is legyen Isten végzésének, mindenki megnyugtatására mondta, hogy sem ő, sem más nem fog Isten döntései miatt megszegyenülni, mert azok, akik Isten mellett szolgálnak, azoknak még akkor sem kell lecsüggedt fejjel járniuk, mikor a világ embereinek megítélése szerint el is buktak ők. Adott isteni döntés után bekövetkező szegyenkezés ebben az esetben nem azt jelenti, hogy a „pert és az életet” elveszítette a „harcos”, hanem azt, hogy hűséges maradt Isten mellett.

Pál apostol gondolatmenetével eddig szinte mindenki egyetért. A nehézségek akkor támadnak, mikor magunkra értelmezzük a figyelmeztetéseit. Bevallhatjuk, hogy mi is mindannyian testiek vagyunk, testünknek élünk és tiltakozunk a szenvedések ellen. Megpróbálnak a testi betegségek, ránk száll-

nak a lelki gyötrelmek is, sokan jajveszékelnék fájdalmukban, mások pedig csendes fohászkodásba kezdenek. A tiltakozások komoly megnyilvánulási formáival találkozunk a mindennapi életben, hiszen csak egy rövid látogatást kell tennünk a kórházban, hogy közelebbről megtapasztaljuk a betegséget, vagy éppen a temetőben kell járnunk egy vasárnap délután ahhoz, hogy a halállal is még jobban szembenézzünk. Sarkalatosan mondogatjuk önmagunknak, hogy: „azért egyed örömmel a te kenyeredet és igyad jó szívvel a te borodat”. (Préd 9,9).

Hozzáláncolódtunk az élethez, s nem hiába, hogy olyan erők kötődéseink. A legtöbben azért vállalkoztunk lelkünk mélyén a társas életre, hogy megteremjük gyermekeinket, s a földi élet örömeit adjuk át. Életük nehézségeiben ritkán panaszkodnak a szülők gyermekeik előtt, hogy azáltal is mintegy álcázzák mindazt, ami kellemetlen a testiekben: a szenvedést és a halált. Minden érthető tehát, ha ragaszkodunk a földiekhez, elért sikereinkhez, betakarított gyümölcsseinkhez. Éppen az apostol figyelmeztetése az azonban, hogy szembenézzünk lelki nagyságunkkal is, s a kérdést azért tette fel, hogy tovább ne halogassuk a választ: Te mit választanál?!

Két embert állít Isten is döntés elé: az egyik egészséges, a másik pedig szenvedő beteg. Sem az idő, sem a kor nem alkalmas arra, hogy egy ember egészségesen a halálra gondoljon. Tudjuk azonban, hogy földi sátorházunk elhomol egyszer. Felteszi a választás elé állított ember a kérdést magának: Mi jobb nekem és mi hasznos? Jobb lenne bizonyára szántani, vetni és aratni, más szóval folytatni azt a munkát, amivel megbízta az élet.

A beteg előtt is hasonló kérdés feszeng, mire ő: Jobb lenne elmenni, hogy magamnak enyhületet, másoknak pedig könnyebbséget szerezzek.

A válaszok végkicsengését hallja mindenki magában. Mit mondotok tehát? Menni, vagy maradni? Az apostol teljes mértékben megadja az irányt: Ne töprengjünk azon, hogy mi lenne jobb nekünk, sőt ne is számoljunk vele. Egy biztos lehetőség van: mindenkor csendesen fohászkodni. Itt nem kell a lélekre támaszkodni a felelet megadásában, hiszen az élet nem vívódásokra nyitott kaput előttünk, és nem is arra, hogy latolgassuk annak lehetőségeit. A biztonság csak egy irányból jöhet: Isten kezéből. Ott vagyunk tehát életünkben és halálunkban örökös oltalomban. Ma azt mondjuk mindannyian tehát, hogy Isten kezébe tesszük le testi és lelki életünket egyaránt, és Ő döntse el, hogy még meddig enged gyümölcsöt érlelő őszökben tavaszokról álmodozni, vagy elmenni lesz jobb nekünk. Emberi nagyságunk csak akkor válik felnőtté, ha ezt sikerült megvalósítani. Próbáljuk meg, s a felkínálkozó lehetőséget úgy tartsuk meg, hogy örökre sajátunk maradjon, s elmondhassa majd Isten rólunk, hogy hűségeseink maradtunk hozzá mindörökre. Ámen.

„URAM, TANÍTS MINKET IMÁDKOZNI”^{*}

Lk 11,1

Íme, újra eljöttetek a templomba, és én ezt annak jeléül veszem, hogy ti tényleg komoly templomjárókká váltok majd. De milyen sokan voltak azok, akik ájtatosan megfogadták, hogy templomba fognak járni, mégis később a közömbösek csapatát gyarapították. És ha megkérdeznénk tőlük, mi az oka annak, hogy így cselekedtek, kérdésünkre nem kapnánk választ. Ezért arra kérlek én most titeket ebben az ünnepi órában, hogy imádkozzatok minden reggel és minden este, hogy ne hagyjatok egy napot sem eltelni úgy, hogy ne imádkozzatok, bármennyire sikeres vagy éppen sikertelen volt is az a nap.

„Uram, taníts meg minket imádkozni” - kérték a tanítványok az Urat. „Taníts meg minket imádkozni”: a tanítványok mindig is imádkoztak, az ősi imádságokat mondták, de most úgy érezték, hogy egy új imádságra van szükségük. Úgy mint a tanítványoknak, nektek is egy új imádságra van szükségetek, hiszen ti eddig is imádkoztatok, elmondtátok az alaposan megtanult imákat, ám most jönie kell az igazi, lélekből fakadó imádkozásnak, melyben szívetek legrejtettebb érzéseit tárhatja ki. Ti is erre kéritek az Urat: taníts minket imádkozni. És mit tett az Úr? Megtanította tanítványainak a Miatyánkot, hogy ezt mondva, megtanulhassanak igazán imádkozni. Ezért ti is tartsátok szentnek a Miatyánkot, és mondjátok el azt minden nap. Azért adta nekünk ezt az imádságot az Úr, hogy esténként, csöndben, elmondjuk azt magunkban, mielőtt nyugovóra térnénk, és hogy a nap eseményeit, gondjait és a megszületett gondolatokat ebbe az imába foglaljuk.

Ó, a Miatyánk nem ismerhető meg, nem érthető meg egyszerre teljes egészében, első elmondásánál. Minden nap el kell mondani ahhoz, hogy fel tudjuk fogni, hogy teljességében megérthessük azt, hogy mennyi mindent rejtenek magukban ezek az egyszerű szavak. Minden kérdés egy prédikációt hordoz magában, mely azonnal óv és int, azonnal vigasztal.

„Szenteltessek meg a te neved, jöjjön el a te országod”. Mondjátok ki ezeket a kéréseket, és hallgassátok meg azokat a kérdéseket, amelyek ilyenkor fogalmazódnak meg szívetekben: vajon magatartásom, cselekedeteim és beszédem által megszenteltem-e Isten nevét, vagy éppen megszenségtelenítettem azt, ment-e az Ő országa ma előbbre, vagy sem.

„Legyen meg a te akaratod.” Mennyi mindent kell megélnie egy embernek ahhoz, hogy ki tudja mondani őszintén: „legyen meg a te akaratod.” És hogyan válhat ilyenné az ember, ha nem mondja el minden este ezt a kérést, ha nem fogadja el mindazt, ami vele aznap történt, ha nem fogadja el Isten akaratát.

* Fordította Jakabházi Béla Botond II. éves teológiai hallgató

„A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma” - ezt mindig boldogan fogjátok imádkozni, és azt mondjátok majd: igen, ezt az Úr adta. De amikor szomorú a lelketek és kisebb vagy nagyobb gondjaitok vannak, akkor is ezeket a szavakat fogjátok mondani. És ne feledkezzetek meg ilyenkor a sok nélkülözőről, akik ugyanezekkel a szavakkal imádkoznak Istenhez, mindennapi kenyerükre áhítóznán. Főleg akkor gondoljatok ezekre a dolgokra, amikor áldott és szerencsés a ti helyzetetek. „A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma”- ha ezt minden nap elmondanák az emberek, nem lenne annyi zsugori és szívtelen ember.

„És bocsásd meg a mi vétkeinket.” Ez egy gyönyörű gondolat. Imádkozásban gyakran fogjátok ezt mondani, és valószínű, hogy nem fog különösebben megragadni, de jönnek majd napok, amikor megálltok, és kétszer, háromszor fogjátok e mondatot elismételni magatoknak, majd felteszitek magatoknak a kérdést: vajon igaz ez, Isten tényleg meg akarja bocsátani vétkeinket? És csak akkor fogjátok megérteni igazán, hogy milyen gyönyörű is ez az imádság, amikor végső menedékként kapaszkodtok ebbe a mondatába.

„Miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.” „A nap le ne menjen a ti haragotokkal” (Ef. 4,6), ezt a bölcs jelmondatot is tanultátok már. És minden este, amikor így imádkoztok: „miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek”, emlékezzetek Pál apostol e bölcs mondására, hogy szívetekben ne legyen helye semmiféle haragnak.

„És ne vigy minket a kísértésbe, de szabadíts meg minket a gonosztól”. Álljatok meg ennél a mondatnál, mert ezzel a kéréssel fordulunk felétek mi is. Az élet most fog kibontakozni nektek, most lesztek ti minden felőlről megkísértve, és nagyon sokan nem tudnak ellenállni ezeknek a kísértéseknek, de ti imádkozzatok, mondjátok el ezt az utolsó kérést, hogy az Úr látásra nyissa szemeteiteket, és megtartsen benneteket.

Kevés, de ugyanakkor sok is az, amit én tőletek kérek. Le kell vonnotok a végkövetkeztetést: egy napnak sem szabad eltelnie úgy, hogy nem mondtátok el a Miatyánkot. Kevés ez, hiszen az egész csak két vagy három perc, de mégis sok, hiszen egy áldást visztek magatokkal egész életetekre. Ameddig tehát ezt megteszitek, nem bukhattok el végérvényesen, mert egy hang mindig figyelmeztetni fog. És amikor életetek során olyan helyzetbe kerültök, hogy nem érzitek az imádkozás belső szükségét, nagyon fontos, hogy éppen ilyenkor ragaszkodjatok még jobban ehhez az imához., még akkor is, ha úgy érzitek, hogy már csak egy külsőség vagy szokás. Ragaszkodjatok hozzá, hogy évek múltán majd el tudhassátok mondani nekem, mennyit segített nektek a Miatyánk, mert ha én kellene beszéljek arról, hogy számomra mit jelentett ez az ima az évek hosszú során, bizony órákig tudnék beszélni róla. Imádkozzatok tehát, mondjátok a Miatyánkot - én csak ezt kérem tőletek.

ZSAKÓ ERZSÉBET

BERDE-SERLEGGEL ELMONDOTT BESZÉD

Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Megilletődve álltok itt, kezemben a hagyományos Berde-serleggel, hogy a szokástól eltérően - mint nő - elsőként mondjak pohárköszöntőt főtanácsgyűlés után. Be kell vallanom, hogy zavarban vagyok, hiszen ez nem éppen női műfaj, de ez az alkalom egy több mint egy százada tartó folyamat betetőzése. 1885-ben a Dávid Ferenc Egylet megalakulásakor tűzték ki a célt: a nőket is be kell vonni az egyház-társadalmi életbe! Bizony, ez akkor sok vitára adott okot, hisz a múlt század feminista mozgalmainak nőideálja nem mindenki számára volt vonzó. Ha végigolvassuk az Unitárius Közlöny hasábjain folyó vitákat, sok érdekes nézettel ismerkedhetünk meg. Az „írógép vagy fakanál” típusú kérdésfelvetéstől a kozmás ételektől való félelemig mindenféle vélemény elhangzott, míg századunk elején kialakult az az unitárius nőideál, amelyet nagyjából ma is magunkénak vallhatunk: ez nem csak a jogokban, de a kötelességekben is egyenlőséget óhajt, nőiességét megtartva kíván részt venni a társadalom életében. Fő tevékenységi tere a család, otthonteremtő erejével a férfi megértő, hű társa, gyermekei nevelésével a jövő biztosítója. Ugyanakkor részt vállal a teremtő, alkotó munkában és a közéletben is.

Ennek a kornak jelszava: úgy készítsük fel lányainkat az életre, hogy akár a családban, akár az élet más területén meg tudják állni a helyüket.

Az utóbbi 50 év társadalmi változásai munkavállalásra kötelezték a nőket is, a megélhetésért nekik is meg kellett küzdeniük. Ez minden nehézség ellenére bizonyos függetlenséget is hozott számunkra, és elősegítette bekapcsolódásunkat az egyházi életbe is. De az 50 éves kommunista korszak más változásokat is hozott, elsősorban az általános elszegényedést, amikor az egyenlőség nem a szegényebb tömegek felemelkedésével teremtődött meg, hanem a középosztály és a felsőbb rétegek lesüllyedésével. Így ma nincs meg az a vagyonos réteg, amely adományaival segíthetné a rászorulókat. Az 1989-es változás után beálló „vadkapitalizmusban” ugyan újra megjelent egy vagyonos réteg, de ez egyelőre főleg a harácsoló, gátlástalan szerencselovagokból áll.

Népesedési adatainkból láthattuk, hogy közösségünk fogy, lemorzsolódik, részben a kivándorlás, másrészt a születési arány csökkenése miatt. Sajnos, sokszor eluralkodik rajtunk a pesszimizmus, sokan kilátástalannak látják a jövőt. Itt üt vissza az 50 évi valláserkölcstől való elszakadás, az ebben a korban felnőtt nemzedék nagy részénél hiányzik az a szilárd erkölcsi alap, amelyen állva, Istenben hívva, az ő munkatársaiként építő munkát végezhetünk, közösséget teremthetünk, melyben a közösség tagjai egymásra számíthatnak, nem magányosok és elidegenedettek, hanem Isten gyermekeiként testvérekként élhetnek. Éppen ezért szolgált nagy örömmre, amikor nemrég a Nőszövetség jövőjéről beszélve - idősebb tagjaink lemondással, szomorúan, szinte temetői

hangulatban beszéltek -, volt olyan fiatal lelkészfelkészítő, aki bátran, csillogó szemmel mondta: „Ne féljétek! Itt vagyunk mi, fiatalok! Ki mondja, hogy itt az élet kilátástalan!”. És törhetetlen optimizmus sugárzott a háromgyermekes anyából. Igen, ez kell legyen a válaszuk a borúlátó sópánkodásra!

A Berde-serleg egyben szimbólum is, szimbóluma egy olyan életstílusnak, ahol törhetetlen akarattal, önmegtadással, takarékossgal szegénysorból is fel lehet törni, és a köz javára is tenni lehet. Idézzük meg Berde Mózsaszellemét, aki végrendeletében így fogalmaz: „Kora fiatalságomtól szívem egy érzést, agyam egy gondolatot táplált: felsegíteni szegény vallásközönységemet, könnyíteni az utat tanuló fiatalságának a tudományok megszerzésére és segíteni elaggott szolgálókat és tanárait. E célra törtem feszített munkássággal, s miután - ha kis mértékben is - sikerült valamennyire, örömmel és Istennek hálát adva halok meg a segélyért, mellyel munkámat elősegítette és megáldotta.” 1881-ben papírra vetett gondolatai ma is időszerűek és utat mutatnak. Mint mondtam, a mai középmezőnyre alig építhetünk, hiszen életükből kiesett a közösségi élet élménye, sokszor még a vallásos élet élménye is. Reménységünket a fiatalokba kell vetnünk, az ő útjukat kell egyengetnünk, hogy kialakulhasson az az új értelmiségi réteg, mely megteremtheti a jobb, emberibb életet, építheti Isten országát.

Ezért szeretné kezdeményezni nőszövetségünk a tehetséges gyermekek és fiatalok számbavételét és szervezett megsegítését. Ha az egyetemes egyház fel tudná vállalni egy ifjúsági otthon, azaz bentlakás létesítését, ez óriási segítség volna. Minden egyházközösség, nőszövetség támogathatná azokat a tehetséges gyermekeket, akiknek szülei nem tudják biztosítani a továbbtanulást, emellett támogassák iskoláink bentlakásait terményekkel. Ahol a helyi erő erre nem elegendő, forduljanak országos szervezetünkhöz, megpróbálunk erre központi alapot teremteni: munkával és a külföldi kapcsolatok által, hogy ösztöndíjakat biztosíthassunk az arra érdemes, törekvő fiataloknak. Ezzel ifjainkat is jobban az egyházhöz tudnánk kötni. Ez véleményem szerint most élet-halál kérdése számunkra. Berde Mózsaszellemét, anyagi hagyatékát a történelem viharai elsodorták, de szelleme, példája nem pusztulhat el, annak tovább kell élnie bennünk, cselekedjünk tehát ennek megfelelően.

Amikor most a serleget üdvözlésre emelem, Isten áldását kérem munkánkra, összefogásunkra!

PYPEI BURUS JÁNOS

FALUM ÉS ÉN*

(Vallomás az elhagyott bűvő otthoni tájról, az élőről és holtakról)

Harminc éve kenyerem a beszéd. A kötetlen, szabad beszéd. Harminc év, nagy ég, egész történelem! Ez idő alatt terjesztettem a könyvet, a szellemi kenyeret, a szép emberi szót, mely úgy kell mint a falatnyi kenyér.

Beszéltem művelődési otthonokban és művelődési házakban, városokban és eldugott kicsiny falvakban egyaránt. Beszéltem piros abrosszal terített asztal mellől, de beszéltem háziszóttessel fedett mellől is. Felemelt fővel, nyitott lélekkel. Az író-olvasó találkozó sokaságában mindenhol érdeklődő emberekkel találkoztam, több tízzel, több százzal.

Mindenhol beszéltem, csak az Isten házában még sohasem.

És most itt állok - másként nem tehetek. Torkomban görcsöt fog a szó.

Itthon vagyok, Isten szent hajlékában, saját népem előtt. Számomra ez a legnagyobb megmérettetés.

Gondolataimat rögzítettem. Kérem hallgassák meg.

Mottó: *„Ez itt a falu, az én falum,
Innen jöttem és ide térek”.*(Ady Endre)

A nagy magyar költő, Ady Endre Hazamegyek a falumba című versének néhány sorával indítom a lélek mélyéről fakadó vallomásomat:

*„Szigorú szeme meg se rebben,
Falu még nem várt kegyesebben
Városi bujdosóra.*

*Titkos hálót értem szőtte
S hogyha leborulok előtte,
Bűneim elfelejti.*

*Vagyok tékozló és eretnek,
De ott engem szánnak, szeretnek
Engem az én falum vár...”*

Azt nem tudom, nem tudhatom, hogy itt „engem szánnak, szeretnek”, de azt mélyen érzem, hogy „engem az én falum vár”. Itthon vagyok. Újra itthon vagyok - testben és lélekben egyaránt. Itthon vagyok. Hazahívott a hűség. Otthonszagú táj fogad.

Tisztelt ünneplő közönség, falustársaim!

Szemem körül néz, aztán felnevet. Felnevet, mert ragyog az arc, a szem - a lélek tükre. Együtt vagyunk. Ez örömmel tölt el. Ünnepeünk. Kell az ün-

* Elhangzott 1997. augusztus 23-án Pipén, a falu fennállásának 672. évfordulóján, az első falutalálkozón

nep, a felemelő, az erőtadó, a csüggedésben biztató. Kell az ünnep, az ünneplés, mert gyakran lankad a remény, fogytán a türelem, a hit önmagunkban és a magasság Istenében. Kell az ünnep, az arcunkra és a lelkünkbe fénythozó, kell az összetartó, biztató zoltáríró szó: ne csüggedj kicsiny sereg! Oly sok idő után újra egymásra találtunk. Ez egybetart, ideig-óráig összefog bennünket, felemeli szívünket. Ez az együvé tartozás kötés és kötődés az egyre erősödő sodrásban, a gyorsan felejtő jelenben. Ez a mai színes sokadalom azt bizonyítja, hogy - bár szétszórva az országban, a világban - még nem vagyunk egy széttört test, több lélek, hanem egyek vagyunk, egyé tudunk válni, ha ver a sors keze. A falunk szeretete a közös kapocs, mely összeköt bennünket. Amíg e maréknyi népcsoporthoz, a kitaszított, reménytelenül árva, tovatűnő fészeknyi falunkhoz híven maradunk, addig önmagunkhoz leszünk hűek - ez belső parancs, a lélek parancsa.

Ma nekünk, az egybeseregletteknek szólt az imára hívó harang. Ez a nap *az imádkozás napja*. Mondjunk el magunkban egy-egy imát a mi süllyedő, pusztuló, erősen fogyatkozó, sodródó falunkért.

Ez a nap *az együttlét napja; az öröm napja* a gyermekeit, unokáit hazaváró szülőknek és a hazatalálónak. De ez a nap *a fájdalom napja* is, *a talpig gyász, a talpig nehéz hűség napja* annak, akinek a sorsa a messziről jövő, utcán ácsorgó vándorhoz hasonló, akit senki sem vár, akit édes szóval haza már senki sem hív. Az ilyen „átutazónak” fáj a legjobban a szülőnélküli üres otthon - a megtagadott, a kitagadott.

A félve hazakészülő költő, Ady sorai tódulnak ajkamra:

*„Én Istenem, de szomorú utazás lesz.
Úgy reszketek, félek tőle,
Mintha nem is haza mennék,
Hanem messze idegenbe
Egy szomorú temetőbe...
Már hallom a harangszó hangját,
Anyám.
De jó is itt, e csendes kis tanyán,
Leroskadni...
Már hallom a harangszó hangját...”*

Ez a nap *a kéznyújtás napja*. Fogjuk meg hát egymás kezét. Tamási Áron, a nagy székely író üzenete szól felém: „Én a szántóvetők kezét megcsókoltam és nem lettem megalázott tőle, hanem erős és jó mindenekfelett. Aki közületek velem együtt ezt megcselekszi, megáldja az örömét, megtartja az Isten...”

Legyen ez a nap *a szeretet napja, az egymásra figyelés napja*. „Élni és élni fogok, és mind-mind halni fogok, szeressétek: egymást!” Legalább most, legalább itt. Mert erős a szeretet, mint a halál, kemény mint a sír, lángjai tűznek, lángjai.

Ez a nap *az emlékezés, az emlékeztetés napja* is.

„Oh lassan szállj és hosszan énekelj,/Haldokló hattyúm, szép emlékezet” (Petőfi Sándor)

Körém gyűlnék szelíden a gyermekkor letarolt és megszépült emlékei, elfeledett ifjúságom.

Faluépítő, falualapító jobbágy és zsellér őseinkre gondolok, akik ezelőtt közel 700 éve a Felszegben, a Felszeg árkában éltek kezdetleges, világtól elhúzódozó szerény életüket. Emlékeztetni szeretnék azokra a lelkészekre, kántortanítókra, oskolamesterekre, akik 30-35 évig, életük végéig szolgálatban álltak itt, s azon fáradoztak, hogy a falu népe ne legyen tudatlan, formálatlan, ne érezzék olyan nagyon a földrajzi és művelődési elzárkózottságot, a kitaszított-ságot, a sehova se tartozást. a megvetettséget.

A szélsodorta Régi temetőben nyugvókra is gondolok; akiknek a sírja felett már csak a felröppenő madár s a szél énekel.

A háborúkban, a nagy világégésben elesettek emléke is közöttünk lebeg.

Közelebb jőve a gyorsuló térbe és időbe, az elhunyt rokonokra, a nagyszülőkre gondolok: nagyapámra - az egyik a föld fölé hajolt, a felé „ki rejti, őrzi a jövő életet, szenteltessék meg föld a te neved”, a másik, a krónikaíró, a könyvek fölé - meg is szolták érte. Meleg, szépbeszédű nagyanyámra emlékezem - szavuk selyme szíven simogat. A nemrég elhunyt szüleimre gondolok: a lóimádó, csont-bőrré száradt, meggörnyedt édesapámra, akitől azt tanultam, hogy az élet terhét az összerogyásig cipelni kell. És édesanyámra, ki elszállt búcsú nélkül. Könnyes arcát most is látom, míg rámborul, s áldott kezével simogat meg.

Én mindig érzem őket és emlékezem.

Élők, és élni fogok - egyre gyakrabban keressétek, és járjátok a még élő falu, a szülői otthon felé vezető utat. Nincs fájdalmasabb azt tudni, érezni, hogy már késő, már mindennek vége van.

Falum nevének a számban jó íze van. Bel- és külterületének nevei: Templom, Papilak, Iskola, Tanya, Csillaghegy, Alsószőlő, Hét, Vám, Kenderhét, Malom, Kicsi erdő, Évám, Paphámja, Berekeleje, Tag, Hóg, Dátyem, Gyétyem, Tilalmas erdeje, Hendergác, Kölpény, Kölpény árka, Szent János völgye, Bocartető, Kelemögye, Kútfő, Régi és Újtemető - örök útítársaim.

Amikor a falumra gondolok - Istenem hányszor gondolok -, olyankor „egy-egy halk meleg szépség remeg felém”.

Én nem szégyellem, sohasem szégyelltem az én kedves kis falumat. Vállaltam és vállaltam mindig - még akkor is, ha megaláztak érte, ha megmosolyogták sose hallott, egyedülálló furcsa nevét. Vállalom és magaménak érzem ezt a bűvő otthoni tájat, mert:

„Vannak vidékek, gyönyörű/ tájak ahol a keserű/ számban édessé ízesül / Vannak vidékek legbelül.”(Kányádi Sándor)

Számomra ilyen „legbelül” vidék ez a patak völgy, patakmeder.

Kegyelettel őrzöm a néha furcsa itthoni szavakat - de nekem kedvesek-, azokat az emlékeket, néprajzi tárgyakat, amelyeket innen kaptam.

Közel hétszáz éven át ez a település a senki földje volt, szélreszorult, de most elfeledett is. Itt, akárcsak a Firtos lova hátán, „lehajtott fejfel elaludt a Gondviselés”. Védtelen volt egy életen át. Fáradt, magára hagyott falu lett, az itthonmaradottaknak, az öregeknek „élni, élni már merő kín”. A pusztulás, a gazdátlanság szemet és szívet gyötrő. Olyan hely, ahol „egyre több a fekete kendő, s oly ritka a fehér”. A nagy tettek, a vágyak, az álmok ideje lejárt. Több

mint ötven éve áll, megállt az idő. Itt már csak a hervadás illata fogad. Fájó a csend, a mély hallgatás.

672 év fennállása után veszélyben, végveszélyben van a falunk! Ez a legmélyebb sülyledés. Faluhalál. Eltűnik, ha meg nem szánja a mennyei Isten.

Rekviem ez az írás. Faluimádat, parasztimádat, falusírató is egyben.

Segíteni kellene, segíteni kell a bajlított szülőhelyet. Mindannyiunknak, idevalósiaknak erkölcsi kötelessége a kapott örökség továbbvitele, éltetése.

Ne jusson arra a sorsra „hova már utat csak romos templom s régi név mutat”. Figyeljünk a költői intésre: „védtelen áll a dombon/maholnap egyesegyedül/ Istené lesz a templom”.(Kányádi Sándor) Vigyázzunk, ne váljék Isten szent hajléka, falunk harmadik, közel 15 éven át nagy nehézségekkel épülő temploma csordanépek barlangjává.

Az én falum elhagyott, a legelhagyottabb minden falvak közt a föld kezekén.

Az én falum az eltört szárnyú madár vergődéséhez hasonlít. Jobb sorsot érdemelne, hisz még itt emberek élnek, nem állatok.

Féltelek, oh be féltelek törékeny kicsiny falum.

Tehetetlen két tenyeremmel hogyan védjelek, védelmezzelek?

Mi lesz veled kicsiny falum?

Merre tartasz kicsiny falum?

Oltalmazd őt, Uramisten!

Vallomásomat, falubúcsúztatómat a Nagy-Homoród menti Zoltán Aladár zeneszerző soraival zárom:

A szülőföld valami nagyon kicsi és mégis végtelen.

A szülőföld mélység és magasság.

A szülőföld örök nosztalgia.

Falutársaim, mind akik vagytok - ifjak és idősek-, „bár a fellegek közt járjatok”, vigyétek magatokkal, őrizzétek lelketekben ezt az örök nosztalgiát - mindaddig, amíg az élet fénye ég.

ESZMÉK - GONDOLATOK

Arisztotelész, midőn az iránt érdeklődtek nála, mi a remény, ezt felelte: „Az éber ember álma.” (Diogenész Laertiosz)

Akinek sok barátja van, s aki mindenkivel bizalmas viszonyban van, az nyilván senkinek sem igazi barátja. (Arisztotelész)

Az egész világ sok jóval, de az ellenkezőjével is tele van, és a nem-jó van többségben. Örök harc folyik tehát itt, s ebben rendkívüli elővigyázatra van szükség. (Platón)

Szégyenletes dolog, hogy nem tudjuk viszonzni a jó tetteket úgy, mint a rosszakat. (Szókratész)

Derék emberek azok, kik önmagukon uralkodni tudnak, s gyarlók, akik nem. (Platón)

Azok élnek a legrosszabb szolgáltságban, akik nem tudnak magukon uralkodni. (Xenophón)

Aki a vitában első, az rendszerint az utolsó a békeszerzésben. Akinek iga-za van, gyorsabban kész lezárni az ügyet. (C. H. Spurgeon)

Be szörnyű, hogyha jó a szó, de rossz a tett. (Szophoklész)

A hőlcesség legfőbb tiszte és tanújele, hogy a tettek a szavakkal összecsengjenek. (Seneca)

A szó mélyen érint: tetszés szerint leszünk alakíthatóak, ha lelkünkben megrögződik a gondolat lenyomata. (Seneca)

A semmittevés az embereket gonosztevésre tanítja. (Columella)

A tétlenség bűneitől a tevékenység szabadít meg. (Seneca)

Nem szégyen dolgozni, de szégyen tétlenül élni. (Hésziodosz)

A munkával elfoglalt lázas tevékenység hatalmas gyönyörűséget lel éppen az elfoglaltságban. (Seneca)

Az állandó munka könnyebbé lesz a megszokás folytán. (Démokritosz)

Élet ünnepnapok nélkül: hosszú út vendégfogadók nélkül. (Démokritosz)

Az emberek nyomorult életét soha nem lehet ostorral és máglyával megjavítani, csak kenyérrel. (Móricz Zsigmond)

Csak az anyát nem unja el soha a férfi, az anya az igazi királynő az életben, mert gyermekének alázatos cselédje. (Móricz Zsigmond)

Eszközök vagyunk a sors kezében. Tűrünk, szenvedünk és dolgozunk míg végleg el nem kopunk. Az az egy mégis megnyugtató, hogy fáklyavivők voltunk. Mi tanárok mutattuk az utat az ifjúságnak. Öregségünkre elvégzett munkánk az egyetlen jutalmunk. Ez sem baj, csak a fáklya égjen és lobogjon négyszázados iskolánkban. (Szentmártoni Kálmán)

Egyházi élet - Hírek

Egyházi Főtanács

Június 23-24. napjain tartotta évi rendes ülését Kolozsváron. A Főtanács alkalmával tartott istentiszteleten a lelkészi szolgálatot Máthé Sándor brassói esperes-lelkész végezte. A Főtanácsi közebéden a Berde-serleggel Zsakó Erzsébet az Országos Nőszövetség elnöke mondott pohárköszöntőt.

A Főtanácsot megelőzően július 22-23-án tartották a lelkészek évi Konferenciáját, valamint a lelkészfelelőségek találkozóját - ugyancsak Kolozsváron.

Egyházi Képviselő Tanács

Július 16-án tartotta II. évnegyedi rendes ülését Kolozsváron, amelynek tárgysorozatán a folyó ügyek mellett a Főtanács előkészítése szerepelt.

Október 1-én került sor a III. évnegyedi ülésre.

December 3-án tartotta a IV. évnegyedi ülését. Tárgysorozatán, a nevelési és belső ügyek mellett, a jövő évi költségvetés összeállítása szerepelt.

Egyházköri közgyűlések

A közgyűléseket a következő sorrendben tartották: a kolozs-tordai egyházkörben július 5-én Torockón; az istentiszteleten a lelkészi szolgálatot Léta Sándor petrozsényi lelkész végezte, a főhatóság részéről Farkas Dénes pénzügyi ellenőr volt jelen. A maros-küküllői egyházkörben július 11-12-én Bözödön, szombaton este Jenei Sándor haranglábi, vasárnap Moldován Szeredai Noémi marosvásárhelyi gyakorló segédlelkész végezte az istentiszteleti szolgálatot, a főhatóság képviselőjében dr. Szabó Árpád püspök vett részt. A székelykeresztúri egyházkörben július 5-én Kadácsban, a lelkészi szolgálatot Jakab Dénes szentábrahámi lelkész végezte. A székelyudvarhelyi egyházkörben július 12-én Oklándon, az istentiszteleten Krizbai Béla homoródszentmártoni lelkész prédikált, a főhatóságot András György előadótanácsos képviselte. A háromszék-felsőfehéri egyházkörben július 4-én Kőhalomban, a lelkészi szolgálatot Ferenczi Enikő gyakorló segédlelkész végezte, a főhatóság képviselőjében Mikó Lőrinc előadótanácsos volt jelen.

Lelkészi értekezletek

A III. évnegyedi lelkészi értekezleteket szeptember 7-15. között tartották: a kolozs-tordai egyházkörben szeptember 15-én Komjászegen, A maros-küküllői egyházkörben szeptember 10-én Marosszentgyörgyön, a székelykeresztúri egyházkörben szeptember 8-án Székelykeresztúron, a székelyudvarhelyi egyházkörben szeptember 11-én Homoródszentmártonban, a háromszék-felsőfehéri egyházkörben szeptember 7-én Brassóban. Ez alkalommal két előadás hangzott el: Simén Domokos csíkszeredai lelkész előadása a Cigánykérdés és egyházunk, és Molnár B. Lehel levéltáros előadása Megemlé-

kezés Szentábrahámi Mihály halálának 240-ik évfordulóján. Az értekezleteken egyházi központunk részéről dr. Rezi Elek főjegyző és Andrási György előadó-tanácsos vettek részt.

A IV. évnegyedi lelkészi értekezletet november 9-december 8. között tartották: a kolozsvári egyházköriben november 12-én Kolozsváron, a maros-küküllői egyházköriben november 11-én Csokfalfván, a székelykeresztúri egyházköriben november 9-én Székelykeresztúron, a székelyudvarhelyi egyházköriben november 10-én Székelyudvarhelyen, a háromszék-felsőfehéri egyházköriben december 8-án Brassóban. Az értekezleteken 3 előadás került megbeszélésre: Ferenczi Enikő sepsiszentgyörgyi vallásoktató-lelkész: A csoportterápia és segítő beszélgetés jelentősége és felhasználása a lelki gondozásban, Gyerő Dávid sepsiszentgyörgyi gyakorló segédlelkész: Az ifjúsági egyletek helye egyházunk közösségében, Molnár B. Lehel levéltáros: Megemlékezés dr. Boros György püspökké választásának 70. évfordulóján.

Lelkésztovábbképző tanfolyam

A tanfolyamot ebben az évben augusztus 31 - szeptember 4. között tartották meg a homoródszentmártoni Ifjúsági Házban. A tanfolyamon részt vett: Székely Miklós kövendi, Kopáncsi Botond torockószentgyörgyi, Pálfi Dénes sinfalvi, Rüszt Tibor tordatúri, Nagy László marosvásárhelyi, ifj. Kozma Albert maroszentgyörgyi, Benedek Mihály bözödi, Varga Sándor nyárádszentmártoni, Lázár Levente csokfalvi, Szombatfalvi József székelykeresztúri, Bíró Lajos siménfalvi, Kiss Gergely székelyszentmihály-bencédi, Barabás Áron abásfalvi, Keresztes Sándor homoródszentpáli, Bíró Barna városfalvi, Rüszt Domokos székelyudvarhely-újvárosi, Ilkei Árpád homoródújfalvi, Józsa Lajos kökösi, Adorjáni Levente ürmösi, Ferenci Enikő sepsiszentgyörgyi, Czire Szabolcs sepsikőröspataki és Kovács István sepsiszentkirályi lelkész, illetve vallásnár.

A tanfolyam ez évben a pedagógiai képzést hivatott elmélyíteni. A meghívott egyetemi tanár előadók a következő tárgyakat adták elő: lélektan- Varga Jenő László, pedagógia - Milinte Enikő, módszertan - Fóris Ferenczi Rita. Az előadásokat pedagógiai és módszertani gyakorlatok és játékok egészítették ki. A tanfolyamon végig jelen volt dr. Szabó Árpád püspök, a megnyitón részt vett Andrási György előadótanácsos.

Lelkészfeslelégek találkozója

A találkozóra szeptember 4-5. napjain Székelyderzshben került sor. Dr. Szabó Árpádné főtisztelendő asszony megnyitója után előadást tartottak Jakab Dénesné és Török Elekné tiszteletes asszonyok, a lelkészfeslelégek elvárásairól és feladatairól egyházi, illetve gyülekezeti összefüggésben. A találkozó alkalomával tartott istentiszteleten a lelkészi szolgálatot Kiss Károly medgyesi lelkész végezte. Dr. Szabó Árpád püspök köszöntötte a találkozó részvevőit és a székelyderzsi gyülekezet tagjait.

Teológiai hallgatók nyári gyakorlata

A II., III. és IV. éves hallgatóink július-augusztus hónapokban nyári gyakorlatot végeztek a lelkész nélküli gyülekezetekben. A II. évfolyamról: Szabó József Firtosváraán, Szombatfalvi József Csehétfalfván, Andrási Benedek Ko-

rond-Fenyőkúton, Solymosi Zsolt Csekefalván, Bálint Róbert Tordátfalván és Tarcsafalván, Kopáncsi Zoltán Homoródjánosfalván, Kádár Attila Nagymedésen. A III. évfolyamról Cseh Dénes Székelymúzsán, Pavelka Attila Gyepesben, Pitó Attila Mészkon és Csegezben, Fazakas Levente Homoródkeményfalván, Jenei Csaba Bethlenszentmiklóson. A IV. évfolyamról: Fekete Béla Kissolymosban, Tótor Csaba Szentegyházán, Molnár Attila Magyarzsákodon és Máthé Ernő Pipe-Szásznádason.

Lelkésznevelés

Az V. évet végzett hallgatók szeptember 14-18. között tettek szakvizsgát: Berei István, Demeter Erika, Simó Rozália, Simó Sándor, Szabó László, Szabó Tünde, valamint Szász Adrienne magyarországi hallgató.

A II. évet végzett hallgatók szeptember 22-24. napjain alapvizsgát tettek: András Benedek, Bálint Róbert, Kádár Attila, Kopáncsi Zoltán, Solymosi Zsolt, Szabó József, Szombatfalvi József.

A teológiai intézetben szeptember 9-15. között tartották a felvételi vizsgát. A jelöltek közül eredményeik alapján az Egyházi Képviselő Tanács jóváhagyásával 4 hallgató nyert felvételt az I. évfolyamra: Bodor Piroska, Hegedűs Tivadar, Lakatos Csilla, Orbán Erika.

Lelkészképesítő vizsgát tettek és lelkészi oklevelet szereztek október 6-8. napjain Czire Szabolcs sepsikőröspataki, Csete Árpád ravai, Dimén József firtosmartonosi, Ferenczi Enikő sepsiszentgyörgyi, Jenei Sándor haranglábi és Kecskés Csaba marosvásárhelyi gyakorló segédlelkészek.

A teológiai évnyitót október 4-én tartották meg. Az évnyitó istentiszteleten a szolgálatot dr. Szabó Árpád püspök végezte. Az unitárius fakultáson Kovács Sándor volt kolozsvár-monostori lelkész a vallástörténelem és unitárius egyháztörténelem tanszéken nyert végleges alkalmazást.

Énekvezérképzés

Énekvezérképesítő vizsgát tettek augusztus 1-én a marosvásárhelyi énekvezér-tanító képző végzettjei - Demeter Anna Mária, Hatházi Júlia és Koncz Árpád;

Október 28-án Ilkei Tünde Gabriella vargyasi afia, akit a vizsga letétele után a baróti egyházközség alkalmaz rendes énekvezérnek, ahol már azelőtt is teljesített szolgálatot.

Iskoláink életéből

Az unitárius teológiai líceumainkban a felvételi vizsgákat a IX. osztályban július 6-9. között tartották, míg az iskolai évnyitókat szeptember 14-én.

Személyi változások

Moldován Szeredai Noémi marosvásárhelyi vallásoktató gyakorló segédlelkész szeptember 1-től áthelyezést nyert a csekefalvi egyházközségbe.

Kelemen Szabolcs székelykáli segédlelkészt püspök afia kinevezte rendes lelkésznek október 1-től a szentegyházai egyházközségbe.

Október 1-től gyakorló segédlelkészi kinevezést nyertek: Berei István Kissolymosba, Demeter Erika Magyarzsákodra, Simó Rozália Székelykálba, Si-

mó Sándor Homoródjánosfalvára, és Szabó László Szindre, illetve az észak-erdélyi szörvány körzetbe.

Török Áron sepsiszentgyörgyi lelkész 47 évi szolgálat után szeptember 1-től nyugalomba vonult. 1925. augusztus 3-án született Homoródszentpálon, 1946-ban érettségi vizsgát tett a székelykeresztúri unitárius főgimnáziumban; 1946-1951 között végezte el az unitárius teológiai akadémiát, illetve a Protestáns Teológiai Intézetet. 1951-54 között Lupény-Vulkánban, 1954-72 között Énlakán, 1972-73-ban Szentábrahámon, 1973-tól Sepsiszentgyörgyön végzett lelkészi szolgálatot. Munkáját hivatástudattal, felelősséggel, pontossággal és lelkiismeretesen végezte. Egyetemes egyházunk elismerését a sepsiszentgyörgyi egyházköztség szervezésével és pásztorálásával, és a templomépítés nehéz, de gyönyörűséges munkájának beindításával és folytatásával érdemelte ki.

Ünnepélyes kibúcsúzója október 11-én volt, amelyen dr. Szabó Árpád püspök egyetemes egyházunk elismerő köszönetét tolmácsolta, majd Máthé Sándor körü esperes és a lelkésztársak, valamint a testvérfelekezetek képviselői értékelték hosszú és gyümölcsökben gazdag szolgálatát.

Kovács István sepsiszentkirályi lelkész rendes lelkészi kinevezést nyert november 1-től kezdődően a sepsiszentgyörgyi egyházközségbe. Ünnepélyes beiktatására november 22-én került sor. Beköszöntő szolgálatát után beiktató beszédet dr. Szabó Árpád püspök mondott, a beiktatást Máthé Sándor körü esperes végezte. Az egyházközség és a lelkészek képviselői mellett a testvérfelekezetek lelkészei köszöntötték az új lelkészt.

Boda József nagyvárad-bihari lelkész 45 évi szolgálat után november 30-val nyugalomba vonult. 1928. április 18-án született Bölönben. Középiskolai tanulmányait a kolozsvári Unitárius Kollégiumban végezte 1949-ben. A Protestáns Teológiai Intézet elvégzése után 1953-tól nyugdíjba meneteléig a nagyvárad-bihari egyházközségben szolgált.

Kecskés Lajos december 31-vel 40 évi lelkészi szolgálat után nyugalomba vonult. 1928. december 1-én született Ravában. Középiskolai tanulmányait a székelykeresztúri Unitárius Kollégiumban végezte el 1948-ban. A protestáns Teológiai Intézetben 1954-1958 között tanult. Szakvizsgája letétele után 1958-1969 között Jobbágyfalván, majd 1969-1998 között Szabédon végezte lelkészi szolgálatát.

Kecskés Lajosné Nyitrai Gyöngyvér szabédi énekvezér ugyancsak december 31-vel ment nyugdíjba. 1941. október 20-án született Lupényban. Középiskolai tanulmányait 1957-ben végezte a székelyudvarhelyi Dr. Petru Groza líceumban. 1960-ban tett énekvezérképesítő vizsgát. 3 évig Homoródkarácsonyfalván, majd 25 éven át Szabédon teljesített szolgálatot.

Nyugalomba vonult lelkész és énekvezér afiainak megköszönjük odaadón hűséges szolgálatát, s ezután életükre Isten áldását kérjük, hogy jó egészségben örülhessenek a nyugalom éveinek családjuk körében

Lelkészeiktató istentiszteletek

Lázár Levente lelkész beiktató ünnepélyét július 26-án tartották a csokfalvi egyházközségben, amelyen egyben a templom 200 éves évfordulójáról is megemlékeztek. A beiktatást Nagy László körü esperes végezte.

Pap Mária lelkész női beiktatóját augusztus 26-án tartották Szentivánlaborfalván. A beiktatást Máthé Sándor köri esperes végezte.

Bartha Alpár lelkész beiktató ünnepélyét szeptember 20-án tartották Fiftfalván. A beiktatást Szombatfalvi József köri esperes végezte.

Sándor Szilárd lelkész beiktatóját szeptember 13-án tartották Szentháromságon. A beiktatót Nagy László esperes végezte.

Kovács Sándor lelkész beiktatóját a szőkefalva-küküllőszéplaki egyházközségbe október 24-én tartották. A beiktatást Nagy László köri esperes végezte.

Veres Ferenc László lelkész beiktatóját november 29-én tartották a bethlenszentmiklósi egyházközségben. A beiktatást Nagy László köri esperes végezte.

Valamennyi beiktató ünnepélyen részt vett és beiktató beszédet mondott dr. Szabó Árpád püspök.

Különbőféle rendezvények és közéleti események

- Az IARF (Unitárius Világszövetség) július 3-5. között teológiai konferenciát rendezett a németországi Bad-Boll-ban. A konferencia témája szoros kapcsolatban volt az IARF Vancouver-i kongresszusának témájával. Egyházunk részéről részt vettek: dr. Szabó Árpád püspök, András György előadótanácsos, Kovács Sándor teológiai tanár és Gyerő Dávid gyakorló segédlelkész, az IRF elnöke.

- Az ürmösi templom 200 éves évfordulójára emlékeztek július 19-én szép ünnepély keretében. Az ünnepségen dr. Szabó Árpád püspök végezte az istentiszteleti szolgálatot.

- A kőhalom-homoródi egyházközségben harangszentelési istentisztelet tartottak augusztus 2-án. A szószéki szolgálatot dr. Szabó Árpád püspök végezte, amelynek keretében felszentelte a gyülekezet lelkészének, Vass Mózesnek és tagjainak áldozatából beszerzett két harangot. Az istentiszteleten részt vett Máthé Sándor köri esperes fia is.

- Országos Nőszövetségi Konferenciát tartottak augusztus 2-án Ürmösön. A konferencia alkalmával Popa Márta és Czire Irma tanárnők az anyanyelv és demográfia tárgykörében tartottak előadásokat. Az istentiszteleten a szószéki szolgálatot Moldován Szeredai Noémi gyakorló segédlelkész végezte. A konferencia megnyitóján részt vett és a jelenlevőket köszöntötte dr. Szabó Árpád püspök és Máthé Sándor köri esperes.

- Az oklándi templom átépítésének 60. évfordulóját ünnepelték augusztus 9-én. Az ünnepségen tartott istentiszteleten dr. Szabó Árpád püspök végezte a szolgálatot, András György előadótanácsos úrvacsorai ágendát végzett. Az istentiszteleten jelen voltak az amerikai oaklandi testvéregyházközség lelkészei és több tagja. A lelkészek segítettek az úrvacsora kiosztásában. Az ünnepély keretében dr. Gellérd Judit hegedűjátékával gyönyörködtette a résztvevőket. Az istentisztelet után dr. Szabó Árpád püspök és David Keyes lelkész leleplezték az Ifjúsági Ház, illetve a Harvest Hope Program székházának emléktábláit. Az ifjúsági ház Balázs Ferenc nevét vette fel.

- Augusztus 20-án a Szent-István napi ünnepségeken Budapesten egyházunk képviselőjében részt vett dr. Szabó Árpád püspök és Andrási György előadótanácsos.

- Augusztus 23-án Nagymedeséren falutalálkozózt tartottak. Az ünnepi istentiszteleten a szószéki szolgálatot dr. Szabó Árpád püspök végezte, úrvacsorai ágendát mondott Kibédi Pál gagyai lelkész, a falu szülötte. Ezt követően szép műsor egészítette ki az istentiszteletet, amelynek végeztével püspök afia felavatta a millecentenáriumnak emléket állító kopjafát a templom cintermében.

- Augusztus 20-23. között Bölönben rendezték meg az Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet ez évi konferenciáját és küldöttgyűlését. A konferencián előadást tartott dr. Szabó Árpád püspök, Czire Szabolcs gyakorló segédlelkész, Broca Réka orvosnő és dr. Kellermayer Miklós pécsi egyetemi tanár Az életisztelet és gyermekvállalás témakörben. A nyitó istentiszteleten a szószéki szolgálatot Szabó László teológiai hallgató, a záró istentiszteleten Czire Szabolcs gyakorló segédlelkész végezték. A küldöttgyűlésen megválasztották az ODFIE országos választmányát és vezetését: elnök: Szabó László, alelnök: Kopáncsi Botond és Solymosi Zsolt, főtitkár: Gyerő Dávid, pénztáros: Nagy Réka, jegyző: Lakatos Csilla.

- Augusztus 22-én a Szent-István nap alkalmával ökumenikus istentiszteletet és ünnepséget rendeztek a Hármassfaluhoz tartozó Szent-Istvánon. Egyházunk részéről az ökumenikus istentiszteleten szolgált dr. Szabó Árpád püspök. Ezt követően a templom kertjében leleplezték Szent-István mellszobrát. Jelen voltak az RMDSZ országos vezetői és közéletünk más kiemelkedő személyiségei is.

- A Magyarok Világszövetségének Közgyűlésén augusztus 27-29. között Budapesten dr. Szabó Árpád püspök vett részt.

- A Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet Színjászó találkozót szervezett szeptember 4-6. között Magyarsároson. A találkozó istentisztelettel fejeződött be, amelyen Kopáncsi Botond torockószentgyörgyi gyakorló segédlelkész szolgált.

- Szeptember 12-én az Alsócsernátonban rendezett Székelyföldi Fórum megnyitóján ökumenikus istentiszteletre került sor, amelynek keretében a többi történelmi magyar egyház vezetői mellett püspök afia is szolgált. A Fórum az erdélyi magyar közösség fontos kérdéseire próbált eligazító válaszokat keresni.

- Az 1848-ban Agyagfalván tartott székelyföldi országgyűlés 150. évfordulóján, október 17-én megemlékező ökumenikus istentiszteletet és ünnepséget rendeztek. Egyházunkat dr. Szabó Árpád püspök képviselte.

- Október 18-án dr. Gyulai Zoltán fizikusra emlékeztek, halálának 30 éves évfordulóján szülőfalujában, Pipén, ahol emlékestentiszteletet tartottak, és a templom falán emléktáblát helyeztek el. Az istentiszteleten a lelkészi szolgálatot Andrási György előadótanácsos végezte. Az emléktáblát a Magyar Tudományos Akadémia, az Unitárius Egyház és a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem állította. Gyulai Zoltánra emlékeztek és munkásságát méltatták dr. Szabó Árpád püspök, dr. Tarján Imre akadémikus mint közeli munkatárs és barát, dr. Kroó Norbert, az Oktatási Minisztérium államtitkára-akadémikus, dr. Gyulai József akadémikus, dr. Szilágyi Pál a Babeş-Bolyai egyetem

prorektora. Az istentisztelet után a művelődési otthonban tartott agapén Benedek Jakab beszolgáló lelkész és Burus János tanár, mint a falu szülötte, köszöntötték a vendégeket. Jelen volt dr. Gyulai Zoltán fia, Gyulai Ferenc Svédországban élő orvos, aki gyermekkori emlékeit idézte fel.

- Október 25-én a jobbágyfalvi templom építésének 60 éves évfordulójára emlékeztek. Az ünnepségen dr. Szabó Árpád püspök végezte az ünnepi szolgálatot, amelynek végeztével felavatta a templomkertben Boros Mózes igazgató-tanító emlékkövét, aki több évtizeden keresztül szolgálta népét a nemzet hűséges napszámosaként.

- Október 23-25-én a kolozsvári és székelykeresztúri unitárius gimnáziumok X. osztályos tanulójának hagyományos találkozására került sor, ez alkalommal Kolozsváron. A találkozó keretében a keresztúri diákok előadást tartottak az iskola dísztermében, majd a város nevezetességeivel ismerkedtek meg, és színházi előadást néztek meg. A tanárok és diákok közvetlen baráti találkozókon mélyítették a két iskola közti hagyományos kapcsolatot.

- November 3-5. napjain közös, történelmi jelentőségű tanácskozást tartott Kolozsváron az Amerikai Unitárius Univerzalista Testvéregyházi Tanács és az Erdélyi Unitárius Testvéregyházi Tanács. Amerikai részről jelen voltak: Richard Beal elnök, John Gibbons alelnök, Leon Hopper pénztárnok és Cathy Cordes választmányi tag. A két tanács kiértékelte a testvérkapcsolatok eddigi eredményeit, és egyeztetette a tennivalókat a jövőbeni még szorosabb együttműködést hivatott programok szervezésére.

- November 6-án Budapesten a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében az 1956-os forradalom évfordulója alkalmából egyházunk néhai püspökének dr. Erdő Jánosnak post mortem a „Hűség a Hazáért Érdemkereszt” kitüntetés adományozták, amelyet egyházunk nevében dr. Szabó Árpád püspök vett át.

- November 12-én a Romániai Magyar Történelmi Egyházak vezetői közös megbeszélést tartottak Kolozsváron a Diakóniai Központban, amelyen egyeztették álláspontjaikat egyházainkat és nemzeti közösségünket érintő kérdésekben. A tanácskozás középpontjában ez alkalommal a nevelésügy állott.

- November 14-én iskolai névadó ünnepélyt tartottak Homoródalmáson, ahol az általános iskola Dávid Ferenc nevét vette fel. Az ünnepi istentiszteleten a szolgálatot dr. Szabó Árpád püspök végezte, majd felavatta az iskola bejáratánál elhelyezett emléktáblát. Ezután az iskola udvarán emlékbeszédek hangzottak el, amelyet szép műsor egészített ki. Egyházunk nevében dr. Kisgyörgy Árpád főgondnok méltatta az esemény jelentőségét. Jelen volt Balogh Ferenc főgondnok fia is.

- November 15-én Dávid Ferenc emlékistentiszteletet és ünnepélyt tartottak Kolozsváron. A belvárosi templomban Máthé Ernő V. éves teológiai hallgató mondott imát, Fekete Béla V. éves teológiai hallgató pedig egyházi beszédet. A teológiai hallgatók és a kolozsvári unitárius gimnázium diákjai mutattak be tartalmas műsort a gimnázium kórusának részvételével. Az Irisz-telepi templomban szintén a teológiai hallgatók tartották az istentiszteletet és az azt követő ünnepélyt. Aznap délután a monostori gyülekezetben is megismételték a délelőtti szolgálatot és a megemlékező előadást.

• November 19-21. között Budapesten megrendezték az immár hagyományossá vált unitárius teológiai konferenciát. Egyházunk részéről részt vettek: dr. Szabó Árpád püspök, dr. Rezi Elek főjegyző, András György előadótanácsos, Kovács István és Kovács Sándor teológiai tanárok, Székely Miklós esperesközügyigazgató, Molnár Lehel levéltáros, Kriza János technikai szerkesztő, Kiss Károly, Szász Ferenc lelkészek és Farkas Dénes lelkész-pénzügyi ellenőr. Egyházunk részéről a Szentlélek kérdéskörében hangzottak el előadások.

• December 10. és 17. között dr. Szabó Árpád püspök feleségével látogatást tett Ausztriában Szépfalusi István bécsi evangélikus lelkész meghívására. A látogatás során püspök afia istentiszteleti szolgálatot végzett Grazban, valamint beszédet mondott a bécsi magyar közösség találkozóján, amely „Advent a könyvtárban” néven vált hagyományossá. Ez alkalommal több Ausztriában élő unitárius testvérünkkel találkozottak.

• December 18-án a kolozsvári Unitárius Kollégium diákjai szép műsor keretében köszöntötték a közelgő karácsonyi ünnepet és a vakációt.

• December 22-én Orbán Viktor, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke találkozott az Erdélyi Magyar Történelmi Egyházak püspökeivel, és kifejezte kormánya határozott szándékát a kisebbségi magyar egyházak fokozottabb támogatására. Egyházunk nevében dr. Szabó Árpád püspök tárta elő azokat a kérdéseket, amelyek döntő fontosságúak egyházunk jövőjét illetően. A miniszterelnök úr kifejezésre juttatta, hogy a jövőben a magyarországi unitárius egyház is a történelmi magyar egyházak közösségében fog helyet kapni a magyar történelemben és művelődésben betöltött fontos szerepéért, jöllehet ott ez az egyház a kis egyházak közé tartozik.

Dávid Ferenc Egylet

November 8-án tartott felolvasó ülést. Az ülésen elhangzott Dr. Gaal György tanár előadása Az unitárius egyház iskolái 1948-49-ben címen. Ezt követően a „Concordia” vonósnégyes zeneszámmal, Jakabházi Béla II. éves teológus szavalattal egészítette ki a felolvasó ülés műsorát.

December 13-án volt az újabb felolvasó ülés, amelyen Kelemen Miklós nyugalmazott lelkész (Magyarország) tartott előadást: Bogáti Fazakas Miklós és az unitárius zoltárfordítás címen. Az előadást a kolozsvári unitárius kollégium énekkarának zoltárszámai és a teológiai hallgatók szavalatai egészítették ki, s tették teljesebbé az ülés műsorát.

Halottaink

Sándor Bálint nyugalmazott lelkész július 29-én 72 éves korában Szedrjesen elhunyt. 1926 január 26-án született Szalárd-telepen, a középiskolát 1947-ben Csíkszeredában, míg a Protestáns Teológiai Intézetet 1951-ben Kolozsváron végezte. A szakvizsga letétele után 1951-52-ben Magyarszentbenedeken, 1952-1963 között Homoródjánosfalván, 1963-1997 között Torockószentgyörgyön teljesített lelkészi szolgálatot. Július 31-én temették Szedrjesen, temetésén a szolgálatot Simén Domokos csíkszeredai lelkész, volt évfolyamtársa végezte, egyetemes egyházunk nevében dr. Szabó Árpád püspök mondott búcsúbeszédet.

Özv. Lőrinczi Dénesné Lőrinczi Ágnes, volt tordai lelkész özvegye október 5-én Vácon 87 éves korában elhunyt. Október 18-án temették a tordai templomból az ótordai temetőbe. A temetésen a lelkészi szolgálatot Fazakas Ferenc tordai lelkész végezte.

Dr. Cseke Péter nyugalmazott belgyógyász-főorvos, egyházunk Főtanácsának és képviselőtanácsának hosszú időn át tagja, november 13-án Érden (Magyarország) elhunyt. Temetési szertartása Kolozsváron volt egyházunk díszterméből, december 11-én. A lelkészi szolgálatot Benedek Sándor kolozsvár-irizsi lelkész végezte. Egyetemes egyházunk nevében dr. Szabó Árpád püspök búcsúztatta, majd a magyar történelmi egyházak püspökei, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az EMKE elnökei méltatták az elhunyt gyógyító szolgálatát.

Bajor János nyugalmazott lelkész november 17-én Debrecenben elhunyt. Több évtizeden át a debreceni gyülekezet lelkészeként teljesítette szolgálatát. Temetése november 25-én volt, amelyen a szolgálatot Orbókné Szent-Iványi Ilona főjegyző és Kászoni József lelkész végezték.

Pihenésük legyen csendes, emlékük áldott.

Könyvszemle

Hantz Lám Irén: *Torockó. Útikalauz*. Kiadja az Erdélyi Híradó Könyv és Lapkiadó Kolozsvár, 1998. 144 l.+4 l. színes fénykép+ térkép

Erdélyben kevés patinásabb, híresebb falu van, mint Torockó. Múltja a legendákba vész. Egyféleképpen ismeri a kollektív emlékezet, mást mondanak az oknyomozó történészek. Így ihletődhetett belőle három népszerű regény is. Mindezek mellett valóságos kis unitárius sziget Torockó, iskolája egykor messze földről vonzotta ide a diákokat. Festői völgyben fekszik, magas sziklafalak közt, úgyhogy turisztikai szempontból is figyelmet érdemel. Lakossága a közelmúltig megtartotta jellegzetes viseletét, népművészetét.

Mindezekről a kommunizmus évei alatt alig eshetett szó. Torockó is az egységesítés áldozatává vált. Még jó, hogy e korszak csak egy piactéri tömbház felépítésével változtatott a faluképen. Aztán 1990-től megkezdődött Torockó új korszaka. Ezt elsősorban Kolozsvárhoz való közelségének köszönhetette. A jó útviszonyok mellett a 62 km-es távolságot aránylag hamar meg lehet tenni, s a környék minden szempontból egyedi élményeket kínál. Erre elsőként két iskola közössége figyelt fel: a kolozsvári Brassais Véndiák Alapítvány és a Báthory Líceum is házat vásárolt itt diáknyaraltatásra. A brassaisok valóságos szabadidőközpontot építettek ki 45 személynek biztosítva elszállásolási lehetőséget. E központ-teremtés fő mozgatója, lelkes szervezője Hantzné Lám Irén, a Brassai Líceum földrajztanárnője volt. Ő fedezte fel a családjá révén torockói származású Tóbiás Károly amerikai professzort, aki jelentős összeggel támogatta a vendégház kiépítését, majd egy képkiallítási terem, a Tóbiás Éva Galéria létrehozását, s most e kötet megjelentetését is. Hantzné Lám Irén e munkájával kétségtelenül feltette a koronát mindarra, amit e faluért tett és tehetett, megérdemelné, hogy díszpolgárrá avassák.

A torockói útikalauz a műfaj szabályainak megfelelően mindazt tartalmazza, amit a helységről és környékéről egy turistának tudnia kell. Ráadásul a kötet anyaga könnyen áttekinthető, ki-ki azonnal rátalálhat az őt érdeklő fejezetre, kérdéskörre.

A könyv a Bevezetésen kívül tizenöt hosszabb-rövidebb fejezethez áll. A végén magyar–román, illetve román–magyar földrajzi névmutató található, valamint irodalomjegyzék.

A Torockó az évszámok tükrében kétségtelenül a kötet egyik legérdekesebb fejezete. Tulajdonképpen kronológia Kr. u. 106-tól 1997 decemberéig. Kilencvennégy időpontot emel ki, s mondja el, néha csak két sorban, néha fél oldalon az ezekhez fűzhető eseményeket. Ami a századunk elejéig történt, az nyilván a korábbi irodalomból átvett adat. Kissé erőltetett ide beszorítani az unitárius hittételeket, és itt közölni az iskolára vonatkozó - aránylag kevés-

tudnivalót is. Ezek kétségtelenül egy önálló fejezetet érdemeltek volna a mai unitárius vonatkozásokkal együtt. Pontatlan a német bányászok 14. század eleji letelepítésére vonatkozó utalás. Az újabb kutatások szerint felső-magyarországi német bányászcsaládokat telepítettek ide a Thorotzkayak a bányászat fellendítésére. E családok hamar elmagyarosodtak, de neveik máig öröklődtek. Századunkra vonatkozóan hírt kapunk az első világháború 40, a második 20 hősi halottjáról, a románosítási törekvésekről, köztük a piactéri 1938-ban felhúzott ortodox templomról, a közigazgatási változásokról, a filmvetítésekről és moziról, az RMDSZ itteni szervezetének megalakulásáról és a polgármester-választásról, az amerikai testvérgyülekezeti kapcsolat kialakításáról el egészen a műemlékjellegű házak 1996-os felleltározásáig. Ezt azonban „Torockó újkori történetének legjelentősebb eseménye”-ként minősíti - alig másfél évvel később - túl merész állítás.

Jó ötlet volt külön fejezetet szentelni a torockói címereknek, jelvényeknek. Kevés maradt fenn belőlük, s így mindegyiküket számon kell tartani. Közülük kiemelkedik az egykori „bányaváros” ásós-ekevasas jelvénye és a Thorotzkay család négyes osztatú galambos díszű címere. A kötetben következetesen Torockoyt ír a szerző, bár a család az utóbbi századokban a Thorotzkay írásmódot használta.

A Torockó népi építészetét bemutató fejezet hozza talán a legtöbb újdonságot. Furu Árpád építésszámológ felmérése alapján pontos adatokat közöl. A falut turistaként szemlélőnek meglepően hangzik a tény: a piactér körül katonásan felsorakozó, eléggé hasonlatosan épített fehér kőházak legfeljebb 80-100 évesek. Ugyanis 1870 tavaszán pusztította el az itteni - többnyire fából készült - házakat egy nagy tűzvész, s azután épültek a ma láthatóak. Ezeknél régebbi típusú, XVIII. század végi épület csak vagy tíz maradt meg. A falu épületállagának 33,6%-a kiváltképpen értékes, gondos megőrzésre méltó.

A következő, húszoldalas fejezet, a Séta a faluban a kötet gerincét képezi. Ez a tulajdonképpeni falulokaluz. Itt található a piacsor és utcanevek, s a telkenkénti számozásnak megfelelően az épületekkel kapcsolatos tudnivalók. A tájékozódást segíti egy „településrajz”, de legalább a Piac tér telekkönyvi térképét érdemes lett volna ide iktatni. Az unitárius erődtemplomtól és a melléje épített iskolától - amelyben Brassai és Kriza János is tanult - kiindulva járhatjuk be az egész falut. A templom kapcsán szó esik a torockói varrottások két fő típusáról. Minden soron, minden utcában akad egy-két figyelemre méltó épület. Vagy külalakjával, szép fekvésével tűnik ki, vagy a benne lakók tették emlékezetessé, vagy pedig valamilyen szerepet játszott a falu életében. Volt itt posta és patika, épült községháza és művelődési ház, több kocsmá és üzlet. A 292. számot viselő legnagyobb, emeletes ház ma üres, a Székely-féle házra emléktáblát tehetnének, hogy ott szállt meg Dóczyiné Berde Amál és Vass Albert, amikor torockói képeit festette. A 202. számú brassais vendégházon már van az adakozó Tóbiásék nevét megőrkítő tábla. Megtudjuk, hogy századunk elején még öt vízimalma volt a falunak, mára csak egy működik. Van viszont egy újabbkeletű fűrészmalom. A falu házában működő múzeum mellett két népművészeti magángyűjtemény is megtekinthető. A szerző gondosan utána jár az utcanevek eredetének, értelmének. A tereken látható mosómedencét

például vajornak hívják, ami a német Weiher (tavacska) szóból származik. Egy külön fejezet a Birgejt veszi számba. Ennek neve is német eredetű (Berg=hegy), a hegyoldalban ékelt temetőt jelöli. A XVII. században kialakult sírkertnél Vincze Zoltán kéziratos munkájából idéz a szerző. Különleges itt a temetkezés: kőbe vájt családi kriptablangokba helyezték a koporsókat. Megismerkedhetünk a Zsakó, a Borbély, a Sebes család felirataival, kiemelkedő itt nyugvó képviselőivel. A leghíresebb torockói tanító, Sebes/s/ Pál kapcsán kis iskolatörténetet is kapunk.

Egy, a kettes számjegy torockói szerepével foglalkozó rövid ötletjáték után A mindennapok és az ünnepek Torockón cím alatt közli a kötet a grafikonokkal is szemléltetett demográfiai, gazdasági, valamint néprajzi adatokat. 1876-ban éltek a legtöbben, 1810-en Torockón, a legnagyobb népességcsökkenés az 1940-es bécsi döntés után állt be: az 1940-es 1140 főről 784-re fogy a lakosság. Azóta 700-750 körül állandósult a falu népessége. A haj az, hogy napjainkra a felnőtt lakosság több mint fele nyugdíjas. A múlt század végéig a torockóiak főleg a vasérc kitermeléséből és feldolgozásából éltek. A kezdetleges módszerekkel végzett - hagyományörző - bányászat lassan ráfizetéses lett, s így a bányákat rendre bezárták. Minthogy a mezőgazdaság és az állattenyésztés nem biztosíthatta a megélhetést, a torockói férfiak századunkban jórészt ingázó alkalmi munkásokká váltak. Ez rendre felbontotta a hagyományos közösségi életmódot is. A kötet napjainkban, a kollektív gazdaság felbomlását (1991) követő évekig elemzi a falu helyzetét. Bemutatja a vásári szokásokat. Az ünnepek felsorolásánál csak a konfirmációt emeli ki, itt még élnek a régi hagyományok, s ez az egyetlen alkalom, amikor megtekinthető a népviselet. A nem egyházi ünnepek közül a farsangtemetésnek van hagyománya Torockón. Ennek lefolyását Kun Kriza Ilona tanulmánya segítségével rajzolja meg a szerző.

Három művelődéstörténeti fejezet színezi a könyvet: Akik nevével Torockón találkozunk; Akik festették....; Akik írtak róla.....Érzékeltetik, hogy Torockónak milyen jelelős a múltja, megragadó a környezete, nagy fiaival pedig az egész magyarságot szolgálta. A múlt és a művészet iránt fogékony szerző a csúcokra figyelt. Brassai külön alfejezetet kapott. Nyilván, két-három oldalon csak pár érdekességet lehet elmesélni a százéves életútról. A dátumokra azonban vigyázni kell. Brassai születési éve vitatott. Leginkább az 1797 és az 1800 elfogadott. Helyes a 82. oldalon az 1797-es év használata, de a kronológiában is (15 l.) ezt kellett volna feltüntetni. A torockószentgyörgyi emléktáblát nem egy évvel Brassai halála után állították, hanem mindössze egy hónappal, 1897. július 18-án, amint az a közölt fénykép feliratán is látható. A Gergely István-féle Brassai-portrét meg 1997-ben a Brassai-hét keretében, május 25-én leplezték le. Végül Brassai nem 1875-ben, hanem az egyetem megnyitásakor, 1872-ben lett egyetemi tanár. A másik alfejezet Kriza Jánosról, a népköltészeti gyűjtőről szól, akinek nevét 1996 óta a Művelődési Ház viseli. Tóbiás Károly mint a brassais vendégház mecénása és névadója illeszkedik ide. A festők közül Vass Albert és Dóczyiné Berde Amál, mint a táj szerelmesei, feltétlenül megérdemlik a méltatást. Mindkettőjüknek emlékkiállítás is rendezett Hantzné Lám Irén.

Nehezebb értékelni az Akik írtak róla....című sűrített összefoglalót. Itt a szerző már nem ad életpályákat, hanem pár szavas kommentárral kísérve felsorolja az írókat és azokat a műveiket, amelyek Torockóra vonatkoznak. Orbán Baláztól Beke Györgyig vagy tíz szerző is foglalkozott a helység múltjával, jelenével, néprajzával. Különösen emelte Torockó hírét a három népszerű regény: Jókai Mór (Egy az Isten), Gyallay Domokos (Vaskenyéren), Ignác Rózsa (Torockói gyász) művei. Az összefoglalóból is ki lehetett volna legalább két nevet emelni. Borbély István (1886-1932) Torockó legnagyobb szülőtte. Vasműves családból származott. Az irodalomtudományok doktora, a kolozsvári Unitárius Kollégium magyar–német szakos tanára, három éven át igazgatója, majd teológiai tanár volt. Számos irodalomtörténeti munkája mellett két torockói tárgyú kötete is megjelent: Torockó története 1848-49-ben; A régi Torockó. Nevét emlékezetessé kéne tenni Torockón is! Gyallay Domokos (1880-1970) történelem–latin szakos tanár pályája elején, 1905-1918 között Tordán tanított, s ekkor ismerkedett meg Torockó múltjával. 1909-ben megjelentette - még Pap Domokos néven - a Torda és környéke című turistakalauzát, melynek IV. fejezete Torockó és környéke bemutatására vállalkozik. Tizenhét oldalon hat alfejezetben három fényképmelléklettel szól a faluról és közvetlen vidékéről. Sikerére jellemző, hogy 1913-ban második kiadására is sor kerül. A torockói téma jó évtizeddel később érlelődik regénnyé: a két világháború közötti korszak egyik legnépszerűbb magyar történelmi regénye a Vaskenyéren (1925). A többi szerző esetében Torockó csak egy a feldolgozott témák közül.

Három rövidebb fejezet dicséretére válik a földrajz szakos szerzőnek. Szakterületére kalauzol el közérthető módon. Megismerhetjük a környező hegyek közzétípusát, s azt, hogy milyen kövekből építkeztek a torockóiak. A források, patakok feltérképezése, vízhozamainak jelölése a mellékelt térképpel együtt jó terepismeretre vall. A fák, virágok, gyógynövények, vadállatok szám-bavétele még a helybélieknek is hasznára szolgálhat.

A Turistautakon című fejezet Torockó környékére vezet el, szorosok, te-tők, várromok szolgáltatják az úti célt. A nyolc túrajavaslathoz több útvonalat is leír a szerző. A Hasznos tudnivalók közt apró kis adatokat kapunk az autó-utakról, távolsági közlekedésről, szálláslehetőségekről, látnivalókról.

A kötet egyes fejezeteit versek, versidézetek illusztrálják. Gyulai Pál, Áprily Lajos, Reményik Sándor, László Marcella, Egyed Emese találó sorai hangulatot keltenek, összekötik a múltat a mával. Paskucz László illusztrációi és a fehér-fekete, valamint a színes felvételek most szemléltetnek, gyönyörködtetnek, de pár év múlva dokumentum-értékűek lesznek.

Hantz Lám Irén e könyvével szolgálatot teljesített. Ahogy évtizedeken át katedráról hirdette a tudást, úgy most egy könyv lapjain osztja meg ismereteit egy falu és látogatói, de lényegében minden magyar olvasó közösségével. Bár csak minél több hasonló útikalauzt írnának!

Dr. GAAL GYÖRGY

